T.C

İstanbul Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

ÖMER HİLMİ EFENDİ VE Mİ'YÂR-I ADÂLET ADLI ESERİ

Bünyamin BULUTLU

2501140965

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Şükrü ÖZEN

İSTANBUL, 2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı	:	BÜNYAMİN BULUTLU	**Numarası**	:	2501140965
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı	:	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ	**Danışmanı**	:	PROF. DR. ŞÜKRÜ ÖZEN
Tez Savunma Tarihi	:	04.05.2018	**Saati**	:	15:00
Tez Başlığı	:	"ÖMER HİLMİ EFENDİ VE MİYAR-I ADALET ADLI ESERİ"			

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin **36. Maddesi** uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / ~~RED / DÜZELTME~~)
1- PROF. DR. ŞÜKRÜ ÖZEN		KABUL
2- DOÇ. DR. NECMETTİN KIZILKAYA		KABUL
3- DOÇ. DR. CÜNEYD ASIM KÖKSAL		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. İSMAİL CEBECİ		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDULLAH TIRABZON		

Versiyon: 1.0.0.2-61559050-302.14.06

ÖZ

ÖMER HİLMİ EFENDİ VE *MİʻYÂR-I ADÂLET* ADLI ESERİ

BÜNYAMİN BULUTLU

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin son dönem alimlerinden Ömer Hilmi Efendi'nin (ö. 1889) hayatı ve ceza hukuku alanında yazmış olduğu *Miʻyâr-ı Adâlet* adlı eseri ele alınmaktadır. Müellif Tanzimat Dönemi'nde yapılan kanunlaştırma hareketlerinde bizzat görev almış, bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde ilk anayasa diyebileceğimiz Kânûn-i Esâsî'nin hazırlanmasında ve İslam hukukunun kanunlaştırılması alanında en önemli eser olan *Mecelle-i Ahkâm-i Adliyye*'nin yazımında bizatihi yer almıştır. Kendisi de yazdığı eserlerde kanunlaştırma usulünü takip etmiştir. Ceza hukukunun cinâyât, kısas ve diyet bölümlerini içeren *Miʻyâr-ı Adâlet* ismini verdiği bir kitap yazmıştır. Bu kitabı *Mecelle*'yi örnek alarak madde madde ve gayrı müdellel bir yöntem takip ederek telif etmiştir. Eserden istifadeyi artırmak için bu yöntemi takip etmiştir. İslâm ceza hukuku alanında telif edilmiş ilk müstakil eser olması ve kanunlaştırma üslubuyla yazılması sebebiyle önem arz etmektedir. Müellif maddeleri sıralarken Hanefi mezhebini merkeze alarak eseri telif etmiştir. Aynı zamanda davābıt diyebileceğimiz fıkhî kaideleri de zikreder ve bunl arı açıklar. Bütün bunlar dikkate alındığında eserin son dönem Osmanlı kanunlaştırma hareketlerinde ceza hukuku alanında yapılmış bir sivil girişim olma özelliği taşıdığı söylenebilir. Ayrıca burada belirtilmelidir ki eser üzerine iki çalışma yapılmış olup biri şerh diğeri ise maddelerin kaynaklarını ortaya koyan bir çalışmadır.

Anahtar Kelimeler: Ömer Hilmi Efendi, *Miʻyâr-ı Adâlet*, *Mecelle*, Kanunlaştırma, Kısas, Diyet.

ABSTRACT

ÖMER HİLMİ EFENDİ AND *Mİ'YÂR-I ADÂLET*

BÜNYAMİN BULUTLU

In this study, it was dealt with the academic biography of Ömer Hilmi Efendi (d. 1889), one of the Ottoman scholars in the late period, and his book on the Islamic criminal law called *Mi'yār-ı Adālet, i.e. Standards of Justice*. The author was personally involved in the legislative acts carried out during the Tanzimat Period. He took part in the writing of Kānūn-i Esāsī, the first constitution in the Ottoman Empire, and also took part in the writing of *Mecelle-i Ahkām-i Adliyye*, the first official work in the codification of Islamic law. He wrote some legal handbooks by following the method of codification used in *Mecelle*. Among others, the book on the Islamic criminal law, namely *Mi'yār-ı Adālet*, includes articles on crimes (*jināyāt*), retaliation (*qisās*) and blood money (*diyāt*). In this book, the author did not discuss the legal questions and solely gave the legal rules without documenting the arguments, yet he wrote some commentaries on few articles. He did so in order to make his book a legal handbook for judges. Thus, the book became the first separate work on the field of Islamic criminal law in its style and method. While compiling the articles, the author penned them from the perspective of the Hanafi madhhab. At the same time, in the book, it was incorporated and explained some legal maxims called *dawābit*. By all means, the work is a civilian initiative in the field of Islamic criminal law during the codification movements. Finally, we must say that two other works have been written about this book: One of them reveals the sources of the material used in *Mi'yār-ı Adālet* and the second one is a commantary (*sharh*) on it.

Keywords: Ömer Hilmi Efendi, *Mi'yār-ı Adālet*, *Mecelle*, *Codification*, *Islamic Criminal La*w.

ÖNSÖZ

Allah'a hamd ve senâlar, Rasûlullah Efendimiz'e, onun âl ve ashâbına salât ve selamlar olsun.

"Allah Teala kimin hakkında hayır diler ise onu dininde fakih (derin anlayış sahibi) kılar" hadis-i şerifinden mülhem olarak Allah'ın dinine hizmetle yücelip bu hayra muvaffak olmak amacıyla İslam tarihi boyunca nice insan cehd-ü gayretle çalışmıştır. Bu süreçte fıkıh, usul, kelam, hadis, sarf, nahiv, belagat gibi pek çok ilim dalı ortaya çıkmıştır. Bu ilimlerin hepsiyle irtibatı açısından fıkıh ilmi önemli bir yer tutmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz hadisde ifade edilen fıkıh terimi, geniş anlamda din ve dünya işlerinde insanı saadete ulaştıracak derin bir anlayış sahibi olma anlamı yanında dar anlamda fıkıh ilminde derinleşme olarak da anlaşılmıştır. Ebû Hanife'nin "insanın amelî olarak leh ve aleyhine olan şeyleri bilmesidir" şeklindeki fıkıh tarifi de bu hadisin bu şekilde de anlaşılabileceği ve de özellikle bu ilmin, hadisteki fıkıh kelimesiyle isimlendirilmesi bu ikinci anlayışın da doğruluğunu ortaya koymaktadır. İslam alimleri de insanın dünya ve ahiret saadetini elde etmesi için dünya hayatında diğer insanlar ve Rableri ile ilişkilerini düzenlemek amacıyla fıkıh ilmini geliştirmeye gayret göstermişlerdir.

İslam tarihi boyunca her dönemde pek çok devlet kurulmuş ve bu devletlerin ilme ve alime verdikleri değer oranında kendi dönemlerinde pek çok alanda ilmî hareketlilik olmuştur. Dünya nizamı için ilmin gelişmesi ve ilim adamlarının desteklenmesi yolunda büyük gayretler sarfetmiş olan devletlerden biri de Osmanlı Devleti'dir. Bu dönemde pek çok çalışma yapılmıştır. Tekâmül etmiş olan İslam hukuku ilminin kanunlaştırılması da bu dönemde başlamış ve bu haraketin en önemli semereleri bu devletin son zamanlarında elde edilmiştir. Bu çalışmaların başında *Mecelle-i Ahkâm-i Adliye* gelmektedir. Dönemin güzide şahsiyetlerinden Ömer Hilmi Efendi *Mecelle*'nin yazılmasında görev almış ve buradan elde etmiş olduğu tecrübe ile eserlerini kanun tekniği ile yazmıştır. Bu üslupla yazdığı eserlerden biri de ceza hukukunun (ukubat) kısas ve diyete dair konularını içeren *Mi'yâr-ı Adâlet'*tir.

Mi'yâr-ı Adâlet İslam ceza hukukunun (ukûbât) suçlar ve diyetlere dair olan meselelerini kanun tekniği ile ele alan bir eserdir. Ceza hukukuna dair müstakil bir

eser olması ve kanun metni üslubuyla yazılmış olan sivil bir kanunlaştırma metni olması açısından önem arz etmektedir.

Çalışmamızın birinci bölümünde Ömer Hilmi Efendi'nin hayatını, ilmi kişiliğini, şahsiyetini, kendisi ilmiyeden ve devlet ricalinden olması hasebiyle yapmış olduğu görevleri ve telif etmiş olduğu eserleri konu edindik.

İkinci bölümde *Mi'yâr-ı Adâlet* adlı eserin müellife aidiyeti, önemi, nüshaları, muhtevası, üzerine yapılmış çalışmalar ve kaynaklarını inceledik.

Üçüncü bölümde ise eserin kendisini günümüz Türkçesine sadeleştirmede bulunmadan latinize ettik. Burada müellifin üslubunda ve kitabın aslında gerekmedikçe herhangi bir tasarrufta bulunmamaya çalıştık.

Araştırma konusunu belirleme ve sonrasında gerekli çalışmaları yapmamda hiçbir özveriden kaçınmadan bana yol gösteren, sabırla hatalarımı düzeltip eksiklerimi tamamlayan ve çalışmamın tamamlanmasında her türlü desteği veren hocam Sayın Prof. Dr. Şükrü ÖZEN'e en içten hürmet ve teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca bana destek olan ve katkıda bulunan diğer hocalarıma ve mesai arkadaşlarıma da müteşekkirim.

Bünyamin BULUTLU

Tekirdağ, 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZ……..II

ABSTRACT……..III

ÖNSÖZ ……IV

KISALTMALAR LİSTESİ ……IX

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu……2

B. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı……3

C. Kaynakların Değerlendirilmesi……5

D. Konunun Sunulması……..7

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖMER HİLMİ EFENDİ HAYATI VE ESERLERİ

A. Hayatı, Kişiliği, Görevleri ve İlmi Şahsiyeti..... 9

1. Hayatı……9
2. Kişiliği……13
3. Görevleri……15
4. İlmi Şahsiyeti……..18

B. Ömer Hilmi Efendi'nin Eserleri……19

1. Ahkâmu'l-Arâzî……..21
2. İthâfu'l-Ahlâf Fî Ahkâmi'l-Evkâf……..22
3. Mir'ât-ı Mecelle……..26
4. Mi'yâr-ı Adâlet……...28

İKİNCİ BÖLÜM

Mİ‘YÂR-I ADÂLET ADLI ESERİN TANITIMI, ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR VE KAYNAKLARI

A. Mi‘yâr-ı Adâlet Hakkında Genel Bilgiler…….30

1. Eserin Tam Adı ve Ömer Hilmi Efendi’ye Aidiyeti……..30

2. Eserin Yazılışı, Basımı ve Özellikleri……....31

3. Eserin Yazılış Amacı……..32

4. Eserin Bölümleri…….34

a. Müellifin Takdimi……....34

b. Eserin Metni……34

B. Eserin Muhtevası……..34

1. Fihrist……..36

2. Muhteva……..39

C. Eserin Metodu……..52

1. Tasnif Metodu……52

a. Mukaddime……..53

b. Kitap (Kitâb)…….....53

c. Bâb……...53

d. Fasıl (Fasl)……...54

e. Mesele……54

f. İstitrâd……...54

g. Tezyîl……...54

h. Şerh……..55

i. Mesâil Şettâ……..55

j. Tenbîh……...55

2. İç Kontrol……55

3. Kaynak Gösterme ve İktibas Metodu……56

a. Kaynak gösterme kalıpları……...56

b. İktibas metodu……57

4. Konuları İşleyiş Tarzı……57

5. Önemi……58

D. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar……...60

1. Manastırlı İsmail Hakkı ve Şerhu Mi‘yâri'l-Adâle……60

a. Manastırlı İsmail Hakkı Efendi……...61
b. Şerhu Mi‘yâri’l-Adâle……66
2. Ömer Azmi Efendi ve Îdâhu’l-Cinâyât fi Ahkâmi’l-Kısâsi ve’d-Diyât…….68
a. Ömer Azmi Efendi’nin Hayatı…….68
b. Îdâhu’l-Cinâyât fî Ahkâmi’l-Kısâsi ve’d-Diyât……...69
E. Mi‘yâr-ı Adâlet’in Kaynakları……....71
1. Genel Değerlendirme……..……...71
2. Kaynaklar……75
3. Kaynakların Kronolojik Listesi……...81

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Mİ‘YÂR-I ADÂLET’İN LATİNİZESİ ……...109

SONUÇ ……...181

KAYNAKÇA ……..183

EKLER ……...197

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e. : Adı Geçen Eser

a.g.m. : Adı Geçen Makale

a.g.md. : Adı Geçen Madde

a.s. : Aleyhisselam

b. : Bin, İbn

bkz. : Bakınız

B.O.A. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

c. : Cilt

c.c. : Celle Celâlühü

DİA. : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

h. : Hicrî

Hz. : Hazreti

hzr. : Hazırlayan

İ.A. : İslâm Ansiklopedisi

Ktp. : Kütüphanesi

r.a. : Radiyallahü anh

r. anha : Radiyallahü anha

m. : Milâdî

nr. : Numara

nşr. : Neşreden

s. : Sayfa

s.a.v. : Sallallâhu aleyhi ve sellem

S.K. : Süleymaniye Kütüphanesi

sy. : Sayı

thk. : Tahkik

trc. : Tercüme

trs. : Tarihsiz

v. : Vefatı

v.r. :Varak

GİRİŞ

Allah Teâlâ Hazretleri İslâm hukuk sisteminde tek kanun koyucu yani şâri‘ olarak kabul edilmektedir. Hz. Peygamber de Allah Teâlâ adına kanun koyma yetkisine sahiptir. Peygamber Efendimiz kendisine indirilen Kur'an-ı Kerim'i ashabına aktarmış ve risâleti süresince açıklamaları ve uygulamalarıyla onlara yol göstermiştir. Bu şekilde sahabenin elinde güvenilir iki kaynak oluşmuştur. Sahabenin elinde bulundurduğu birbirinden ayrılmaz bu iki rehber insanların Efendimiz'den sonra karşılaşacakları olayların çözümüne kaynaklık etmiştir. Zira Efendimiz "Size iki şey bırakıyorum. Bu ikisine sarıldığınız sürece asla doğru yoldan sapmazsınız"[1] buyurmuşlardır. Bu durumu tam anlamıyla idrak etmiş olan ashâb-ı kirâm kendilerine miras olarak kalan bu bilgiyi sonraki nesillere aktarmışlardır.

Nesilden nesile aktarılan bu bilgiler karşılaşılan yeni olayların çözümünde ehli tarafından işlenerek farklı bilgileri ortaya çıkarmıştır. Yeterli ilmî birikime sahip olan âlimler kendi anlayışlarına göre meselelerin çözümünde yöntemler geliştirmiş ve ortaya adına usul dediğimiz metotlar çıkmıştır. Geliştirilen usuller çerçevesinde İslâm dünyasında yüzyıllar boyunca içtihat ve tahrîc yöntemleri ile pek çok mesele çözüme kavuşturulmuştur. Bu şekilde yüzlerce cilt eser ve binlerce mesele ortaya çıkmıştır.

İslâm hukukundaki içtihat olgusu, her konuda farklı görüşlerin bulunması ve bölgelere göre aynı meselede farklı uygulamaların ortaya çıkmasını da beraberinde getirmiştir. Bu duruma merkeziyetçi devlet anlayışı çerçevesinde son yüzyıllarda Batı hukuk sistemlerinin etkisi de eklenince, dağınık haldeki farklı içtihatları kanunlaştırma ve sabiteler haline getirmeye ihtiyaç duyulmuştur.

Malum olduğu üzere oldukça erken dönemlerden itibaren fikrî zeminde bazı gelişmeler ve uygulamada kısmî teşebbüsler olmuş ise de İslâm hukukunu kanunlaştırma sürecinin en önemli devresi, Tanzimat Fermanı ile Cumhuriyet'in ilanı arasındaki seksen yıllık zaman dilimidir (1839-1923). Zira bu dönemde, önceki

[1] Sahih-i Tirmizi, c. 5, s. 328.

asırlara göre İslâm hukukunun kanunlaştırılması amacıyla daha somut girişimler olmuştur.

İslâm dünyasında fetâvâ kitapları ve padişahların hükümleri şeklindeki kanun benzeri metinler, kanunlaştırma hareketleri için birer örnek olarak gösterilmektedir.[2] Ancak toplumda var olan hukuk meselelerini bir araya getirip onlardan genel itibari ile sürdürülebilir, toplumun bütün kesimlerini içine alan soyut sabiteler oluşturacak şekilde kanunlar yapma fikri Osmanlı Devleti'nin son asrında Tanzimat sonrasında gerçekleşmiştir. Bu dönemde devlet eliyle 1840 Ceza Kanunu, 1851 Kanun-ı Cedîd ve 1858 Arazi Kanunnâmesi gibi kanunlaştırma faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Devlet eliyle yapılmış olan İslâm hukukunun kanunlaştırılması faaliyetlerinin en önemlisi ise *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'*dir. Ayrıca bu dönemde birçok âlim kanunlaştırma yöntemini esas alarak pek çok eser vücuda getirmiştir. Bu şekilde resmi çalışmalar yanında bu yöntemle kaleme alınan birçok çalışma ortaya çıkmıştır. Bunları kanun metnine benzer şeklinde eser yazmak olarak ifade etmek daha doğru olacaktır. Bu tip çalışma yapanların en önemlilerinden biri de Ömer Hilmi Efendi'dir.

A. Araştırmanın Konusu

Kanunnâme tarzında eser yazanlardan biri olan ve ceza hukukuk alanında yazdığı *Mi'yâr-ı Adâlet* adlı eseri çalışmamızın konusunu teşkil eden Ömer Hilmi Efendi *Mecelle*'nin meydana gelmesinde ve ilk anayasa diyebileceğimiz Kânûn-i Esâsî'nin hazırlanmasında da görev almıştır. Böyle bir tecrübe, onun kanunlaştırma üslubunu iyi bir şekilde kavramasına vesile olmuştur. Eserlerinden istifadeyi artırmak amacıyla da bu kanunlaştırma metodunu telif yöntemi olarak benimseyerek eserlerini yazmıştır. Onun bu yöntemle yazdığı eserleri için kanun metni şeklinde yazımış eserler denilebilir.

---

[2] Bunlara şekli kanunlaştırma denilmektedir. Bkz: Muhammed Tayyip Kılıç, **İslâm Hukukunda Kanunlaştırma Olgusu** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2008, 50.

Biz de bu çalışmamızda araştırma konusu olarak, kanunlaştırma hareketleri çerçevesinde İslâm ceza hukukunun adam öldürme ve müessir fiillerin suç ve cezaları ile ilgili meselelerini bir araya getiren ve kanunlaştırma usulünü kullanan sivil bir girişimi olmas ve bu alanda ilk çalışma olması açısından *Mi'yâr-ı Adâlet* adlı eserin tahlili ile müellifi olan Ömer Hilmi Efendi'nin hayatı ve de ilmî kişiliğini belirledik. Böyle bir eseri seçme sebebimiz müellifin kanunlaştırma hareketlerinde bizzat rol alması ve eserlerinde metot olarak kanunlaştırma üslubunu kullanarak kanun metni şeklinde eser hazırlamış olmasıdır. Onun böyle bir eseri telif etmesindeki amacı Ahmet Akgündüz'ün ifadesiyle, "Osmanlı ceza hukukunu yeniden düzenlemek ve bu eserin ceza kanunnamesi olarak kabul edilmesidir."[3]

B. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Toplumsal bir varlık olan insanın bulunduğu toplumda huzur ve saadet ortamına kavuşması için hukuk sistemine ihtiyacı vardır. Zira hukuk, insanın yapacağı tasarrufları denetleyen ve başıboş adalet dışı her türlü davranışı yasaklayan bir ahlâkî sistemdir. Bu sebeple hukukun pek çok tanımı olsa da genel itibariyle hukukun kişilerin kendi aralarında ve devletle olan ilişkilerini müeyyideler ile kontrol eden bir düzen olduğu söylenebilir.

Hukukun hedeflenen saadeti sağlaması için kişiler arası gerçekleşecek olan tasarrufları denetlemesi gerekir. İnsanların bu tasarruflarında birbirlerine adaletsizlik yapmamaları için caydırıcı müeyyideler gereklidir. Bunu gerçekleştirmek de şahıslar üstü kolektif bir güç ile mümkündür. Bunun adına da devlet diyoruz. Devlet, adaletin sağlanması için koyduğu müeyyideler ile insanların tasarruflarını kontrol eder. Ancak bir hukuk sistemi ve onu uygulayan caydırıcı gücün varlığı adalet için yeterli olmayabilir. Adaletin sağlanması için hukuk sisteminin kişilere, hüküm verenlerin arzu ve isteklerine göre değişmemesi diğer bir ifade ile hukukî birliğin sağlanması ve yürütme ve yargı sisteminin işlerliğinde bir sıkıntı olmaması gerekir.

---

[3] Ahmed Akgündüz, **İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyatı**, İstanbul, 2011, I, 657.

Bir hukuk sisteminin adalet dağıtması belirttiğimiz gibi genel itibari ile kişilere, hâkimlere göre değişmeyen sabiteler ile yani kanunlar ile sağlanır. Kanunlarda aranan nitelikler, kanunların toplumda yaşayan fertlerin neye muhatap olduklarını bilmeleri ve ihtilafın ortadan olabildiğince kalkması için yazılı olması önem arzetmektedir. Kanunlar toplumdaki tüm fertleri kapsayan genel nitelikte olmalı ve belli bir zaman dilimi için olmayıp tüm zamanlar için geçerli olup süreklilik arz etmelidir.[4]

Toplumdaki hukuksal güvenin ve istikrarın sürdürülmesi için kanunlaştırma yoluna gidilmiştir. İslâm hukuk sisteminde baştan beri içtihat yöntemi takip edilmesine karşın son dönemde devlet eliyle kanunlaştırma faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Burada ifade etmemiz gereken bir husus da kanunlaştırma kavramıdır; "kanunlaştırma" kavramı, genel anlamda kanun koymak anlamında kullanılır ki buna "teşri'" denir. Özel anlamda ise var olan hukuk kurallarını tedvin etmek anlamındadır. Tezimizde incelemek amacıyla ele aldığımız *Mi'yâr-ı Adâlet* adlı eser de, özel manada olan kanunlaştırma (kodifikasyon) olgusunun bir ürünüdür. Bu sebeple ilgi odağımız İslâm ceza hukuku alanında var olan hukuk kurallarını kanunlaştırma yöntemiyle ortaya koymak amacıyla sivil bir girişim olarak meydana getirilmiş olan bir eserdir. Eser hakkında sivil insiyatifle yazılmış kanunlaştırma ürünü bir eser denmiştir.[5] Ancak kanunlaştırma devlet eliyle yapılmış olan çalışmalara denmesi sebebiyle bu eser için de kanun metni şeklinde telif edilmiş eser demek daha doğru olacaktır. Hedefimiz böyle önemli bir eseri gerekli incelemeler ve çabalar neticesinde ilim dünyasına yeniden kazandırmaktır.[6]

---

[4] Kılıç**, İslâm Hukukunda Kanunlaştırma Olgusu**, s. 1-3, 36; Muhammed Hamidullah Ağırakça, **19. Yüzyıl Mısır'ında Kanunlaştırma Hareketleri** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2011, s. 3, 9, 15; **DİA**, "Kanun", **DİA**, XXIV, 323.

[5] Akgündüz, **İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyatı**, I, 657; Kılıç**, İslâm Hukukunda Kanunlaştırma Olgusu**, s. 194; Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri**, İstanbul, 1996 c. I, s. 134.

[6] Kılıç**, İslâm Hukukunda Kanunlaştırma Olgusu**, s. 1-3, 39; Mehmet Gayretli, Tanzimat Sonrasından Cumhuriyete Kadar Olan Dönemde Kanunlaştıma Çalışmaları, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul, 2008, s. 7-10.

İslâm hukuku ilâhî menşeli olması hasebiyle kanun koyma anlamında kanunlaştırma yani teşri‘ Allah Teâlâ’ya aittir. Allah’ın vaz ettiği genel ilkeler çerçevesinde hüküm verme yetkisi ehil olan âlimlere bırakılmıştır. Özel manada kanunlaştırma şeklî kanunlaştırmalardan ibaret olup İslâm tarihi boyunca bu alanda *Meâil-i Melikşah, Fetavâ-i Alemgiriyye, Fatih Kanunnamesi* gibi çeşitli çalışmalar yapılmıştır.[7] Günümüz dünyasında anladığımız şekliyle kanunlaştırmalar ise Osmanlı devletinin son dönemlerinde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar genelde devlet eliyle resmi çalışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak kanun metni şeklinde eser yazan ve yarı resmi diyebileceğimiz sivil girişimler de bulunmaktadır. Ömer Hilmi Efendi’nin *Mi‘yâr-ı Adâlet* adlı eseri buna bir örnektir. İslâm ceza hukuku alanında yapılmış olan bu eser İslâm tarihi boyunca verilmiş hükümlerden kopuk değildir. Bilakis geçmişte oluşan Hanefî mezhebi birikimini merkeze alarak telif edilmiştir. Bu bakımdan eseri incelerken bu noktayı hatırda tutarak eserin kaynaklarını da araştırdık.

C. Kaynakların Değerlendirilmesi

Tezi hazırlama aşamasında *Mi‘yâr-ı Adâlet*'in İslâm hukuk tarihi açısından anlam ve önemini ortaya koyabilmek maksadıyla öncelikle dönem hakkında bilgi veren çalışmaları ve eserin müellifi Ömer Hilmi Efendi’nin hayatını konu edinen kaynaklar ile *Mi‘yâr-ı Adâlet*'ten bahseden eserleri incelemeye çalıştık. Bu bağlamda dönemle ilgili fikir edinmek amacıyla ikincil kaynaklardan İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı* ve Fatih Mehmet Şeker’in *Modernleşme Devrinde İlmiye* adlı eserleri ile Ahmet Karaçavuş’un *Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim Cemiyetleri* adlı doktora tezi ve Melek Coşgun’un *II. Mahmut Döneminde Ulemanın Modernlik Anlayışı* adlı yüksek lisans tezini gözden geçirdik. Ayrıca *DİA*’daki “Tanzimat” ve “Batılılaşma” gibi maddeleri de inceledik.

Ömer Hilmi Efendi'nin biyografisi ile ilgili Mehmet Süreyyâ’nın *Sicill-i Osmânî*, Bursalı Mehmed Tahir’in *Osmanlı Müellifleri,* Osman Nuri Ergin’in

---

[7] Kılıç, **İslâm Hukukunda Kanunlaştırma Olgusu** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, s. 50.

Türkiye Maarif Tarihi, İbrahim Alâeddin Gövsa'nın *Türk Meşhurları Ansiklopedisi,* Ebu'l-Ulâ Mardin'in *Huzur Dersleri* ve Sadık Albayrak'ın *Son Devir Osmanlı Ulemâsı* adlı eserlerinden istifade ettik. Bunların yanında ikincil kaynak olarak Hasan Basri Erk'in *Ankara Barosu Hukuk Dergisi*'nde kaleme aldığı "Ömer Hilmi Efendi" adlı makalesi ve *DİA*'daki "Ömer Hilmi Efendi" maddesini de sayabiliriz.

Ömer Hilmi Efendi'nin *Mecelle*'yi hazırlayan heyet arasında yer alması sebebiyle *Mecelle* ile ilgili yazılmış eserleri de gözden geçirdik. Bunlar arasında Osman Öztürk'ün *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, Ekrem Buğra Ekinci ve Ahmet Şimşirgil'in beraber kaleme aldıkları *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*, Ebu'l-Ulâ Mardin'in *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, Refik Gür'ün *Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Açısından Mecelle* ve Osman Kaşıkçı'nın *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Mecelle* adlı eserleri sayılabilir. Bunlara Sami Erdem ve diğer bazı araştırmacıların *Mecelle* ile ilgili yazdıkları makaleler ve *DİA*'daki "Mecelle" maddeleri de dahil edilebilir. Ayrıca bu eserin kavâi'd türü kitaplara benzemesi yönüyle Necmettin Kızılkaya'nın *Hanefi Mezhebinde Kavâ'id İlmi ve Gelişimi* adlı eserinden de istifade ettik.

Mi'yâr-ı Adâlet kanunlaştırma üslubu ile yazılan bir eser olması hasebiyle bu alanda telif edilmiş bazı eserlerden de istifade edilmiştir; bunlar arasında Mehmet Tayyip Kılıç'ın *İslâm Hukukunda Kanunlaştırma Olgusu* ve Mehmet Gayretli'nin *Tanzimat Sonrasından Cumhuriyete Kadar Olan Dönemde Kanunlaştırma Çalışmaları* adlı yayımlanmamış doktora tezleri ve diğer bir bazı makaleler zikrerilebilir. Ayrıca Ali Âdem Yörük'ün *Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri* adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezi de Ömer Hilmi Efendi'nin Mekteb-i Hukuk'ta müderrislik yapmış olması hasebiyle konumuzla yakından alâkalıdır. Yine Ömer Hilmi Efendi hakkında Münir Yaşar Kaya'nın yaptığı *Ömer Hilmi Efendi Ve İthâfu'l-Ahlâf Fî Ahkâmi'l-Evkâf İsimli Eseri'* adlı çalışma da bize yol gösterici olmuştur.

*Mi'yâr-ı Adâlet'*in kaynaklarına gelince; eserde *Mecelle*'ye yapılan birkaç atıf dışında herhangi bir kaynaktan bahsedilmemektedir. Ancak Ömer Azmi Efendi'nin yaptığı çalışmayı buraya almayı uygun gördük. Zira Ömer Azmi Efendi, Ömer Hilmi

Efendi'nin eserindeki her meselenin muhtemel kaynaklarını vermiştir. Bu sebeple biz de tezimizde Ömer Azmi Efendi'nin *Mi'yâr-ı Adâlet* üzerine yaptığı çalışmada her bir meseleyle ilgili tek tek sıraladığı, Ömer Hilmi Efendi'nin eserinde kendilerinden istifade ettiğini düşündüğü muhtemel kaynakların listesini verdik. Buna ek olarak bizim de tesbit ettiğimiz diğer kaynakları bir bütün halinde sıraladık.

D. Konunun Sunulması

Ömer Hilmi Efendi'nin İslâm ceza hukukunun adam öldürme ve müessir fiil suç ve cezaları ile ilgili meselelerini kanun metni gibi yazma girişimi neticesinde ortaya çıkan *Mi'yâr-ı Adâlet* adlı eseri günümüz ilim dünyasına yeniden kazandırmak amacıyla yaptığımız çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci Bölüm'de Ömer Hilmi Efendi'nin ailesi, memleketi, eğitim-öğrenim hayatı, memuriyetleri ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir.

İkinci Bölüm'de tezimizin asıl konusu olan *Mi'yâr-ı Adâlet* adlı eser ele alınmıştır. Elimizde eserin üç farklı nüshası bulunmaktadır, bunlardan birincisi çalışmamızda esas aldığımız müstakil olarak basılan 1301 tarihli ilk nüshadır. Diğer iki nüsha ise *Mi'yâr-ı Adâlet* üzerine yapılmış çalışmaların içerisinde metin olarak bulunmaktadır. Bunlardan biri Ömer Azmi Efendi'nin yapmış olduğu *Îdâhu'l-Cinâyât fî Ahkâmi'l-Kısâsi ve'd-Diyât* adlı çalışma ile birlikte basılmış olan nüshadır. Diğer nüsha ise Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin Mekteb-i Hukuk'ta verdiği ders notları olan *Şerhu Mi'yâri'l-Adâle* içerisindeki metindir. Elimizde başka baskı bulunmadığı ve bu üç çalışma birbirini tamamladığı için her üç çalışma da birlikte incelenmiştir. Eserin Ömer Hilmi Efendi'ye aidiyeti, ismi hususundaki farklılıkların sebepleri, yazılış amacı, üslup ve metodu ele alınmaya çalışılmıştır. Daha sonra ikinci kısımda *Mi'yâr-ı Adâlet* üzerine yapılmış ayrıntılı iki çalışma olan *Îdâhu'l-Cinâyât* ve *Şerhu Mi'yâri'l-Adâle* ile bu eserlerin müellifleri tanıtılmıştır. Bu bölümün son kısmında ise öncelikle Ömer Azmi Efendi'nin *Îdâhu'l-Cinâyât'*ta geçen ve bizim tesbit ettiğimiz, *Mi'yâr-ı Adâlet* için Ömer Hilmi Efendi'nin kullanmış olması muhtemel kaynakların sayısı, bir kaynağın kaç kez kullanıldığı, en çok kullanılan eserler, eser türleri ve bunların mezheplerle irtibatı gibi genel bilgilere yer

verilmiştir. Ayrıca bu eserlerin kullanım yoğunluğuna ve müelliflerinin vefat yılına göre iki ayrı sıralama yapılmıştır.

Üçüncü Bölüm'de ise tez konumuz olan, Osmanlı Türkçesi ve Arap harfleri ile kaleme alınan *Mi'yâr-ı Adâlet*'i latinize ettik. Çalışmamızda herhangi bir sadeleştirme veya günümüz Türkçesine uyarlama yapmadık. Zira ikinci bölümde eseri sade ve anlaşılır bir dille kompoze ettik. Eserin Arapça olarak kaleme alınan tek kısmı olan dîbâceyi tercüme ettik. Başlıkları olduğu gibi koruduk ve kitabın aslındaki gibi satır ortasında verdik. Ancak başlıklar parantez içinde olmasına karşın biz bu yöntemi tercih etmeyip parantezsiz bir şekilde olduğu gibi muhafaza ettik. Bâb başlıklarını büyük harflerle vermemize karşın fasıl başlıklarını küçük harflerle vermeyi tercih ettik. Eser yukarıda açıkladığımız üzere kanunlaştırma usulü ile yazılmıştır ve mesele mesele (madde madde) kaleme alınmıştır. Biz bu meselelerin yazımında kitabın aslında az bir değişiklik yapma yoluna gittik. Örneğin; eserin aslında (1. Mesele) şeklinde verilirken biz (Mesele 1 -) şeklinde vermeyi tercih ettik. Meseleler içerisinde parantez içinde verilen kısımları ise müdahale etmeden olduğu gibi bıraktık. Her bir meseleyi aslında olduğu gibi yeni bir satırla başlattık. Eserin fihristi başta verilirken biz sonda vermeyi uygun gördük. Bunlar dışında eserin özgünlüğünü korumaya çalıştık ve elimizden geldiğince bir değişikliğe gitmedik.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖMER HİLMİ EFENDİ HAYATI VE ESERLERİ

A. Hayatı, Kişiliği, Görevleri ve İlmi Şahsiyeti

1. Hayatı

Ömer Hilmi Efendi, Karinâbâdî Hoca Abdurrahman Efendi'nin oğludur.[8] Kaynaklarda hakkında "ulemâ-i benâmdan ve meşâhir-i ulemâdan" diye söz edilen babası Hoca Abdurrahman Efendi, döneminin Osmanlı ulemâsının önde gelenlerinden biri olup Fatih Camii'nde müderrislik yapmıştır. Hicri 1265 (1849) yılında huzur dersi 5. meclis muhatabı olarak vazifelendirilmiştir.[9] On yıl devam ettiği bu vazifenin ardından 1275 (1859) senesinde 8. ders mukarriri olarak tayin edilmiş[10] ve 1278 (1862) senesine kadar "Mûsıle-i Sahn" ruûs derecesiyle bu vazifeyi üç sene sürdürmüştür.[11] Bu vazifede iken 3 Recep 1279 (25 Aralık 1862) senesinde ahirete irtihal etmiştir.[12] Ayrıca dersiâmlık da yapan Hoca Abdurrahman Efendi'nin Ömer Hilmi Efendi ve Hüseyin Hüsni Efendi adlarıyla iki oğlu vardır.[13] Naşı Edirnekapı Mezarlığı'na defnedilmiştir. Mezar taşı kitâbesi şu şekildedir:[14]

---

[8] Ebû'l-Ulâ Mardin, **Huzur Dersleri**, İstanbul, 1951, II-III, 158, 841; Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmânî**, İstanbul, 1996, I, 90; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1333, I, 387, III, 221.

[9] Huzur Dersleri: Osmanlı devletinde 1759 yılında başlayıp hilafetin ilgasına dek devam eden ve devrin ileri gelen âlimlerinin Sultan'ın huzurunda mukarrir (dersi takrir eden âlim) ve muhatap (takrir edilen derste dinleyici konumundaki âlim) olarak gerçekleştirdikleri tefsir dersleridir. Bu derslerin huzur dersi diye isimlendirilme sebebi ise yapılan derslerin sultanın huzurunda gerçekleştirilmiş olmasıdır. Tafsilat için bkz: Mehmed İpşirli, "Huzur Dersleri", **DİA**, İstanbul, 1998, XVIII, 441-444.

[10] Mardin, **Huzur Dersleri**, I, 353-361, II-III, 158.

[11] Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, I, 387; Hasan Basri Erk, **Meşhur Türk Hukukçuları**, İstanbul, 1958, s. 292-296.

[12] Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmânî**, I, 90; Mardin, **Huzur Dersleri**, I, 113, II-III, 841.

[13] Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmânî**, I, 90.

[14] Mardin, **Huzur Dersleri**, II, 841.

“Küllü men aleyhâ fân[15]

Eyledi azm-i bekâ Hâce Karinâbâdî

Eylesin medrese-i hulde müderris Yezdân

Fen-i tefsîr-ü hadîsde mâhir idi pek

Kıldı fikdânına mâtem fukahâyı devrân

Nice yıllar olarak Ders-i Huzur’a hâzır

Zâtı olmuştu liyâkatle mukarrir el’ân

Dinlese Seyyid o üstâd-ı küllün takrîri

Der idi "şimdi budur âlim-i nihrîr-i zamân"

Ağlasın fevtine tullâb-ı ulûm-i şettâ

Gitti eyvâh o kütübhâne-i fazl-ü irfân

Kabrini rahmet-ü ihlâs ile teşrîf eden

İzn-i Bâri’yle ola nâil-i afv-ü ihsân

Yazdı ilhâm ile târîh-i vefâtın Safvet

Cilvegâh eyledi Adn'i Hâce Abdurrahman

“Ruhiçün Fâtiha Sene 1279”

Ömer Hilmi Efendi, bazı kaynaklarda doğum yeri İstanbul olarak kayıtlanmış olsa da[16] Meşihat Arşivi'nde[17] kendisinin kaleme aldığı hal tercümesinde 22 Recep

[15] "Yeryüzündeki her canlı yok olacaktır" meâlindeki bu âyet için bkz. er-Rahmân, 55/26.

[16] Şevket Topal, “Karinâbâdi Ömer Hilmi Efendi (1945-1889)”, **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi,** VI, Konya, 2005 s. 69-76; İbrahim Alaettin Gövsa, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, Yedigün Neşriyatı, İstanbul, t.y, 301; Bazı kaynaklarda ise doğum tarihi 1259/1843 olarak

1258 (29 Ağustos 1842) tarihinde Karinâbâd'da dünyaya geldiğini beyan etmektedir.[18] Her ne kadar hayatını İstanbul'da idame ettirse de Karinâbâd'da doğmuş olması hasebiyle Karinâbâdî ve babasına müntesiben de Karinâbâdîzâde[19] nisbesiyle anılmıştır.[20] Lügat manası "yoldaşlık yeri, kardeşlik kasabası" anlamına gelen Karinâbâd günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde Sofya-Burgaz demiryolu üzerinde, Yambolu'nun kuzeydoğusunda ve Çatalbalkan dağ sırasının güneyinde bulunan bir kasabadır.[21] Halkı Osmanlı döneminde çoğunluğu Türk ve Müslümanlardan oluşurken sonraları Müslüman nüfusun çoğu Osmanlı-Rus savaşları sonrası bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır.[22]

Ömer Hilmi Efendi'nin doğum tarihi hususunda ihtilaflar onun çok küçük yaşlarda İstanbul'a geldiğini göstermektedir. Zira kendisi Meşihat Arşivi'nde bulunan sicil dosyasında belirttiği üzere Karinâbâd'da doğmuştur ve hemen ardından babası Abdurrahman Efendi İstanbul'a taşınmıştır.[23] Bu durum onun İstanbul'da doğduğu zannını ortaya çıkarmıştır.

Ömer Hilmi Efendi İstanbul'a geldikten sonra küçük yaşlarından itibaren babası Abdurrahman Efendi'nin de himmeti ile ilim tahsiline başlamış ve dönemin önemli isimlerinden ders okumuştur. 20 yaşlarında iken müderrisliğe başlamıştır. Bu

---

gösterilmiştir. Bkz: Hasan Basri Erk, "Büyük Türk Hukukçuları", **Ankara Barosu Hukuk Dergisi**, V, say: 68, Aralık 1949, s. 1-4.

[17] Şeyhülislâmlık makamı için kullanılan idari tabir. Şeyhülislâmlık arşivi, Bkz: Mehmet İpşirli, "Şeyhülislâm", **DİA**, IIIIX, 91-96.

[18] İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi Sicil Dosyaları, nr. 906. Doğum tarihi aşağıda geleceği üzere mezar taşı kitâbesinde 1258, bazı kaynaklarda ise 1261/1845 ve doğum yeri İstanbul olarak gösterilmiştir. Bkz: Topal, "Karinâbâdi Ömer Hilmi Efendi (1945-1889)", **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, VI, s. 69-76; Gövsa, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, s. 301; Bazı kaynaklarda ise doğum tarihi 1259/1843 olarak gösterilmiştir. Bkz: Erk, "Büyük Türk Hukukçuları", **Ankara Barosu Hukuk Dergisi**, V, say: 68, s. 1-4; Ancak Meşihat Arşivindeki dosyasında kendi el yazısıyla hal tercümesinde Karinâbâd'da 1258/1842 yılında doğduğu beyan edilir.

[19] İsmet Sungurbey, **Eski Vakıfların Yeni Sorunları,** T.C. Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2001 s. I; İsmet Sungurbey, **Eski Vakıfların Temel Kitâbı,** Sulhi Garan Varisleri Koll. Ş.T.İ, İstanbul, 1978, s. XXI.

[20] Erk, **Meşhur Türk Hukukçuları**, s. 292-296.

[21] "Karnobat", **Entsiklopedija na Balgarija**, III, 357-359; Hoca Sadettin, **Tâcü't-tevârih**, İstanbul, 1279, I, 85.

[22] Geniş bilgi için bkz: Machiel Kiel, "Karinâbâd", **DİA**, XXIV, 490-492.

[23] İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi Sicil Dosyaları, nr. 906.

ilk vazifesinden sonra ilmiye makamlarını hızlı bir şekilde çıkmıştır. İlmiye sınıfındaki vazifelerinin yanında devlet adamı olarak da önemli görevlerde bulunmuştur. Son olarak İstanbul Pâyesi[24] ile Temyiz Mahkemesi'nde önce âza sonra reis olarak vazifelendirilmiştir.[25]

Ömer Hilmi Efendi Temyiz Mahkemesi reisliği görevini ifa ederken Sultan II. Abdülhamid'e jurnal edilmesi sebebiyle saraya çağrılmış ve sorguya çekilmiştir.[26] Defterhâne-i Şer'iyye memurluğunu ifa ettiği dönemde Defter-i Hakânî emini[27] olan ve o zaman Mabeyn Başkâtipliği'nde görev yapan, dostluğunu kazandığı Süreyya Paşa'nın vesilesiyle hakkında işlem yapılmayan Ömer Hilmi Efendi, bu olaydan hemen sonra 15 Teşrinievvel 1307 (27 Ekim 1889) tarihinde 47 yaşındayken vefat etmiştir.[28]

Cenazesi, Fatih Türbesi haziresine defnedilen Ömer Hilmi Efendi'nin mezar taşı kitâbesi şu şekildedir:

"Huve'l-hayyu'l-bâkî

Ulemâ-i mudakkikîn ve

Fukahâ-ı mütehayyizînden

İstanbul payelilerinden

Ferîdü'l-asr ve Ebû Hanîfetü'd-dehr

---

[24] Pâye: Farsça kökenli bir kelime olup görev derecesi ve rütbeyi ifade eder. Osmanlı devletinde de daha çok ilmiye sınıfının mertebesini ifade için kullanılmıştır. Bkz. Fahri Unan, "Pâye", **DİA**, XXXIV, 193-194.

[25] Ebû'l-Ulâ Mardin, **Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa**, Mardin, 2011, s. 206.

[26] Jurnal meselesi tam olarak bilinmemekle beraber Sultan Abdülaziz'in hal'i ile ilgili olduğu tahmin edilmektedir. Bu mesele ileride geleceğinden burada tafsilata girmiyoruz. Tafsilat için bkz: Ahmed Cevdet Paşa, **Ma'rûzât,** Bâb-ı Âli Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 233; Mardin, **Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa**, s. 206, 210, 233.

[27] Defterhâne âmirine verilen isim. Geniş bilgi için bkz: Erhan Afyoncu, "Defter Emini", **DİA**, IX, 91-93.

[28] Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, İ.B.B.K.İ.D. Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, IV, 219; Ayrıca bazı kaynaklarda ise vefat tarihi olarak 1305 yılı yazmaktadır. Bkz: Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmânî**, IV, 1321; Osman Öztürk, **Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle**, İSAV Yayınları, İstanbul, 1973, s. 28-29.

Esbak emînü'l-fetvâ ve muahharan

Mahkeme-i Temyiz reîs-i evveli olan

Karinâbâdîzâde Merhûm Ömer Hilmi Efendi'nin

Ruhiçün Fâtiha.

Tarih-i vilâdeti	Tarih-i vefâtı
20 Receb 1258	Gurre-i Rabîu'l-evvel 1307

2. Kişiliği

Karinâbâdîzâde Ömer Hilmi Efendi küçük yaşlardan itibaren ilim tahsil ederek, yirmi yaşında Fatih Câmii'nde ders okutmaya başlamıştır.[29] Ömer Hilmi Efendi hakkında Ahmed Cevdet Paşa birçok yerde övücü sözler söylemiştir. Ahmed Cevdet Paşa Mecelle Cemiyeti reisi iken kendisine fıkhî bir mesele sual olununca sual edenleri "*Asrımızın İmâm-ı Âzamı mertebesinde bulunan Ömer Hilmi Efendi Hazretleri varken bana ne diye müracaat ediyorsunuz*?" diyerek, Ömer Hilmi Efendi'ye yönlendirmesi Cevdet Paşa'nın ona ne kadar ihtiram ettiğini izah için çok açık bir misaldir. Ayrıca Ebû'l-Ulâ Mardin bu olayın o devri idrak edenler arasında mütevâtir derecede meşhur olduğunu dile getirir.[30]

Ömer Hilmi Efendi *Mecelle* heyetinde bulunduğu sırada gerçekleşen bir olay da şöyledir: Mecelle Cemiyeti'nin son içtimalarına Meclis-i Kebîr-i Maârif reisi meşhur usul hocası Büyük Ali Haydar Efendi de iştirak ediyordu. Ahmed Cevdet Paşa reis sıfatı ile işleri heyete tevzi ederken "*Bizim aklımız ermez, tetkikini Ömer Hilmi Efendi Hazretlerinden rica edelim*" diyerek bazı evrakları Ömer Hilmi Efendi'ye tevdi edermiş. Bu tarzdaki tevdilerin birçok defa tekrarlanması üzerine bu sözlerden alınan Ali Haydar Efendi bir gün şöyle bir itirazda bulunmuştur: "*Niçin bizim aklımız ermesin efendim? Böyle bir işin tetkiki havale buyruldu da acz mi izhar ettik? Biraderimiz Ömer Hilmi Efendi hazretlerini taltif veya belki işi kendilerine*

[29] Mardin, **Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa**, s. 206.
[30] Mardin, **Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa**, s. 209.

tahmil maksadı ile böyle buyuruyorsunuz. Fakat tekerrür ettiğinden ma'rûzâtta bulunmak lüzum ve zarureti hissettim" diyerek sitemde bulunmuştur.[31]

Ebu'l-Ulâ Mardin'in Ahmed Cevdet Paşa'nın evrakı arasında müsvedde olarak bulduğunu söyleyerek naklettiği Ömer Hilmi Efendi hakkındaki bir diğer olay da şöyledir: Ömer Hilmi Efendi Şeyhülislâm Hayrullah Efendi'nin yanında Fetvahâne başmüsevvidi vazifesini yürütmekteyken Hayrullah Efendi Sultan Abdülmecid'in hal fetvasını Fetvahâne defterine kaydetmesini emrettiğinde "*Fetvahânede yazılmış bulunmayan fetvaların kaydı usulden değildir. Ayrıca bu fetva asıl ve ibare uygunluğu açısından da usulden değildir*" diyerek fetvayı kaydetmemiştir. Bunun üzerine Hayrullah Efendi bu duruma kızmış ve Ömer Hilmi Efendi'yi Fetvahâne'den ihraç etmiştir. Böyle tehlikeli günlerde genç bir fakihin bu kadar metanetli duruş sergilemesi herkesin hayretini celp etmiştir. Bu hâdisenin akabinde Ömer Hilmi Efendi halk arasında büyük şöhret bulmuştur. Daha sonra Molla Bey'in[32] meşihatında fetva emini olmuştur.[33]

Ömer Hilmi Efendi gibi nadir, şahsiyetli ve meziyetli zatların dostları kadar düşmanları da pek çok olur ve onları kıskanan insanlar da her zaman bulunur. Ömer Hilmi Efendi de böyle bir kişinin çekememezliğine uğramıştır. Ömer Hilmi Efendi Temyiz Mahkemesi baş reisi olduktan sonra kendisi hakkında, Molla Bey'in Maarif Nezareti'nde çalışan oğlu Haşim Bey "*Hal fetvası, aslında Ömer Hilmi Efendi tarafından yazılmıştır*" diyerek saraya jurnal edilmiştir.[34]

Ömer Hilmi Efendi jurnalin hemen akabinde bir açıklama yapmadan vefat ettiği için jurnalin sebebi tam olarak bilinmemektedir. Ancak Ahmed Cevdet Paşa'nın notlarından anlaşıldığına göre Ömer Hilmi Efendi'nin vefat sebebi Haşim

---

[31] Mardin, **Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa**, s. 209-210; Bu hâdiseyi eski Evkaf Müsteşarı Şevki Bey de teyit etmiştir. Ayrıca Hasan Basri Erk de bu hâdiseyi Ali Haydar Efendi'den bizzat işittiğini söylemektedir. Bkz: **Ankara Barosu Hukuk Dergisi**, V, say: 68, s. 2-4, Aralık, 1949; Erk, **Meşhur Türk Hukukçuları**, s. 292-295.

[32] Osmanlı Şeyhulislâmı Pîrîzâde Mehmed Sâhib Molla Bey Efendi (1838-1910), geniş bilgi için bkz: Tahsin Özcan, "Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi", **DİA** XXXIV, 288-290.

[33] Mardin, **Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa**, s. 210; Ahmed Cevdet Paşa, **Ma'rûzât,** s. 233; Dursun Gürlek, **Ayaklı Kütüphaneler**, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 78.

[34] Mardin, **Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa**, s. 210.

Bey'in onu saraya jurnal etmesidir. Ömer Hilmi Efendi bu olaydan her ne kadar bir ceza almasa da onun böyle aniden apar topar saraya celp edilmesi ve bir suçlu gibi sorguya çekilmesi onu pek müteessir etmiştir. Bu olay onu derinden etkilemiş ve Jurnal'in hemen akabinde beyin kanamasından vefat etmiştir.[35]

Ebû'l-Ulâ Mardin Ahmed Cevdet Paşa'nın hayatını anlatırken kullandığı şu ibareler hem Ahmed Cevdet Paşa'nın hem de Ömer Hilmi Efendi'nin değerini anlamak için önemlidir. "*Cevdet Paşa merhum ne Eşbâh sahibi bir İbn Nüceym, ne son asırlarda yetişen fakihlerden bir İbn Âbidîn ve ne de asrımızın efâzıl-ı fukahâsından Karinâbâtlı Ömer Hilmi Efendi'dir*."[36] Mardin'in Ömer Hilmi Efendi'yi fıkıh ilminin ileri gelenleri ve önemli eserler telif eden İbn Nüceym ve İbn Âbidîn gibi fakihlerle beraber zikretmesi onun ilmî şahsiyetini anlamak için pek manidardır.

Ömer Hilmi Efendi'nin ne kadar büyük bir âlim ve fakih olduğunu Osman Nuri Ergin'in naklettiği bir anekdot da pekiştirmektedir. Hukuk Mektebi'nde Kitâbü'd-Diyât dersinin hocası olan Ömer Hilmi Efendi derslerine iştirak eden yabancı dili kuvvetli olan bir Ermeni öğrenci de bulunuyormuş. Yabancı dili sayesinde aynı konuyu Batılı hukuk kitaplarından da tetkik ederek derse gelen bu öğrenci, Ömer Hilmi Efendi'nin konuyu güzel bir şekilde anlatması üzerine İslâm Hukuku'nun tartışmasız bir şekilde akla ve mantığa daha uygun olduğunu ifade etmiş. Ayrıca diğer hukuk sistemlerinden çok daha üstün olduğunu anladığını ve İslâm Fıkhı'na hayranlığını dile getirmiş. Ardından İslâm dinini kabul ettiğini söylemiş ve Dâniş adını almıştır.[37]

3. Görevleri

Ömer Hilmi Efendi daha genç yaşta iken ileri derecede ilim tahsil etmiş ve icazetini almasının akabinde müderris olarak vazifeye başlamıştır. Bu ilk vazifesine

---

[35] Mardin, **Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa**, s. 210; Dursun Gürlek, **Ayaklı Kütüphaneler**, s. 70.
[36] Mardin, **Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa**, s. 3.
[37] Osman Nuri Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, III, 1109.

Kânûnievvel 1278'de (1862) 20 yaşındayken Fatih Camii'nde başlamıştır. Daha sonra yapılan imtihanı kazanarak 4 Mart 1279'da (1863) Fetvahâne-i Âli pusula odasına[38] girmiş, ardından Kânûnievvel 1285'te (1869) Fetvahâne-i Âli fetva odası müvezziliğine[39] memur edilmiştir. Daha sonra da 31 Mart 1291'de (1875) Fetvahâne-i Âli başmüsevvidi[40] olmuştur. Bu vazifesini sürdürürken Mecelle Cemiyeti-i İlmiyyesi'ne atanmıştır. 24 Temmuz 1292'de (1876) Evkaf-ı Humâyün müfettişliği müsteşarlığına atanmış, bir yıl sonra da 14 Temmuz 1293'te (1877) müsteşarlıktan ayrılıp Fetvahâne-i Âli fetva emini olmuştur.[41]

9 Şubat 1294'de (1879) tekrar Mahkeme-i Evkaf Müsteşarlığı'na tayin edilmiştir. Kânûnievvel 1298'de (1882) ise Defter-i Hâkanî Emaneti Şer'iyye memuru olmuştur.[42]

Muharrem 1285'de (1869) kendisine verilen ibtidâ-î hâriç İstanbul müderrisliği,[43] Zilkâde 1288'de (1872) hareket-i hârice, Zilhicce 1290'da (1874) ibtidâ-i dâhil'e, Şevvâl 1292'de (1876) mûsıla-i Sahn'a ve Cemâziyelâhir 1293'de

---

[38] Fetvahâne: Osmanlı Devleti'nde meşihat makamı içerisinde fetva işlerini yürütmekle vazifeli olan kısımdır. Pusula odası ise son dönemde üç kısımdan meydana gelen Fetvâhâne'nin (diğerleri fetva odası / hey'et-i iftâiyye ve i'lâmat odası) soru sahiplerinin sorularını açık ve anlaşılır bir şekilde yazarak fetva odasına havale eden kısmıydı. Burası fetva odasının bir müracaat kalemi niteliğinde görüldüğü için müstakil bir oda değil fetva odasının bir bölümü olarak değerlendirilmiştir. Bkz: Ferhat Koca, *"*Fetvahâne*"*, **DİA**, XII, 496-500.

[39] Müvezzi: Fetvahâne'de şeyhülislâm tarafından imzalanan ve özel deftere kaydedilen fetvaları ilgili kişilere vermekle görevli olan kişiye denilir. Geniş bilgi için bakz: Ferhat Koca, *"*Fetvahâne*"*, **DİA**, XII, 496-500.

[40] Müsevvid: "Bir meseleyi kaleme alan kâtip"; veya "başkalarınca temize geçirilmek üzere yazılmış müsveddeleri temize geçiren kimse" olarak tarif edilmektedir. Bkz: Şemseddin Sami, **Kamus-u Türki**, İstanbul, 1989, II, 1346.

[41] Erk, **Meşhur Türk Hukukçuları**, s. 293; Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, IV, 219.

[42] Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, I, 387.

[43] Osmanlı'da müderrisler derecelendirmeye tabi tutulmuştur. Müderrislerin rütbelerine göre vazifelendirildiği medreselerde değişmektedir. Osmanlı Devleti müderris derecelerinde dönemine göre farklı uygulamalara gitmiştir. Ancak Süleymaniye Medreseleri kurulduktan sonra medreselerdeki sistem de şekillenmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde uygulanan ve Ömer Hilmi Efendi'nin de içinde bulunduğu derecelendirme sistemi en alt dereceden en üst dereceye kadar şu şekilde sıralanmaktadır. İbtida-i Hâriç, Hareket-i Hâriç, İbtida-i Dahîl, Haraket-i Dahîl, Musıla-i Sahn, Sahn-ı Seman, İbtida-i Altmışlı, Hareket-i Altmışlı, Musıla-i Süleymaniye, Daru'l-Hadis Medreseleri. Bkz: Cahid Baltacı, **XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İfavYayınları, İstanbul, 2005, I, 71 vd.

(1877) ibtidâ-i altmışlıya terfi edilmiştir.[44] Ayrıca Ömer Hilmi Efendi, 1292 (1876) tarihinde yazılan ve Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi'nin hazırlanmasında da yer almıştır.[45]

Zilkâde 1293'de (1878) bilâd-ı mahreçten Kudüs mevleviyeti,[46] Ramazan 1294'de (1879) Haremeyn-i Muhteremeyn ve Ramazan 1302'de de (1885) İstanbul mevleviyeti pâyesi[47] alarak ilmiye sınıfının en üst mertebelerinden birine ulaşmıştır.[48]

20 Haziran 1304'te (3 Temmuz 1888) Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi üyeliğine getirilmiş, bir ay sonra da bu dairenin birinci reisi olmuştur. Tüm bu görevlerinin yanı sıra 1880 yılında bir nizamname ile aynı anda Hukuk Medresesi'nde de *Mecelle* ve İslâm hukuku üzerine dersler vermiştir.[49]

Mecelle heyeti içerisinde yer alan Ömer Hilmi Efendi özellikle *Mecelle*'nin son dört kitabının[50] yazılmasında büyük katkı sağlamış,[51] hatta bazı bölümleri bizzat kendisi tarafından kaleme alınmıştır.[52] *Mecelle'*nin 13 ve 14. kitaplarında reîsü'l-müsevvidîn, 15 ve 16. kitaplarında ise evkâf müfettişi müsteşarı unvanıyla mührü bulunmaktadır.[53]

---

[44]Erk, **Meşhur Türk Hukukçuları**, s. 293; Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, IV, 219; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, I, 387.

[45] Mehmed Gayretli, **Tanzimat Sonrasından Cumhuriyete Kadar Olan Dönemde Kanunlaştırma Çalışmaları** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2008, s. 104.

[46] Mevleviyet: Osmanlı ilmiye teşkilatında yüksek dereceli kadılıklar için kullanılan bir terimdir. Geniş bilgi için bkz: Unan Fahri, "Mevleviyet*"*, **DİA**, XXIX, 467-468.

[47] Osmanlı'da müderrislerin alabileceği en üst seviye rütbedir. Ayrıntılı geniş bilgi için bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı,** Ankara, 1988, s. 55-56.

[48] Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, IV, 219; Gövsa, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, s. 301.

[49] Hasan Basri Erk, *"*Büyük Türk Hukukçuları*"*, **Ankara Barosu Hukuk Dergisi**, V, say: 68, s. 1-4, Aralık, 1949; Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, IV, 219.

[50] *Mecelle*'nin son dört kitabının adları şunlardır: Kitâbü'l-İkrâr, Kitâbü'd-Da'vâ, Kitâbü'l-Beyyinât ve't-Tahlîf ve Kitâbü'l-Kazâ.

[51] Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, I, 387; Mardin, **Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa,** s. 206.

[52] Mardin, **Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa,** s. 206, 360; Topal, "Karinâbâdi Ömer Hilmi Efendi (1945-1889)", **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, VI, s. 69-76.

[53] Mühür örnekleri ektedir.

4. İlmi Şahsiyeti

Ömer Hilmi Efendi doğduğu ve büyüdüğü ortam itibariyle çevresindeki ilmi hareketliliği küçük yaşlardan itibaren hissetmiştir. Babası Hoca Abdurrahman Efendi'nin de teşvikiyle ilim tahsiline başlamış ve İslâmî ilimlerden icâzet almıştır. Hadis, fıkıh, tefsir gibi ilimlerde bilgi ve birikimini arttırmış ve devrinin sayılı ulemâsı arasında yer edinmiştir. İlk derslerine mahalle medresesinde Kur'ân-ı Kerîm'i hıfz ederek başlamıştır. Daha sonra camilerde okutulan derslere iştirak ederek pek çok hocanın rahle-i tedrisinden geçmiştir. Aynı zamanda medreseye devam etmiştir. Bu arada az da olsa ilmi kıraat tâlim etmiştir. *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim'i* Muhaddis Şeyh Ebü'l-Kâsım Efendi'den okuyarak hadis ilminden icâzet almıştır.[54]

Âlet ilimleri ve dinî ilimlerini devrin meşhur âlimlerinden olan Tikveşli Kazasker Yusuf Efendi'den okumuş ve kendisinden icâzet almıştır.[55] İlmi derecesini genç yaşta bu kadar ilerletebilmesi, onun tebellür etmesine vesile olmuş ve daha yirmili yaşların başlarında müderrislik unvanını kendisine kazandırmıştır. Ayrıca Arapça ve Farsçayı da ileri derecede öğrenmiştir.[56]

Ömer Hilmi Efendi Sahn-ı Semân Medreseleri yanında o dönemde kurulmuş olan ve hem klasik medrese eğitimini hemde modern eğitimi mezc eden Mekteb-i Mülkiye ve Medrese-i Hukuk gibi önemli eğitim kurumlarında müderrislik yapmıştır. Ayrıca Ömer Hilmi Efendi'ye sembolik anlamı olan yeni eğitim – öğretim yılının açılış dersi de takdim edilmiştir.[57]

---

[54] Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, IV, 219; Hasan Basri Erk, **Meşhur Türk Hukukçuları**, s. 293-296.

[55] Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, I, 387; İbrahim Alaettin Gövsa, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, s. 301; Ekrem Işın – İsmail Kara, **Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi,** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, II, 424; Hasan Basri Erk, **Meşhur Türk Hukukçuları**, s. 293-296.

[56] Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, IV, 219.

[57] Ali Adem Yörük, **Mekteb-i Hukuk'ın Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2008, s. 10, 36, 40, 72, 96; 15 Haziran 1880 (7 B 1297), Tercümân-ı Hakîkat, nr. 602, s. 1. Gazetede verilen bilgiye göre her ne kadar açılış dersi Ömer Hilmi Efendi

Ömer Hilmi Efendi'nin Mecelle Cemiyet-i İlmiyyesi içerisinde bulunarak *Mecelle*'nin hazırlanmasında yer alması onun ilmi yetkinliği hakkında bize fikir vermektedir. Ayrıca ilk anayasa olarak kabul edilen Kanun-i Esasi'nin hazırlanmasını gerçekleştiren komisyon içerisinde bulunması da bunu desteklemektedir.[58]

Ahmed Cevdet Paşa her seferinde Ömer Hilmi Efendi'den hayranlıkla söz etmiştir. Yukarıda bahsettiğimiz üzere onun Ebû Hanîfetü'l-Asr (Asrın Ebû Hanîfesi) diye halk arasında meşhur olmasındaki sebep de Ahmed Cevdet Paşa'nın ona bu vasfı vermesinden kaynaklanıyor olmalıdır. Ömer Hilmi Efendi'nin kendi devrinde böyle bir vasıfla anılması ve ona bu vasfı Ahmed Cevdet Paşa gibi bir âlimin vermesi onun ilmi kişiliğini ve şahsiyetini anlamakta önem arz etmektedir.[59]

B. Ömer Hilmi Efendi'nin Eserleri

Ömer Hilmi Efendi öncelikle müderrisliği ile tebarüz etmiş bir şahsiyettir. Bunun yanında devletin çeşitli kademelerinde de görevler almıştır. Hem hukukçu hem de bürokratik kimliği onun her ne kadar döneminin Ebû Hanîfe'si diye isimlendirilse de velûd bir müellif olmasını engellemiştir.[60] Ancak birikimlerinin ve sistematik hukukçuluğunun örneklerini müşâhade ettiğimiz az sayıdaki eserleri bize onun kıymet-i ilmiyesi hakkında fikir vermeye yetmektedir.

Ömer Hilmi Efendi eserlerinde kısa ve öz bir üslup tutmuştur. Gereksiz ifadeler ve lüzumsuz ayrıntılardan kaçınmıştır. Eserlerini Döneminin hukuk sistemini anlamamıza yardımcı olacak şekilde telif etmiştir. Eserlerinde öne çıkan en önemli özellik ise onları kanun metni gibi hazırlamasıdır. Onun eserlerinde bu şekilde bir yol takip etmesindeki en önemli etken *Mecelle*'dir. Zira kendisi Mecelle Heyeti'nde yer

---

tarafından yapılacak olsa da bu açılış dersleri Ahmed Cevdet Paşa'nın yaptığı açılış konuşması ile başlamıştır. Ardından Ömer Hilmi Efendi ders takririni gerçekleştirmiştir.

[58] Yörük, **Mekteb-i Hukuk'ın Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)** s. 10, 36; Gayretli, **Tanzimat Sonrasından Cumhuriyete Kadar Olan Dönemde Kanunlaştırma Çalışmaları** s. 104.

[59] Mardin, **Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa**, s. 209-210; Ahmed Cevdet Paşa, **Ma'rûzât,** s. 233.

[60] Mardin, **Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa**, s. 209-210.

alması sebebiyle *Mecelle*'nin üslubuna âşina olması ve bu çeşit bir üslubun eserden istifadeyi artıracağını düşünmesi sebebiyle bu üslubu eserlerine taşımış onları *Mecelle* üslubu ile ve bir kanuni alt yapı üzere telif etmiştir. Eserlerini bâblara ve fasıllara ayırmıştır. Bâblar ve fasıllara ek olarak fasılları kendi içerisinde meselelere ayırmış ve her bir meselede bir problemi mevzu bahis etmiştir.

Ömer Hilmi Efendi eserleri halktan kopuk olmayan bir müelliftir. Sade ve akıcı üslubu ile halk tabakasına da hitap eden bir müellif olmuştur. Eserlerinde dönemin hukuksal problemlerini konu edinmiştir. Bunlar hukuki problemlerle karşılaşan halkın sorularına cevap bulabileceği veya kendisine problem sunulan hâkimlerin verdiği kararların doğruluğunu kolaylıkla ölçmesine yardımcı olacak eserler niteliğindedir. Eserin Türkçe olarak kaleme alınmasında böyle bir hedef de gözetilmiş olabilir. Bunun kesinliğini bilmemekle beraber, halkın verilen kararların tedkikini yapmak açısından bu imkanı bulduğu kesindir.

Eser önemli bir boşluğu doldurmasına karşın Arapça yazılmamış olması da ele alınması gereken bir diğer meseledir. Zira böyle bir eserin dönemin Türkçesi ile ele alınması onu Osmanlı Devleti sınırlarının dışına taşımaya engel teşkil etmektedir. Ancak dikkat edildiği takdirde müellifinde mukaddimede ifade ettiği üzere Türkçe'yi tercih etme sebebi eserden istifadeyi artırmaktır. Burdan müellifin öncelikli hedefinin Osmanlı topraklarını hedeflediği anlaşılmaktadır. Bunun yanında Ömer Hilmi Efendi'nin Vakıf hukukuna dair olan ve *Mecelle* şerhine dair olan iki eseri Arapça'ya tercüme edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin İslam coğrafyasının büyük çoğunluğuna hakim olması, kadıların çoğunlukla devlet dili olan Türkçe'yi bilmeleri ve devlet işlerinde Arapça yerine Türkçe kullanılması Ömer Hilmi Efendi'yi eserini Türkçe olarak kaleme almaya itmiş olbilir. Bir diğer etken ise ilmi seviyenin eskiye nazaran gerilemesi ve Arapça olan kadim eserlerin mütaalasında zorlanılması sebebiyle eserini Türkçe kaleme alarak bu meselelerin anlaşılmasını kolaylaştırmayı hedeflemiş olabilir. Bu hususta diyebileceğimiz bir şey de o dönemde Türkçe olarak eser verme geleneğinin bulunmasıdır. Zira islami ilimlere dair pekçok Türkçe eser o dönemde yazılmıştır.

Ömer Hilmi Efendi'ye atfedilen *Hak ve Adâlet* adlı bir tiyatro eseri vardır ancak bu eser ona ait değildir, bilakis kendisinden sonra yaşamış olan Edip Ömer Hilmi'ye aittir. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı kayıtlarında Ömer Hilmi Karinâbâdî'ye ait matbu bir eser olarak gösterilmiş olsa da eser ona ait değildir.[61]

Ömer Hilmi Efendi'nin kaleme aldığı eserler şunlardır:

1. *Ahkâmu'l-Arâzî*

Eser dibacede belirtildiği üzere, önce Ömer Hilmi Efendi fetva emînî olduğu sırada *Ahkâmü'l-Mergûbe* ismiyle 1296 (1879) tarihinde küçük bir risale boyutunda muhtasar olarak basılmıştır. Eser mîrî arazi ahkâmı ile ilgili fetvaları içermektedir. Kitabın giriş bölümünde fetva kitaplarında bulunan eski kanunlara göre verilmiş fetvaların cevaplarının yeni kanunlara göre değiştiği belirtilmektedir. Daha sonra esere büyük bir teveccüh olmuş ve Ömer Hilmi Efendi'den eserin genişletmesi talep edilmiştir. Ömer Hilmi Efendi kendisine yöneltilen bu talepler üzerine esere ilaveler yaparak ikinci baskıda *Ahkâmü'l-Arâzî* ismiyle eseri yeniden okuyucuların istifadesine sunmuştur.[62]

Ömer Hilmi Efendi'nin *Ahkâmü'l*-Arâzî diye isimlendirdiği bu yeni eser 82 sayfalık bir hacme sahiptir. Eser 1301 (1884) tarihinde Bosnevî Hacı Muharrem Efendi Matbaası'nda basılmıştır. Ömer Hilmi Efendi bu eseri Senedât-ı Hâkaniye Dairesi'nde umûr-i şer'iyye memuru iken kaleme almıştır. Ancak hem *Ahkâmu'l-Mergûbe* hem *Ahkâmü'l*-Arâzî isimli bu iki eser, Üryânizâde Esad Efendi'nin Şeyhülislâmlığı döneminde yazılmış olsa da eserlerde geçen fetvaların kime ait oldukları belirtilmemiştir.[63]

Eserin başında Defter-i Hâkânî'nin özellikleri ve onun ne şekilde muhafaza edileceğine dair bilgiler serdedilmiştir. Bu defterde verilen arazi kayıtlarının güvenilir olduğu beyan edilmiştir. Bunun ardından ise kişilerin hak kaybını

---

[61] Ömer Hilmi, Hak ve Adâlet, Şems Matbaası, İstanbul, 1339, 1.
[62] Ömer Hilmi Efendi, **Ahkâmü'l-Arâzî**, İstanbul, 1301, s. 2-3.
[63] Ömer Hilmi Efendi, **Ahkâmü'l-Arâzî**, s. 3.

gerektirebilecek sebepler ve aksaklıklarla ilgili kanunî düzenlemeler açıklanmıştır.[64] Bu giriş mahiyetinde verilen bilgilerden sonra, şahısların kendi aralarında mîrî arazilerle ilgili ortaya çıkabilecek durumlar ele alınır.[65] Bu eser fetva kitaplarında takip edilen üslup üzere sual ve cevap şeklinde ele alınmıştır. Kitabın mukaddimesi ve konu başlıkları Arapça olarak verilmiştir.[66] Mukaddime ve bâb başlıkları Arapça olarak kaleme alan müellif, "el-Kânûnü's-Sultânî" başlığı altında 7 Cemâziyelûlâ 1263 (23 Nisan 1847) tarihinden itibaren araziye müteallik çeşitli düzenlemelerle ilgili olan mevzulara değindikten sonra kanunnâmenin şerhine geçmektedir.[67]

2. *İthâfu'l-Ahlâf Fî Ahkâmi'l-Evkâf*

Türkçe olarak kaleme alınan bu eserin ilk ve tek baskısı Matbaa-i Âmire'de (İstanbul) Ömer Hilmi Efendi'nin ölümünün akabinde 1307 (1889) tarihinde yapılmıştır. *Mecelle*'nin ikmal ve tadil çalışmaları sırasında vakfa müteallik meseleleri kaleme alma görevi kendisine verilmiştir.[68] Ömer Hilmi Efendi de *Mecelle* üslubunu takip ederek bu görevi yerine getirmiştir. Vakıf hukukuna dair meseleleri ve ıstılahları içermesi açısından pek değerli bir eserdir.[69] Ayrıca Ömer Hilmi Efendi'nin Medrese-i Hukuk'ta vakıf hukukuna dair dersler vermiş olduğu ve de evkâf müfettişliği yapmış olması hasebiyle eserin sahanın uzmanı olan bir kişi tarafından kaleme alınması açısından önemlidir. Ayrıca eserin kanunlaştırma amacı ile kaleme alındığı söylenmektedir.[70] Vakıflar genel müdürlüğü tarafından 1975 tarihinde latinize edilerek basılmıştır. Eser müellifin dâr-ı bekâya irtihalinden

---

[64] Ömer Hilmi Efendi, **Ahkâmü'l-Arâzî**, s. 3-5.

[65] Ömer Hilmi Efendi, **Ahkâmü'l-Arâzî**, s. 5-7.

[66] Başlıkların Arapça olarak verilmesine örnek olması bakımından bkz: Ömer Hilmi Efendi, **Ahkâmü'l-Arâzî**, s. 31.

[67] Ömer Hilmi Efendi, **Ahkâmü'l-Arâzî**, s. 5-7.

[68] Tahsin Özcan, "Osmanlı Vakıf Hukuku Çalışmaları", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, III/5, İstanbul, 2005, s. 519-521.

[69] Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, I, 387.

[70] Yörük, **Mekteb-i Hukuk'ın Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)** s. 72; Özcan, "Osmanlı Vakıf Hukuku Çalışmaları", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,** say: III/5, 2005, s. 519-521.

yaklaşık altı ay sonra Fransızca çevirisi basılmıştır.[71] Muhammed Kâmil el-Gazzî tarafından Arapçaya[72] (Haleb: Matbaatu el-Bahâî, 1327/1909) ve ayrıca Kıbrıs'ta hâkimler tarafından mahkemelerde kullanılmak üzere İngilizceye de tercüme edilmiştir.[73]

Eserin başında İfâde-i Mahsûsa başlığı ile önsöz sayılabilecek bir dîbâceye yer verilmiştir. Burada vakfın geçmiş ümmetlerden günümüze kadar varlığı olan bir müessese olduğu ifade edilerek Hz. İbrahim'e kadar dayandırılmıştır. Ayrıca Kur'an ve sünnetten örneklerle veciz bir şekilde vakfın meşrûiyeti ortaya konmuştur. Müellif, kitaptan daha çok istifade edilmesi ve vakıf ahkâmına kolayca ulaşılabilmesi amacıyla bu eseri telif etmiştir.[74]

281 sayfadan oluşan eser, bir mukaddime ve 21 bâbı müştemildir. Her bâb ihtiva ettiği fasıllar açısından farklılık gösterse de kitap toplamda 42 fasıl ve 482 meseleden oluşmaktadır. Osmanlı vakıf hukukunu bütün yönleriyle ortaya koyan eserin konularının bölümlenmesinde kitap, bâb, fasıl ve mesele şeklinde bir sıralama takip edilerek istifade kolaylaştırılmıştır.

Vakfa dair ıstılahların verildiği mukaddime iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısımda vakıflara dair fıkhî ıstılahlar ele alınırken ikinci kısımda Osmanlı hukukunda halen cari olan vakıf kanununda yer alan ıstılahlar ele alınmıştır. Birinci bölümde (Bâb-ı Evvel) vakfın kuruluşu, kuruluş sebepleri, sıhhat şartları ve bu meselelere müteallik bazı mesâil anlatılmıştır. Bu bölümde kendi içerisinde beş fasla ayrılmıştır.

Vakfın lazım (bağlayıcı) olup olmamasının ele alındığı ikinci bölüm (Bâb-ı Sânî) toplamda iki fasıl ve on üç meseleden oluşmaktadır. Birinci fasılda vakfın bağlayıcılığı ele alınmışken ikinci fasılda ise lâzım ve gayrı lâzım vakıflarla ilgili hükümler mevzu bahis edilmiştir.

---

[71] Fransızca çevirisi 146 sayfadan oluşan eserin künyesi: Ömer Hilmi Efendi, Lois*:* **Regissant Les Proprietes Dedices (Awkafs***)*, trc: Simon Dahdah, C.G. Stavrides, Marsilya: Imprimerie L. Sauvion, 1895.

[72] Ömer Rıza Kehhale, **Mu'cemü'l-müellifîn**, Beyrut, 2015, II, 558.

[73] Trc: C.R. Tyser – D.G. Demetriades, **A. Gift to Posterity on the Laws olf Evqaf,** Nicosta, 1922.

[74] Ömer Hilmi Efendi, **İthâfu'l-ahlâf fi ahkâmi'l-evkâf**, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1307, s. 2.

Üçüncü bölümde (Bâb-ı Sâlis) vakfedilmiş arazilere müteallik meseleler ele alınmış, sahih olan vakıf arazileri, sahih olmayanlar ve bunlara taalluk eden öşür, harâc ve ölü araziler konularına yer verilmiştir. Mirî arazilerin durumu da bu bölüm başlığı altında incelenmiştir. On dört meseleyi içeren bu bölüm fasıllara ayrılmamıştır.

Dördüncü bölümde (Bâb-ı Râbi‘) vakfeden kişinin vakıfnâmede zikrettiği şartlarla ilgili hükümler üç fasıl halinde toplam otuz sekiz meselede incelenmiştir.

Beşinci bölümde (Bâb-ı Hâmis) dokuz meselede gayrimenkullerin kısımları ve cami, okul, hastane ve mezarlık gibi hayır kurumlarını idare etmek üzere teşekkül eden kurumlar ve bunların tabi oldukları hükümler ele alınmıştır. Bunların yıkılıp yerine yenisinin yapılmasının caiz olup olmaması da mevzu bahis edilmiştir.

Altıncı bölümde (Bâb-ı Sâdis) kiralanan, gelir getirici nitelikte olan akarın ve bunların bakım-onarımı için gereken gelirin sağlanması amacıyla icâreteyn usulüne göre işletilen vakıflarla ilgili hükümleri içerir. Bu bölüm kendi içerisinde on üç fasla ayrılmıştır.

Yedinci bölümde (Bâb-ı Sâbi‘) bir icâre ile yapılan akit ile sınırlı bir süreyle kiraya verilen gayrimenkulün gelirinin ne şekilde sarf edileceği ele alınır. Bu bölüm altı meseleden oluşmaktadır.

Sekizinci bölümde (Bâb-ı Sâmin) mukataalı vakıf akarına dair hükümler on bir meselede ele alınmıştır.

Dokuzuncu bölümde (Bâb-ı Tâsi‘) mütevelliliğin şartları ve mütevellînin yapması gereken görevler açıklanmış olup dört fasıldan oluşmaktadır.

Onuncu bölümde (Bâb-ı Âşir) vakıf mallarını yönetme yetkisi elinde olan kişinin bu mallar üzerinde yapabileceği tasarruflar dair hükümler ele alınır. Bu bölüm yedi fasıldan oluşur.

On birinci bölümde (Bâb-ı Hâdî Aşer) vakıf mallarının hangi hizmetlere ne şekilde verileceği on altı meselede incelenir.

On ikinci bölümde (Bâb-ı Sânî Aşer) imamlık, müezzinlik ve kayyımlık gibi din ya da müderrislik gibi eğitim alanlarında hizmet verenlerin giderlerini karşılayan hayır kurumlarının yükümlülükleri birinci fasılda, bu vazifelere vekâlet edilmesi veya izin durumuna müteallik hükümlerde ikinci fasılda ele alınmıştır.

On üçüncü bölümde (Bâb-ı Sâlis Aşer) vakıf mallarının kiralanmasına ilişkin hükümler ele alınır. On dokuz meselede incelenmiştir.

On dördüncü bölümde (Bâb-ı Râbi‘ Aşer) yedi meselede vakıf mallarının gasp edildiği durumlara ilişkin hükümler incelenir.

On beşinci bölümde (Bâb-ı Hâmis Aşer) iskân şartı ile vakfedilen malların onarım vs. Durumundaki tasarruflar ele alınır.

On altıncı bölümde (Bâb-ı Sâdis Aşer) vakıf mallarında değişikliğe gidilip gidilemeyeceği incelenir.

On yedinci bölümde (Bâb-ı Sâbi‘ Aşer) iki fasıl halinde yirmi dokuz meselede vakıf davalarına müteallik hükümler incelenmiştir. Birinci fasılda işleme konulup konulmayan vakıf davaları incelenmişken ikinci fasılda ise zaman aşımına uğramış davalar ele alınır.

On sekizinci bölümde (Bâb-ı Sâmin Aşer) davalarda taraf olup olamayanlar on iki meselede incelenir.

On dokuzuncu bölümde (Bâb-ı Tâsi‘ Aşer) vakıf davalarında şahitlik yapabilecek olanlar ve şahitliğin kabul olması birinci fasılda, şahitlerin dinlenmesi ve deliller ise ikinci fasılda olmak üzere toplamda on üç meselede ele alınır.

Yirminci bölümde (Bâb-ı İşrîn) mütevellinin yemin etmesini gerektiren meseleler incelenir. İki mesele olarak ele alınmıştır.

Yirmi birinci bölümde (Bâb-ı Hâdî ve İşrîn) vakıf davalarında ikrar beş meselede incelenmiştir.

3. *Mir'ât-ı Mecelle*

İslâm hukuk tarihinin en önemli dönüm noktalarından birisi *Mecelle*'nin hazırlanıp neşredilmiş olmasıdır. Zira devlet eliyle resmi olarak İslâm hukukunu kanunlaştırmak amacıyla maddeler halinde hazırlanmıştır. Bu önemi sebebi ile *Mecelle*'ye pek çok şerh yapılmıştır. Bu şerhlerin bir kısmı bizzat *Mecelle*'nin hazırlanışında yer alan âlimler tarafından yazılmıştır.[75]

Mekteb-i Mülkiye ve Medrese-i Hukuk'ta verilen derslerin bir kısmı *Mecelle* komisyonunda yer alan âlimler tarafından okutulmuştur.[76] Bu dersleri verenler arasında yer alan Ömer Hilmi Efendi Medrese-i Hukuk'ta cinayetler, diyet, vakıf, ferâiz ve mantık gibi dersler yanında *Mecelle* derslerini de okutmuştur.[77] Bu dersleri okuturken ders notlarını bir araya getirmesi suretiyle *Mecelle*'nin külli kaideleri olan ilk yüz maddenin şerhini ihtiva eden bir risale ortaya çıkmıştır. Böylece bu eser ile Ömer Hilmi Efendi *Mecelle*'nin ilk şerhlerinden birini meydana getirmiştir.[78]

Eserin başında bu kitabın *Medrese-i Hukuk Mecmûası*'nı yayımlayanlar tarafından Ömer Hilmi Efendi'ye ait olduğu ifade edilirse[79] de şimdiye kadar onun hâl tercümesini veren eserlerde ona böyle bir eser nisbet edilmemektedir.[80] Ancak Sami Erdem *TALİD*'de yayınlamış olduğu makalesinde bu eserden bahsetmekte ve

---

[75] Mardin, **Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa**, s. 209; Erk, *"*Büyük Türk Hukukçuları*"*, **Ankara Barosu Hukuk Dergisi**, V, sayı: 68, s. 2-4, Aralık, 1949; Erk, **Meşhur Türk Hukukçuları**, s. 292-295; Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, IV, 219.

[76] Erk, *"*Büyük Türk Hukukçuları*"*, **Ankara Barosu Hukuk Dergisi**, V, say: 68, Aralık 1949, 1-4; Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, IV, 219.

[77] Hacı Reşid Paşa, **Rûhu'l-Mecelle,** Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye, İstanbul, 1326, I, 28.

[78] Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, III, 1105; Yörük, **Mekteb-i Hukuk'ın Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)**, s. 72.

[79] Ömer Hilmi Efendi, **Mir'âtü'l-Mecelle,** Medrese-i Hukuk 5. Kısım, Der-matbaa-i Medrese-i Sanayi-i Şâhâne, İstanbul, 1298, 1; M. Seyfettin Özege, **Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu**, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1971, III, 1165; Refik Gür, **Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Açıcından Mecelle**, Sebil Yayınları, İstanbul, 1993, s. 101.

[80] Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmânî**, I, 90; Erk, **Meşhur Türk Hukukçuları**, s. 292-295; Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, IV, 219; Mardin, **Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa**, 209; Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, III, 1105; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, I, 387; Mardin, **Huzur Dersleri**, I, 113, II-III, 841.

ilk *Mecelle* şerhi olabileceğini ifade etmektedir.[81] Kanaatimizce eserin müellife atfedilmemesinin sebebi, müstakil olarak değil de *Medrese-i Hukuk Mecmûası*'nın tefrikası olarak yayınlanmış olmasıdır.

Mecmuada verilen bilgilerden anlaşıldığına göre eser Matbaa-i Medrese-i Sanâyi-i Şâhâne'de 1298 (1881) tarihinde yayımlanmış olup mecmuanın beşinci kısmını oluşturmaktadır. Eserin içerdiği *Mecelle*'nin ilk yüz maddesinin tafsilata girilmeden şerh edildiği ve 101. Maddeden itibaren daha tafsilatlı bir şekilde hazırlanacağı ifade edilmiştir.[82] Bundan eserin diğer bölümlerinin de hazırlık aşamasında olduğu anlaşılmaktadır. Ancak araştırmalarımızda eserin diğer bölümlerine ulaşabilmiş değiliz. Aynı mecmua ve diğer mecmualarda içerisinde Abdussettar Efendi'nin şerhi bulunurken Ömer Hilmi Efendi'ye ait başka bir neşir bulunmamaktadır.

Mecmua içerisinde bulunan bu eserin haftalık tarihlendirmelerden ve *Mecelle* şerhi gibi ifadelerden *Mecelle* dersinin mukaddimesi olduğu anlaşılmaktadır.[83] Dersler beş hafta sürmüştür ve tarihleri şu şekildedir;

16 Recep 1298 (1 Haziran 1297)

24 Recep 1298 (8 Haziran 1297)

30 Recep 1298 (15 Haziran 1297)

7 Şaban 1298 (22 Haziran 1297)

14 Şaban 1298 (29 Haziran 1297)

Eser toplamda seksen beş sayfadan oluşmakta ve *Mecelle*'nin ilk yüz maddesinin şerhini içermektedir. Kaideler hem Osmanlı Türkçesiyle hem de Arapça olarak verilmiştir. Madde numaraları tek tek belirtilmiş ve maddeler parantez

---

[81] Sami Erdem, "Türkçede Mecelle Literatürü", **TALİD**, **Türk Hukuk Tarihi**, c.3, sy. 5, say. 673–722, İstanbul 2005.
[82] Ömer Hilmi Efendi, **Mir'âtü'l-Mecelle,** s. 2.
[83] Ömer Hilmi Efendi, **Mir'âtü'l-Mecelle**, s. 18.

içerisinde verilmiştir.[84] Bazen ihtiyaca binaen dipnotlara da yer verilmiştir.[85] Ömer Hilmi Efendi'nin kanunlaştırma üslubu, bu eserde de tahakkuk etmiştir. Zira maddeler şerh edilirken gereksiz malumata yer verilmeyerek bilgiler *Mecelle* üslubu üzere serd edilmiştir.

Ömer Hilmi Efendi'nin bu eseri de Arapçaya Doktor İlyas Matar[86] tarafından tercüme edilmiştir. Bu tercüme Ömer Hilmi Efendi'ye ait olan ve Kırımlı Abdussettar Efendi'ye ait olan iki şerh bir arada olmak suretiyle Abdussettar Ebû Gudde tarafından tahkik edilmiştir. Kırımlı Abdussettar Efendi'nin şerhi "şerh" başlığı altında verilirken Ömer Hilmi Efendi'nin şerhi "mekteb" başlığı ile kaidelerin altında yer almaktadır. [87] Eserin ne zaman Arapça'ya tercüme edildiği bilinmemekle beraber ilk baskının Lübnan'da gerçekleştiği belirtilmektedir.[88] Ancak tahkikli neşir 2010 yılında Mektebetü Ravâi'i'l-Memleke Yayınları tarafından Suudi Arabistan'da yayımlanmıştır.[89]

4. *Mi'yâr-ı Adâlet*

Mi'yâr-ı Adâlet, İslâm ceza hukukunun adam öldürme ve müessir fiillerin suç ve cezalarına dair meselelerini içeren bir eserdir. Dolayısıyla bu eserde İslâm ceza hukukunun hudûd ve tazir cezaları kapsamına giren konularına yer verilmemiştir. Müellif bu eksiklik konusunda herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.

Ömer Hilmi Efendi kaleme aldığı diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserde de kanunlaştırma üslup ve metodunu takip etmiştir. Bu üslubun tercih edilme sebebi

---

[84] Eserde ki kaideler Osmanlı Türkçesi ve Arapça olarak verilmiştir örneğin; 20. meselenin Osmanlı Türkçesi ile ifade ediliş şekli (Zarar izale olunur/ ضرر ازاله اولنور) Arapçası ise (ed-Dararu yuzal/ الضرر يزال) şekliyle verilmiştir.

[85] Ömer Hilmi Efendi, **Mir'âtü'l-Mecelle**, s. 7, 11, 25, 33, 34, 41.

[86] Osmanlı Tabipler Cemiyeti üyesi ve Maarif Nezareti tercüme ve telif dairesi a'zâsıdır. Bkn: Abdussettar Ebû Gudde, Şerhu Kavâidi'l-külliyye, Mektebetü ravâi'I'l-memleke, Suudi Arabistan, 2010, s. 14.

[87] Abdussettar Ebû Gudde, **Şerhu Kavâidi'l-külliyye**, Mektebetü ravâi'I'l-memleke, Suudi Arabistan, 2010; Ömer Rıza Kehhale, **Mu'cemü'l-müellifîn**, Risâle en-NâşirûnYayınları, Beyrut, 2015, II, 558.f

[88] Abdussettar Ebû Gudde, **Şerhu Kavâidi'l-külliyye**, s. 14.

[89] Abdussettar Ebû Gudde, **Şerhu Kavâidi'l-külliyye**, Mektebetü ravâi'I'l-memleke, Suudi Arabistan, 2010.

olarak eserden istifadeyi artırmak olduğu dibâcede belirtilmiştir. Eser kanunlaştırma üslubu ile yazılmış olmasına karşın resmi bir statü kazanamamış ve sivil bir kanunlaştırma girişimi olarak kalmıştır. Ayrıca neşredilmeden önce Medrese-i Hukuk'ta tedris edilmiştir.[90] Eser, 86 sayfadan ve 247 meseleden meydana gelmektedir.[91] İki ana bölümden oluşur ve bölüm adları "Kitâb" diye isimlendirilmiştir. Birincisi Kitâb-ı Cinâyât, ikincisi ise Kitâb-ı Diyât'tır. Birinci bölüm kendi içerisinde bir mukaddime ve üç bâbdan teşekkül ederken ikinci bölüm ise bir mukaddime ve iki bâbdan teşekkül etmektedir.

Çalışmamızda konu edindiğimiz eser ileride ayrıntılı bir şekilde inceleneceğinden burada tafsilata girilmemiştir.

[90] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, Hacı Muharrem Efendi Matbaası, İstanbul, 1301, s. 2.
[91] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 2.

İKİNCİ BÖLÜM

Mİ'YÂR-I ADÂLET ADLI ESERİN TANITIMI, ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR VE KAYNAKLARI

A. *Mi'yâr-ı Adâlet* Hakkında Genel Bilgiler

1. Eserin Tam Adı ve Ömer Hilmi Efendi'ye Aidiyeti

Ömer Hilmi Efendi'nin kaleme aldığı bu eserin ismi hususunda küçük bir ihtilaflı nokta bulunmaktadır. Kapakta eserin ismi Farsça bir terkip ile *Mi'yâr-ı Adâlet* (معیار عدالت) şeklinde yazılıdır. Aynı şekilde eserin iç kapağında da bu terkip bulunmaktadır.[92] Ancak mukaddimesinin bulunduğu sayfa başında eserin ismi Arapça terkip ile *Mi'yâru'l-adâle* (معیار العدالة) şekliyle yazılmıştır. Ayrıca müellif Arapça olarak kaleme aldığı mukaddimenin sonlarına doğru eseri *Mi'yâru'l-adâle* (معیار العدالة) olarak isimlendirdiğini açıkça beyan etmektedir.[93] Eserin Osmanlı Türkçesi ile telif edilmiş olması sebebiyle bizde çalışmamız boyunca Osmanlıca terkiple ifade edilen ismini kullanmayı tercih ettik.

Eserin araştırdığımız kadarıyla müstakil olarak Bosnevî Hacı Muharrem Efendi'nin matbaasında 1301 tarihinde yapılan baskı dışında başka bir baskısı bulunmamaktadır. Bu sebeple nüshalar arası bir mukayese de bulunmak mümkün olmamaktadır. Ancak eser, Ömer Azmi Efendi'nin *İdâhu'l-Cinâyât* ismiyle *Mi'yâr-ı Adâlet* üzerine yapmış olduğu çalışmanın içerisinde bulunmaktadır. Bu eserde de kitabın adı Arapça terkip ile *Mi'yâru'l-adâle* (معیار العدالة) olduğu açıkça beyan edilmiştir.[94] Ayrıca diğer bir çalışma olan Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin yapmış olduğu *Şerhu Mi'yâri'l-Adâle* adlı çalışmada da Arapça terkip olarak geçmektedir.[95]

---

[92] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 1.
[93] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 3.
[94] Ömer Azmi Efendi, **İdâhu'l-Cinâyât**, s. 1, 2, 4.
[95] Manastırlı İsmail Hakkı, **Şerhu Mi'yâri'l-Adâle**, İ.Ü. MRKZ, Türkçe, nr. 9549, Yazma, 1316. 78 vr.

Adaletin ölçüsü, medarı, ayarı gibi anlamlara gelen *Mi'yâr-ı Adâlet* adlı eserin ismi bazı kaynaklarda da Arapça terkip üzere zikredilmiştir.[96]

Eserin Ömer Hilmi Efendi'ye nisbetinde ise herhangi bir şüphe bulunmamaktadır. Zira Ömer Hilmi Efendi bu eseri kendisinin kaleme aldığını mukaddimede açıkça beyan etmektedir. Ayrıca Ömer Hilmi Efendi'nin hayatını ele alan bibliyografya kitaplarında da bu eser Ömer Hilmi Efendi'ye nisbet edilmektedir.[97]

2. Eserin Yazılışı, Basımı ve Özellikleri

*Mi'yâr-ı Adalet'*in dış kapak sayfasında belirtildiği üzere Mecelle Cemiyeti azalarından Ömer Hilmi Efendi'nin kaleme aldığı, fıkıh ilminin cinâyât ve diyât bölümlerini içeren bir eser olup Maârif Nezâreti'nin ruhsatıyla Bosnevi Hacı Muharrem Efendi'nin matbaasında 1301 yılında basıldığı yazılmaktadır. Yine eserin iç kapak sayfasında bu bilgiler tekrar edilerek ayrıca eserin baskısının gerçekleştirilmesinden önce Medrese-i Hukuk-i Şâhâne'de son sınıf öğrencilerine okutulduğu, imtiyaz hakkının müellifine ait olduğu ve İstanbul'da birinci defa olarak basıldığı beyan edilmektedir.[98] Aynı şekilde eserin en sonunda yazıyla bin üç yüz bir Ramazan'ının yirmi yedinci günü (21 Temmuz 1884) basımının tamamlandığı belirtilmiştir. Eserin dış kapak ve iç kapak sayfaları arasında iki sayfalık bir fihristi bulunmaktadır. Ayrıca eserin en sonunda ise hata savap cetveli bulunmaktadır.[99]

Eserin müstakil olarak başka bir baskısına veya yazma nüshasına ulaşamadık. Bu sebeple araştırmamızda bu baskıyı esas alacağız. Ancak eser üzerine Ömer Azmi

---

[96] Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, I, 387; Mardin, **Huzur Dersleri**, II-III, 843; Erk, **Ankara Barosu Hukuk Dergisi**, 5, sayı: 68, s. 2-4, Aralık, 1949; Erk, **Meşhur Türk Hukukçuları**, s. 293*;* Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, IV, 219; Gövsa, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, 301; Kehhale, **Mu'cemü'l-müellifîn**, II, 558.

[97] Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmânî**, I, 90; Erk, **Meşhur Türk Hukukçuları**, s. 292-295; Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, IV, 219; Mardin, **Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa**, s. 209; Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, III, 1105; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, I, 387; Mardin, **Huzur Dersleri**, I, 113, II-III, 841.

[98] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 1.

[99] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 1, 86, 87.

Efendi tarafından kaleme alınan *Îdâhu'l-Cinâyât* adlı çalışmanın[100] içerisinde *Mi'yâr-ı Adâlet* tam olarak mündemiçtir ve burada yer alan metin ile müstakil metni karşılaştırıldığında her iki nüsha arasında herhangi bir farklılığa rastlanmamaktadır. Ancak *Mi'yâr-ı Adâlet*'in sonunda yer alan lâyiha buraya alınmamıştır. Ayrıca Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin de *Mi'yâr-ı Adâlet* üzerine yaptığı bir şerh bulunmaktadır. Eserin adı *Şerhu Mi'yâri'l-Adâle* şeklindedir.[101] Bu eser içerisinde de mündemiç olarak bulunan *Mi'yâr-ı Adâlet* eseri aynı şekilde sonunda bulunan lâyiha olmadan kaleme alınmıştır.

Eserin son paragrafının birkaç satır öncesinde 4 Cemâziyelevvel 1296 (26 Nisan 1879) tarihi yazılıdır. Bu tarih *Mi'yâr-ı Adâlet*'in yazılış veya baskı tarihi olmayıp kitabın sonuna eklenen ve Ömer Hilmi Efendi tarafından kaleme alındığı belirtilen "Bilâ beyyine mazmûniyle amel ve hüküm caiz olabilecek sûrette senedât-ı şeriyyenin tanzimine dair tâlimât-ı seniyye" adlı 25 maddelik lâyihanın [kanunun] neşir tarihidir. Bu tarihin altında yazan 27 Ramazan 1301 tarihi kitabın neşir tarihidir. Eser s. 77'de tamamlanıyor ve s. 78'de ilk paragrafta açıklandığı üzere adı geçen lâyiha ve daha sonra buna yapılan ilaveler yer alıyor.[102]

3. Eserin Yazılış Amacı

Ömer Hilmi Efendi eseri telif etme amacını eserin girişinde şu şekilde açıklamaktadır:

> "…Ceza hukuku meseleleri fıkıh kitaplarında inci taneleri gibi dağılmış halde bulunmakta ve bunları hiç kimse derli toplu bir kitapta kolay yararlanılabilecek şekilde müstakil olarak bir araya getirmiş değildir. Bu ise meselelere müracaatı ve zabtı zorlaştırıyor, ehil olmayanların ayaklarının kaymasına sebep oluyor. Zihin dağınıklığına ve meşguliyetimin çokluğuna rağmen bu meseleleri derli toplu bir şekilde bir kitapta toplamaya karar

[100] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, İstanbul, Uhuvvet Matbaası, 1328. Bu çalışma hakkında aşağıda bilgi verilecektir.
[101] Bu eser ileride ayrıca incelenecektir.
[102] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 1, 86.

verdim. Fukahânın kitaplarındaki eşsiz meseleleri incelemeye gayret gösterdim ve bu kitapların adeta mücevher gibi olan meselelerinden tercihe şayan ve güvenilir olanları seçtim, tercih edilmeyen ve tenkide maruz olanlardan ise yüz çevirdim…"[103]

Mukaddimedeki bu ifadelerden de açıkça anlaşıldığı üzere Ömer Hilmi Efendi, eseri kaleme alış sebebi olarak bu meselelerin kitaplarda dağınık halde olması, meselelere müracaatın zor olması ve ehil olmayanların bu dağınıklık sebebiyle kolayca hataya düşmesini gösterir. Bu zorlukları ve sıkıntıları gidermek amacıyla meseleleri bir araya toplamayı amaçlamıştır ve bu kitabı telif etmiştir. Bunu yaparken de meseleleri inceleyip ileride de inceleneceği üzere müftâ bih görüşleri tercih etmiş ve diğer görüşlerden yüz çevirmiştir.

Ahmet Akgündüz, Ömer Hilmi Efendi'nin ileride Osmanlı Devleti'nde ceza hukuku olarak kabul edilmesi için mevcut kanunları yeniden düzenlemek suretiyle bu eseri yazdığını ifade etmektedir.[104] Ahmet Akgündüz'ü böyle bir düşünceye götüren sebep muhtemelen, Ömer Hilmi Efendi'nin Mecelle Cemiyeti'nde ve Kânun-i Esâsî'yi meydana getiren komisyonda görev almış olması ve de mukaddimede eseri dönemin padişahı Sultan II. Abdülhamid Han'a ithâf etmiş olmasıdır. Her ne kadar o yine mukaddimede eserden istifadeyi artırmak amacıyla eserini *Mecelle* üslubu üzere Osmanlı Türkçesiyle hazırladığını açıkça belirtmiş[105] ise de ceza kanunnâmesi oluşturmak amacına yönelik herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.

Eserin iç kapak sayfasında "İşbu risâle tab'ından mukaddem Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne talebesinin müntehî sınıfına tedrîs olunmuştur" şeklinde ifade edildiği üzere kitap Mekteb-i Hukuk'ta ders kitabı olarak okutulmuştur.[106] Eserin böyle bir yönünün olması, Ömer Hilmi Efendi'nin *Mecelle*'nin hazırlanmasında rol alması ve *Mecelle*'de ceza hukuku bahislerinin olmayışı onu ceza kanunnamesi tarzında bir eser hazırlamaya itmiş olmalıdır.

---

[103] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 2.
[104] Ahmed Akgündüz, **İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyatı**, İstanbul, 2011, I, 657.
[105] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 2-3.
[106] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 3 (fihristten sonraki kapak sayfası).

4. Eserin Bölümleri

a. Müellifin Takdimi

Eserin bu kısmı Arapça olarak kaleme alınmıştır. Klasik usulde olduğu üzere hamdele ve salvele ile başlanmıştır. Eserin kaleme alma sebebi, ne amaçladığını belirtilmiş ve bölümlerinden kısaca bahsedilmiştir. Ayrıca umumi fayda sağlaması için Osmanlı Türkçesiyle kaleme alındığı ve *Mecelle*'nin yazım üslubunun tercih edildiği ifade edilen eser, övgü dolu sözlerle Sultan II. Abdülhamid'e ithaf edilmiştir.

b. Eserin Metni

Bu bölümde eser mukaddime ve ana bölümlere bu ana bölümler de kendi içerisinde bablar ve fasıllara ayrılmıştır. Eserde mevzu bahis edilen konular meseleler halinde ele alınmıştır ve 247 meseleden oluşmaktadır. Meseleler serdedilirken bazen de dipnotlara yer verilmektedir. Ayrıca eserin sonunda Ömer Hilmi Efendi'nin kendisi tarafından kaleme alınan "Bilâ beyyine mazmûniyle amel ve hüküm caiz olabilecek sûrette senedât-ı şeriyyenin tanzimine dair tâlimât-ı seniyye" adlı 25 maddelik lâyiha da yer almaktadır. Eserin bu kısmı Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmıştır.

B. Eserin Muhtevası

Eser "kitâb" adı verilen iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde cinâyetler ele alınırken ikinci bölümde ise diyetler ele alınmıştır.

Birinci bölüm cinâyetlere müteallik ıstılahları içeren bir mukaddime ile başlamakta ve daha sonra üç bâbda meseleler tek tek incelenmektedir. Birinci bâbda "cinâyet fi'n-nefs"[cana yönelik cinâyet] , ikinci bâbda kasâme ve üçüncü bâbda ise "cinâyet fî-mâ dûne'n-nefs" [uzuvlara yönelik cinâyet] konuları incelenmektedir.

İkinci bölüm ise aynı şekilde ıstılahları içeren bir mukaddime ve meselelerin incelendiği iki bâbdan oluşmaktadır. Birinci kısımda cana karşı işlenen cinâyetlerin diyetleri, ikinci kısımda ise uzuvların diyetleri mevzu bahis edilmektedir.

Eserin muhtevasına geçmeden önce konuların başlıklarını ihtiva eden fihristi verip ardından özet mahiyetinde bir kompoze ile eseri tanıtmaya çalışacağız. Son bölümde ise eserin tamamını Latin harfleriyle vereceğiz. Çünkü her ne kadar daha önce iki farklı latinizesi[107] olsa da bu çalışmalarda eserin tamamı günümüz Türkçesine aktarılmamıştır. Ayrıca bu çalışmalar bir kısım hatalar da içermektedir. Bu sebeple yeniden latinize etmeyi uygun gördük.

[107] Akgündüz, **İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyatı,** I, 657; Şevket Topal, **Karinâbâdi Ömer Hilmi Efendi ve Mi'yâr-ı Adâlet Adlı Eseri,** Ahenk Yayınları, Van, 2007.

1. Fihrist

KİTÂB-I EVVEL: Cinâyât hakkında olup bir mukaddime ile üç bâbı müştemildir.

Mukaddime: Cinâyâta müteallik bazı ıstılâhât-ı fıkhiyye beyânındadır.

Bâb-ı Evvel: Cinâyet fi'n- nefs hakkında olup yedi faslı hâvîdir.

Fasl-ı Evvel: Katlin taksimi ve aksâmının tarif ve bazı ahkâmı beyanındadır.

Katlin bazı ahkâmı.

Fasl-ı Sânî: Afv ve ibrâ ve sulh hakkındadır.

Afvın rükün ve şerâiti.

İbrâ hakkında.

Sulh hakkında.

Fasl-ı Sâlis: Mûcib-i kısâs ve mûcib-i diyet olan katillere dair bazı mesâil beyanındadır.

İştirâken katle dair.

Kısâsdan afve dair.

Fasl-ı Râbi': Şürût ve keyfiyet ve velâyet-i kısâs hakkındadır.

Şürût-i kısâs.

Keyfiyet-i kısâs.

Velâyet-i kısâs.

Fasl-ı Hâmis: Dava ve ikrar ve şehâdet ve imzâ-i kazâ hakkındadır.

Dava ve ikrâr hakkında.

Şehâdet hakkında.

İmzâ-i kazâ hakkındadır.

İstitrâd: Katilde şehâde ale'ş-şehâde ve kitâbü'l-kâdî ile'l-kâdî ve tahkîmin câiz olmadığına dairdir.

Fasl-ı Sâdis: Hâit-i mâil ve cinâyet-i hayvan hakkındadır.

Hâit-i mâilde lazım gelen tekaddümün keyfiyeti ve şerâiti.

Cinâyet-i hayvan hakkında.

Tezyil: Tarîk-i âmme dair bazı ahkâm.

Fasl-ı Sâbi': İskât-ı cenin hakkındadır.

Bâb-ı Sânî: Kasâmenin tarif ve sebep ve şürût ve keyfiyet ve hükmü beyanındadır.

Kasâmenin tarif ve sebebi.

Kasâmenin şürûtu.

Kasâmenin keyfiyet ve hükmü.

Mesâil Şettâ: Müdâfaa-i meşrûa ve mesâil-i sâireye dair.

Bâb-ı Sâlis: Cinâyet fî-mâ dûne'n-nefse dair olup iki faslı hâvîdir.

Fasl-ı Evvel: Cerhin taksim ve aksâmının tarifi ve bazı ahkâm ve mesâili beyanındadır.

Cerhin taksim ve aksâmının tarifi.

Cerhin bazı ahkâm ve mesâili.

A'zânın kısâsında lâzım gelen şerâit.

Fasl-ı Sânî: Şicâc beyanındadır.

KİTÂB-I SÂNÎ: Diyât hakkında olup bir mukaddime ile iki bâbı hâvîdir.

Mukaddime: Diyâta müteallik bazı ıstılâhât-ı fıkhiyye beyanındadır.

Bâb-ı Evvel: Nefsin diyâtı hakkındadır.

Bâb-ı Sânî: A‘zânın diyâtı hakkındadır.

Sekseninci meselenin zîrinde vadedilen muhtıra. Bilâ beyyine mazmûniyle amel ve hüküm câiz olabilecek sûretde senedât-ı şer‘iyyenin tanzimine dair tâlimât-ı seniyye ile muahharan Mecelle Cemiyeti marifetiyle ilâve edilen fıkralar.

2. Muhteva

Ömer Hilmi Efendi eserin başında kısâsı vaz eden, adalet için şerâiti koyan Allah Teâlâ'ya hamd, O'nun resûlüne de salavât getirdikten sonra kendi ismini ve babasının ismini vererek esere girizgâh yapar. Bu kitabı ceza hükümlerini derleyen bir kitap bulunmaması sebebiyle hüküm verirkenhâkimin hataya düşmemesi ve hâkimler için bir müracaat kitabı olması amacıyla ceza meselelerini derlediği bu eseri telif ettiğini ifade eder.

Bu meseleleri iki ana bölüme ayırmıştır.

a) Cinâyetlerle ilgili meseleler

b) Diyetlerle ilgili meseleler

Kitâb-ı Evvel

Eserin iki ana bölümünden birincisini oluşturan "Kitâb-ı Evvel" cinâyetler hakkında olup bir mukaddime ile üç bâbı müştemildir. Mukaddimede cinâyetlerle ilgili bazı fıkhî ıstılâhlara yer verilmiş ve bunları on üç mesele halinde serd etmiştir. Cinâyât, terimini "Şeran memnû olan bir fiilin ismidir ki ol fiil ya insanın nefsine veya a'zâsına veya malına veya ırzına taalluk eder" diye tarif etmiştir. Ardından kitabın nefse ve a'zâya yönelik olan cinayetleri konu edineceğini, mal ve ırza yönelik cinayetlerden söz etmeyeceğini, zira cinayet teriminin fıkıhçılar tarafından sadece birinci ve ikinci manada kullanıldığını belirtir.

Müellif cana yönelik alan cinâyete katl ve cinâyet fi'n-nefs, a'zâya yönelik olana ise ise cerh, kat' (kesme) ve cinâyet fî-mâ dûne'n-nefs, cinâyeti işleyene cânî, katledilene ise mecniyyün aleyh denildiğini belirtir. Katl ise bedenden ruhu ayıran müessir fiil olarak tarif edilmiştir. Katli işleyene kâtil, katl olunana maktûl ve katîl dendiğini de belirtmiştir. A'zâ ile ilgili olan ve katlden daha aşağı derecede olan cinayet ise cerh terimiyle ifade edilmiştir. Cerh ve cerahat yaralamak, cârih ise yaralayan kimse şeklinde tarif edilir. Yaralama da bir gün veya birgünden daha az hayatta bırakan "cerh-i müshin" ve ölüme götüren yaralama "cerh-i mühlik" olarak iki kısma ayrılmıştır. Burada verilen diğer bir ıstılah ise başın yaralanması demek

olan şeccedir. Bu fiili yapana şâc ve etkilenene ise meşcûc dendiği belirtilmiştir. Bedenin parçalarını birbirinden ayırmaya vesile olan kılıç, kama, bıçak, ok, mızrak, keskin taş gibi aletler "âlet-i câriha" (yaralayıcı âlet) olarak isimlendirilmiştir.

Kısâs; kâtilin maktulün mukabilinde öldürülmesi veyahut mecrûhun telef edilen uzvu mukabilinde cârihin ona denk gelen uzvunun telef edilmesi olarak tanımlanmıştır. Kısâs hakkına sahip olmaya velâyet-i kısas, bu hakka sahip olana "veliyy-i kısâs", "men lehü'l-kısâs" ve "veliyy-i katîl"; kısas edilmesi gerek kâtile "men aleyhi'l-kısâs" ve kısâs ödemesi gereken kâtile "men aleyhi'd-diyet" dendiğini belirttikten sonra anne karnında öldürülen ceninin bedeli ise gurredir denilerek ıstılahlar kısmı sonlandırılmıştır.

Bu bölümün birinci bâbında cana karşı işlenmiş olan cinâyetler yedi fasıl halinde ele alınmaktadır. Birinci fasılda 14-26. meseleler arasında toplam 13. mesele ele alınmıştır. Önce katlin çeşitleri beş sınıf halinde zikredilmiştir. Bunlardan birincisi amddir ki asla öldürülmesi meşru olmayan bir insanı yaralayıcı bir aletle kasten öldürmektir. Bu fiili işleyen kişinin kısâs edilmesi gerekir. Amden katl dışında kısâs yoktur. Ancak siyaseten başka yerlerde mümkün olabilir. İkincisi ise şibh-i amddir ki öldürülmesi meşru olmayan bir adamı öldürücü sayılmayan bir aletle kasten öldürmektir. Üçüncüsü ise herhangi bir kasıt olmadan birisini hataen öldürmektir. Bu da fiilde veya zanda hata olmak üzere iki kısımda incelenmiştir. Dördüncüsü ise hata mecrasında olan katildir ki hatadan farkı fiili işleyenin fiili işlemek hususunda ihtiyarının olmamasıdır. Son olarak beşincisi ise tesebbüben katildir. Bir yere izinsiz kuyu açmak ve buraya birisinin kendi fiiliyle oraya düşmesine sebep olmaktır. Bu halde diyet ödemek gerekir ancak diyet için de iki şart gerekir. Bu şartların birincisi teaddi yani fiilin haksız bir fiil olması; diğeri ise müsebbibin fiili ile mağdurun ölümü arasına bir üçüncü fiil girmemesidir.

Müellif meselelerin öncelikle tanımını yaptıktan sonra konuyla alakalı olan başka meseleleri, gerektikçe konuyu dağıtmadan vermiştir. Bunlardan bir tanesi tesebbüben katil dışındaki katillerde mirastan mahrum olma meselesidir. Mâtuh, mecnun ve mükreh de bu kabilden olarak buraya eklenmiştir.

İkinci fasılda cezadan af etme, ibra etme ve hasımlar arasında sulh imkânını incelenmiştir. Bu fasıl 27-35. meseleleri kapsamakta olup toplamda 9 meseleden oluşmaktadır.

Af "*kısâstan af ettim veya ibra ettim, kısâsı ıskât ettim*" gibi affa delâlet eden bir söz söylenmesiyle gerçekleşir. Affetme yetkisine sahip olan kişinin edâ ehliyetinin tam olması yani akıllı ve ergen olması gerekir. Ayrıca edâ ehliyeti eksik olanlar adına onların kanûnî temsilcilerinin af yetkisi kullanmaları caiz değildir. Katl edilen kişi veya veresesi tarafından ölüm öncesi veya ölüm sonrasında af mümkündür.

Müellif bu temel bilgileri verdikten sonra amden katille ilgili olan affın sonuçlarını anlatır. Af kısâsta ve diyette geçerlidir. Kısasta tek vârisin affı tam ıskât iken diyette varislerden bir kısmının affı sadece kendi paylarını ıskât eder. Velilerden herhangi birisinin affı kısâsı diyete dönüştürür. Amd olmadan gerçekleşen cerhte mecrûh cârihi yani yaralayanı af ederse ve varis varsa bu af mecrûhun terekesinin üçte birini aşamaz. Varis yok ise beytülmal diyet talebinde bulunamaz. Yaralanmalarda sulhun akabinde yaralanan kişi ölürse sulhun kapsamına bakılır. Şayet sulh sadece yaralama üzerine yapılmışsa ölümün akabinde sulh de batıl olur. Ancak sulh; yaralamanın neticelerini de kapsıyorsa ölüm akabinde de geçerliliğini sürdürür. Bu durumda da varisler hak talebinde bulunamazlar. Sulh diyetten az veya çok olabilir ancak bu eda ehliyeti tam olanlar içindir. Ancak eda ehliyeti tam olmayanlar için diyetten daha az bir miktar üzerinde sulh yapılamaz. Velilerde sagir, mâtuh ve mecnun adına bunların zarara uğraması hali hariç diyetten daha az olacak bir miktar üzere sulh yapamazlar.

Üçüncü fasıl kısâs ve diyet gerektiren katillere dair meseleleri içermekte olup 36-61. maddeler arasında toplamda 25 meseleden oluşmaktadır.

Müellif önemli bir kaideye değinir ve "kısâs tecezzi kabul etmez" der. Bu genel kaideye binaen velinin kısâsın bir kısmından vazgeçme gibi bir durumu olamaz. Veliler birden çok ise birisinin affı diğerinin kısâs hakkını da ilga eder. Yine değindiği başka bir kaide şöyledir; "katl-i amdde vacip olan aynen kısâsdır". Bu kaideye binaen kısâsta değişiklik yapılamaz ve bir kere kısâs yapıldı mı ayrıca

terikeden diyet talep edilemez. Katil kısâs öncesinde telef olsa terekesinden diyet talep edilemez. Amd ve hata bir fiilde içtima ederse birincisi için kısâs ikincisi için ise sadece diyet talep edilebilir. Ateşte yakmak kısâsı gerektirirken kasten suya atılan kimse ölse diyet lazım gelir. Ancak bu işi adet edinen kişiye siyaseten kısâs uygulanabilir. Kısâs, herhangi bir şüphe olduğu takdirde diyete tahavvül eder. Müellif bu meseleleri örnekler vererek açıklar; Bu meselede de birisi kanım sana helal vur beni dese veya iki kişi bir kişiyi öldürse birinden kısâs düşerse diğerinden de düşer diye örnek vermiştir. Ancak velinin af etmesinde kısâs diğer katillerden düşmez. Kısâs tevarus edebilir. Yukardan aşağıya bir adamın atıldığı mekan ölümden kurtulmak mümkün olmayacak kadar yüksekse kısâs, değilse diyet gerekir. Aynı şekilde iple boğma durumunda da diyet cezası verilir.

Bu fasılda yine *Mecelle*'nin 91. maddesine referansla ele alınan dikkat çekici konulardan arasında usta veya hocanın yetiştirilmek üzere kendisine emanet edilen küçük çocuğa velinin izni olmadan veya izniyle sanat veya eğitim amaçlı döğmesi sonucu çocuğun ölmesi; cinsel ilişkiye güç yetiremeyen çocukla ilişkiye girilmesinin çocuğun ölümüne sebep olması; hanımını döven kocanın ölüme sebebiyet vermesi; sünnet edilen çocuğun yanlış uygulama neticesinde ölmesi ve ameliyatlarda doktor hatalarından kaynaklanan ölümler, iş kazaları ve gemi kazalarındaki ölümler ve bunların hukuki neticelerizikredilebilir. Çocuk kâtillerin hukuki sorumlulukları da bu fasılda incelenen önemli konulardan biridir.

Bu faslın diğer bir dikkat çeken konusu da sonlarında zikredilen katilin affı durumunda devletin yine de bir ceza verebileceği ve hatta siyaseten katledebileceği meselesidir.

Dördüncü fasılda katilde şartlar, keyfiyet ve kısâsta velayet hakkındadır. Bu fasıl 62. Mesele ile başlayıp 87. mesele ile son bulmak üzere 25 meseleden oluşmaktadır.

Müellif katilin akıl-bâliğ olmasını ve maktulün veresesi kısâs talip etmesiyle kısâsın uygulanacağını belirtir. Kişi fürûundan birisini öldürürse ona diyet lazım gelirken usulünden birisini öldürürse kısâs uygulanır. Aynı şekilde maktulün

varislerinden biri katilin fürûundan olmamalı. Katil veya fürûundan olan birisi, velilerden biri ölürse ve o veliye vâris olursa kısâs diyete dönüşür.

Bir kişi muteber olan ikrah sebebiyle başka bir kişiyi öldürürse kısâs düşer ve kısâs veya diyet ikrah edene lazım gelir ve de katil mirastan mahrum olmaz. İkrahın muteber sayılması için şu şartlar gerekir; İkrah mülci olmalı, ikrah eden buna muktedir olmalı, ikrah altında olan kişi emri yapmadığı takdirde ikrah edenin zarar vereceğini bilmeli ve zarar ikrah anında olmalıdır. Aksi takdirde ikraha itibar edilmez ve katl çeşidine göre katile cezası verilir.

Kısâs anında bütün varislerin hazır olması gerekirken hüküm anında vekâlet caizdir. Hazır olanların birisini ithamları da kendi haklarında geçerli olur, gaip olanlar hakkında geçerli olmaz. Kısâsta bütün insanlar birbirine eşittir. Ölümün saldırıdan hemen sonra veya ileri bir tarihte olması hükme etki etmez. Hiç kimse kendisine vekâlet verilmeden o kişi adına kısâs uygulayamaz. Hamile kadının kısâsı doğuma kadar ve yaralanmış olan kişinin kısâsı da yarası iyileşene kadar ertelenir.

Müellif burada kısâsın nasıl yapılacağını beyana başlar ve katl her ne şekilde yapılırsa yapılsın kısâs keskin bir aletle boynun vurulması şeklinde olmalıdır der. Kısâs bizzat veli tarafından veya vekil tarafından yapılmalıdır. Velisi olmayanın velisi devlet başkanıdır. Af söz konusu değildir ancak diyetle caizdir. Vasilerin talepleri hükümsüzdür, küçük çocuğa da veli dışında kimse etki edemez. Diyetten az olmamak şartıyla sulh mümkündür. Eşi dışında varisi olmayan kişilerin velileri eşleridir diye genel bir kaide ile müellif bu faslı sonlandırır.

Beşinci fasılda müellif yargılama usulünü ele alır. Bu bağlamda dava, ikrar, şehâdet ve yargılamanın nasıl yapılacağını açıklar. Bu fasıl 88. mesele ile başlayıp 103. mesele ile son bulur. Toplamda bu fasıl 15 meseleyi hâvîdir.

Meseleleri şu şekilde serdeder: Bir kişi bir başka kişiyi "*sen murisimi yaralayıcı âletle amden katl ettin*" diye itham etse ve o kişide mutlak katli ikrar etse diyet lazım gelir. Bir kişi hakkında itham söz konusu olduğunda bir başkası olayı ben yaptım diye ikrarda bulunur da iddia sahibi bu ikrarı kabul ederse diğer adam üzerindeki töhmet düşer, ancak kabul etmez ise ikrar batıl olur ve diğer adam

hakkında beyyine getirilirse hüküm uygulanır. Cerh edilmiş kişi "*falanca benim cârihim değildir*" derse ancak öldükten sonra cerh edenin o kimse olduğu tahakkuk ederse bu şahitliğe itibar edilmez. Ancak "*falanca cerh etti*" deyip de ölürse beyyine olmadan hüküm verilemez. Bir kişi, birisini yaralasa ve o kişi ayaklanıp selamet bulduktan sonra ölse artık kısâs veya diyet talebi söz konusu olamaz ve de bu ölümde şüphe olursa cârihin beyyinesi mukaddemdir. Hazır bulunan veli uzaktakine nazaran mukaddemdir. Bir kişi hakkında iddia ve dava kişi orada iken mümkündür, sonrasında töhmet altındaki kişi gaip olsa da hüküm gıyabında verilir, ancak tekrar hazır bulunduğu vakitte yeniden muhakeme olunmadan kısâs uygulanamaz. Dava sahibi eğer delil getiremez ise sanığa yemin ettirilir, yeminden nükul ederse yani yemin etmek istemez ise kısâs davasında hapsi ve ikrarı istenirken diyet davasında doğrudan diyet tahakkuk eder.

Müellif bu bahiste ikrara dair meseleleri ele alır. İkrarın hüccet oluşu kasırdır yalnız ikrar edeni bağlar. Şehâdette de şehâdetin kabulü için bütün şahitlerin ortak bir iştirak (söz birliği) içerisinde olmalarını gerekir. Ayrıca bizzat katli görmeyenin de şehâdeti kabul olmaz. Kadınların kısâs gerektiren öldürmelerde şehâdetine itibar olunmazken diyette itibar edilir. Kısâs hükmünün icrasından sonra şehâdetinden dönen şahitler o kişinin diyetini tazmin ederler.

Hükmün infazına gelince, eğer hüküm infaz edilmemişse sanki o kişi hakkında hiç hüküm verilmemiş gibidir. Aynı şekilde eğer hâkim ölürse veya şahitlerin şehadetine halel getiren bir durum ortaya çıkarsa yeni bir muhakeme yapılmadıkça mahkûm olan kişi hakkındaki hüküm icra edilemez taki yeni bir delil ve muhakame olsun.

Müellif bu faslın sonuna "İstitrâd" başlığı altında iki mesele eklemiştir. Birincisi kısasta şahitliğe şahitlik ve kâdının başka bir kâdıyla yazışarak hüküm verilmesinin caiz olmayacağı; diğerinde ise tahkimin kısâsa taallük eden davalarda geçersiz olacağıdır.

Altıncı fasılda hâit-i mâil yani meyilli duvarın yıkılması gibi meseleler ve hayvanların cinayetleri hakkındadır. Bu fasıl 106. mesele ile başlayıp 132. mesele son bulacak şekilde 26 meseleyi hâvîdir.

Bu fasılda ilk ele alınan mesele bir kişiye ait olan duvarın bir kimsenin üzerine yıkılıp onu öldürmesi halinde diyet lazım gelmeyeceğidir. Ancak önceden bir kimse tarafından o meyilli duvarın yıkılma tehlikesine karşın tamir edilmesi için bir tembih söz konusu olmuş ise ve duvarın ıslahı için yeterli zaman geçmişse o takdirde duvar sahibinin diyet ödemesi gerekir. Bu uyarı yapılırken şahit tutulması aslında gerekli olmamakla birlikte, inkârı engellemek için gerekli görülmüştür. Bu tembihin olaya takaddümünde de tembih, zarar görme ihtimali olan kişiye aittir. Duvar sahipleri çok ise her birine tekaddüm gerekir aksi takdirde diyetten mesuliyet ortakların hissesine göredir ve kime uyarı yapılmışsa onlar sorumludur, diğerlerine bir şey lazım gelmez. Tekaddümde bulunan yani uyarı yapan kişi en azından mümeyyiz olmalı ve mal sahibi de duvarı ıslaha muktedir olmalıdır. Tekaddümün geçerli olması için duvarın yıkılmasına kadar mal sahibi aynı hal üzere baki olmalıdır. Ammeyi ilgilendiren bir zarar söz konusu olduğunda yapılan tekaddüm de tecil söz konusu olmaz ve zarar tazmin edilir. Ancak hususi olan zarar ihtimalinde tecile itibar edilir ve tecilde verilen vakit öncesinde eğer bir zarar meydana gelirse zarar tazmin edilmez.

Bu fasılda ele alınan ikinci ana konu hayvanların verdiği zararlardır. Bir kişi zarar vereceği bilinen bir hayvanını ikaz edildiği halde salıverir ve hayvan birini öldürürse hayvanın sahibi ölenin diyetini ödemek durumundadır. Bir köpeğin kışkırtılmasında ve saldırının men edilmemesinde ortaya çıkan zararı sahibi tazmin ederken hayvanın kendiliğinden yaptığı telefte tazmin söz konusu değildir. Bir hayvan başkasının mülküne izinsiz sokulurda orada bir insanı telef ederse sahibine tazmin lazım gelir. Ancak kendiliğinden veya izin ile sokulmuşsa veya açık alanda telef gerçekleşmişse bir şey gerekmez. Bir kimse bindiği hayvan müştemilatı olduğu helde hayvan birini telef ederse binici diyeti tazmin eder. Binilen hayvan dürtülürde ürkerek biniciyi ezerse dürtene tazmin gerekir. Bir başkasını ayakları ile ezse tazmin binici ve dürtene lazımken çarpma vs ile ölüm olursa sadece dürtene tazmin lazım gelir. Kişi bir hayvanı ürkütmesi sonucunda kendisine bir zarar gelirse kimseye tazmin lazım gelmez. İnsanın sürdüğü veya bindiği hayvan baş veya ön ayağıyla birisini öldürürse tazmin gerekirken kuyruk veya arka ayağıyla telefinde daman gerekmez. Velisinin izni olmadan bir çocuğa hayvan teslim edilirde çocuk hayvanın

bir fiili sonucu telef olursa bu işi verene tazmin gerekir. Hiç kimsenin hayvanını tarik-i âmda durdurmaya hakkı yoktur. Ancak izdiham vs durumunda hayvanın kendisinden kaynaklanan fiil sebebiyle oluşan telef tazmin edilmez. Sahibi üstünde olduğunda hayvanın ezmesi durumu hariçtir. Bir insan, başkasını yırtıcı bir hayvan önüne atması sonucu telef oluşmuşsa iten kişiye tazmin değil müebbet hapis gerekir. Salı verilmesi mutat olmayan hayvanın yola salıverilerek birisini telef etmesi tazmini gerektirir.

Müellif fasıl sonunda "Tezyîl" başlığı altında ek olarak şu meselelere değinir: Tarik-i âmma konulan bir nesne veya kaygan madde sebebiyle oluşan telef tazmin edilir. Veliyy-i emrin izni olmadan genel kullanım için olan yola kuyu kazılması sonucu bir kişi bu kuyuya düşüp de ölürse tazmin gerekir.

Yedinci fasıl bu bâbın son faslıdır ve anne karnındaki bir ceninin düşürülmesinin cezaî müeyyidesini ele alır. Bu bahis 133. mesele ile başlayıp 138. mesele ile son bulur. Beş meseleyi hâvîdir. Bir kişinin fiili veya korkutması sonucu bir kadın çocuğunu ölü olarak düşürür ise o kişiye gurre (beş yüz dirhem) lazım gelir. Gurrede erkek veya kız olanın bir farkı yoktur. İkiz çocuğun düşürülmesinde gurre de iki kat olur. Bir kadın kocasının izni olmadan kendi fiili ile çocuğunu düşürür ise o kadın hem gurre verir hemde o çocuğun mirasından mahrum olur. Canlı olarak düşürülüp sonradan ölen çocuğun diyeti, normal insan gibi cinsiyetine göre erkek veya kadının diyeti üzere tazmin edilir. Ceninin gurresi için a‘zâların belirginleşmesi şarttır ve bu diyet bir yıl sonraya tecil edilebilir.

İkinci bâbda kasâme meselesi ele alınır ve kasâmenin tarifi, sebepleri, şartları, keyfiyeti ve hükmü incelenmektedir. Bu bâb fasıllara ayrılmamış ve aralarda küçük şerhler ile meselelere açıklık getirilmiştir. Bu bâbda 139. mesele ile başlayıp 170. Meseleye kadar kasâmeyi incelenirken sonrasında 185. meseleye kadar da çeşitli meseleler ele alınır. Toplamda 46 meseleyi hâvîdir.

Kasâme bir yerde bir kişi öldürülüp de câni bulunamaz ise o bölgeden maktulün velisinin seçtiği 50 kişinin câninin kim olduğunu bilmediklerine dair yemin etmesidir. Sebebi ise bir yerleşim yerine ses ulaşabilecek kadar yakın mesafede kimsenin mülkü olmayan bir arazide bulunan maktulün cânisinin bulunamamasıdır.

Maktulün üzerinde birisi tarafından öldürüldüğüne dair bir işaret olmamalıdır. Kasâmenin yapılabilmesi için maktulün başı ve bedeninin de en az yarısı mevcut olmalıdır. Maktulün hür-köle veya kadın-erkek olması müsavidir. Katil bilinmemeli ve intihar söz konusu olmamalıdır. Özel mülkte ölü bulunursa mülk sahibi muhakeme edilir, başkası değil. Maktulün velisi dava talebinde bulunmadan kasâme yapılamaz. Veli o yerden elli kişi seçer ve onlardan her biri kendisinin o işi yapmadığına dair yemin edince hepsi beraber eşit şekilde diyeti öderler. Yeminden nükul eden (kaçınan) olursa o kişi diyet gerektiren katlde diyetin tamamını verirken, kısâs gerektiren katlde ise ikrar edene dek hapsi gerekir. Elli kişi yoksa sayı tamamlanana dek yemin tekrar edilir. Eda ehliyeti tam olmayanlar mesul değildirler. Katili bilen kim olduğunu da söylemelidir. Bir maktul bulunduğunda o beldeden bazıları başka bir diyarda gâib iseler kasâme sonrası bakılır, eğer bu yerde mülkleri varsa diyetten onlara da pay biçilir.

Bir akarda bulunan maktulün diyeti mâlike değil vâzıulyede aittir. Bu meselede İmam-ı Âzam, malik ödemeli derken İmameyn vâzıulyed ödemeli der ve fetva buna göredir. Burada müellif "şerh" başlığı altında ihtilafa yer vermektedir. Ebu's-Suud Efend'nin fetvası ile Osmanlı Devleti'nde İmamayn'in kavliyle amel olunmuştur. Ayrıca cerh ile öldürme varsa bu durumda da mal sahibine bir şey gerekmez. Maktul iki yer arasında bir boş arazide bulunmuşsa kasâme en yakın olan arazinin sahiplerine gerekir. Ancak müsavat var ise iki veya daha çok yer olsa da kasâme ve diyette eşittirler. Kadınlar kasâmede ancak kendi mülklerinde maktul bulunursa istima edilirler. Büyük yerleşim yerlerinde ise maktulün en yakın olduğu mahalleye kasâme yapılır. İtibar edilen yer cerhin olduğu yerdir ölümün vuku bulduğu yer değil. Bir hanenin bir odasında bulunan maktulden o odada yaşayan diğer kişiler sorumludur, diğer odalardakiler değil. Boş olan mahallede olay vuku bulursa sesin ulaştığı bütün mahallelere kasâme ve diyet gerekir. Böyle bir yerde ölen kişinin varisleri katili tayin etseler diğer ahaliden kasâme sakıt olur. Ayrıca ahali falanca katildir diye iddia ederse ve ahali dışından şahitler getirirlerse kasâme yine sakıt olur. Müşterek mülkte diyet baş sayısına göre belirlenir, hisseye göre değil. Mülkiyetin teslimi olmadan müşteri sorumlu tutulamaz. Maktulun varisi yoksa beytülmal emini veli sayılır. Büyük yol, nehir, köprü ve hapishanede bulunan

maktuller için kasâme yapılmaz. Maktul ölmeden önce kasâmeyi af etse ahali yüz kişiden çok ise itibar olunmaz.

"Mesâil şettâ" başlığı altında müellif bu bâbın sonuna çeşitli meseleler eklemiştir. Nefsi müdafaa söz konusu olduğunda kısâs veya diyet söz konusu değildir. Aynı durum ırza tecavüz ve en az on dirhemi gasp edilen veya çalınan kişinin fiilinde de geçerlidir. Ancak tek çıkar yol olarak katl söz konusu olmalı ve başka bir yol var idiyse kısâs veya diyetten hangisi gerekiyorsa ona göre muhakeme olunur. Ailesinden birine tecavüz edilen kişi içinde aynı durum geçerlidir. Silahla tehdit edilen kişi öbür kişiyi fiilinden vazgeçmişken katl eylese kısâs, bu katil çocuk ise diyet ve mümeyyiz ise tazir lazım gelir.

Bir kişi bir çocuğu velisinden izinsiz başka bir yere götürürde çocuğu korumaya muktedir olduğu halde çocuk ölürse diyet lazım gelir, aksi takdirde gelmez. Köle, birini öldürürse ahibi ister köleyi onların mülküne verir isterse kölenin diyetini öder. Bir duvarı bina eden baştan sağlam yapmamış ise ölenlerin diyetini tazmin eder. Tekaddüm için ise baştan sağlamlık gerekir. Güreşte rakibini öldürene de tazmin lazım gelir. İkrara itibar olunur. Hükümden önce velilerden biri kâtili katl eylese hakkında bir şey gerekmez.

Üçüncü bâb "cinâyet fimâ dûne'n-nefs" hakkında olup iki faslı hâvîdir. İnsanın nefsini katl etmeye yönelik olmayan fiillerdir ki bunlar cerh diye isimlendirirler.

Birinci fasıl cerhin taksim ve kısımlarının tarifi ve bazı ahkâm ve mesâil hakkındadır. Cerhe müteallik olan meseleler ele alınmıştır. Bu fasıl 186. mesele ile başlayıp 201. Mesele ile son bulmak üzere toplamda 15 meseleyi içermektedir.

Müellif cerhe dair meseleleri şu şekilde ele alır: Cerh dört kısımdır: Birincisi amden, ikincisi hatayla, üçüncüsü hata mecrasına câri olan, dördüncüsü ise tesebbüben olmasıdır. Amden olan cerh ister yaralayıcı bir aletle olsun isten olmasın haksız yere bir insanı kasten cerh etmektir. Hata ile olan ise bu fiilin taammüden gerçekleşmemesidir. Hata mecrasında olan ise fiilin gayri ihtiyari olmasıdır. Sonuncusu ise tesebbüben yani birisinin kendisini cerh etmesine vesile olacak fiili

işlemektir. Amden cerh sebebiyle ölen kişinin katiline kısâs ve mirastan mahrumiyet gerekirken diğer cerh çeşitlerinde sadece diyet söz konusudur. A‘zânın kısâsında kadın erkeğe, köle hüre, özürlü a‘zâsı sağlama göre kısâs edilmez, bu durumlarda diyet gerekir. Kölede ise yarım diyet vardır. Câniler çok olduğunda da kısâs değil diyet gerekir. A‘zâ tamamen kopar veya işlevini yitirirse tam diyet gerekirken, a‘zâda oluşan zayıflık bilirkişiye havale edilir. Kısâsta mümâselet yani eşitlik korunamayacaksa gözdeki gibi diyete tahavvül olur. Af, ibra veya sulh ile kısâs sakıt olur. İkrah burada da aynen geçerlidir. Kısâs için cerh edilen uzvun iyileşmesi ve neticesi beklenir.

Müellif 201. meselenin devamında "Tenbîh" başlığı altında şöyle bir not düşme ihtiyacını duymuştur: "Yukarıda anlatılan meselelerden anlaşıldığı üzere uzuvlara yönelik cinayetlerde çoğunlukla diyet ve hükûmet-i adl gerekir, ancak gayet nadir olarak kısâs gerekir."

İkinci fasıl şeccelerle alâkalı olup 210. mesele olmak üzere tek bir meseleden ibaret olarak müellif bu bahsi açmıştır.

Şeccede alında bir çeşit yaralamadır, ancak sadece başta ve yüzde açılan yaralar için kullanılır ve on kısımdan oluşur:

- Mûdiha; kemik görünecek kadar oluşan yara. Kısâs edilir; edilmediği takdirde diyeti onda birin yarısıdır.

- Hâşime; kemiğin kırıldığı yaradır. Diyeti onda birdir.

- Münakkile; kemik kırılmış ve yerinden oynamış olan yara. Onda bir diyetve onda birin yarısı lazım gelir.

- Âmme; kemiğin iç kısmına ta beyin zarına ulaşmış olan yara. Tam diyetin üçte biri lazım gelir.

- Hârisa; derinin yırtılıp kanın çıkmadığı yara.

- Dâmina; kanın yaradan çıkıp akmadığı yaradır.

- Dâmiye; kanın aktığı yara.

- Bâzıa; sadece derinin kesilmiş oluğu yara.

- Mütelâhime; deri ile beraber ettin de kesilmiş olduğu yara.

- Simhâk; kemik üstündeki zar gibi incederiyekadar yırtılıp fakat o derinin yırtılmadığı yara.

Bu son altı çeşit şeccede diyet değil hükümet-i adl gerekir.

Kitâb-ı Sânî

İkinci bölüm (Kitâb-ı Sânî) diyetler hakkında olup bir mukaddime ile iki bâbdan oluşmaktadır. Mukaddimede 211-220. meseleler arasında diyetlerle alakalı bazı fıkıh ıstılahları tanımlanmıştır. Toplamda 9 meseleyi içermektedir.

Diyet nefse karşı yapılmış kasıt ve a'zâlara yönelik yapılmış kasıt diyeti olarak iki kısma ayrılır. Nefsin diyeti tam kâmil diyet diye isimlendirilir. A'zâlara yönelik olan ise erş diye isimlendirilir. Müellif burada İslâm fıkhına göre belirlenmiş dirhem, kırat ve dinarın miktarını verir. Ayrıca diyetin verilmesinde esas alınan iki yaşındaki deve ibni mahâd, dişisi binti mahad, üç yaşındaki dişi deve binti lebûn, dört yaşındaki hıkka ve beş yaşındaki ise cezea olmak üzere beş deve çeşidini açıklar. Bir diğer husus da hükümet-i adldir.

221-231. meseleler arasında yer alan 10 meseleyi içeren birinci bâb cana yönelik cinayet sonucunda verilmesi gereken diyeti ele alır. Müellif diyetin verileceği malları altın, gümüş ve deve olacağını belirtir. Erkeğin tam diyeti ya bin dinar ya on bin dirhem veyahut da yüz devedir. Eğer hataen öldürme söz konusu ise beş deve cinsinden eşit olarak yüze tamamlanır. Şibh-i amdde ise ibn mahâd hariç diğer dört neviden yüze tamamlanır. Kadının diyeti erkeğin diyetinin yarısıdır. Diyet halis olan gümüş veya altından verilir. Halis olmayan ise çoğunluğu halis ise halis gibidir. Diyet üç senede üç taksit ile ödenebilir. Katiller çok olsa da aynıdır. Katil ölürse diyeti terekesinden ödenir.

232-247.meseleler arasında yer alan 15 meseleyi içeren birinci ve ikinci bâb ise a'zâların erş ve diyeti hakkındadır.

Müellif genel bir kaideyi ortaya koyar “Bedende çift olan a’zâların her çiftinin erşi diyet-i kâmile olarak verilir.” Çift a‘zânın birisinin diyeti ise yarımdır. Erkeğin memelerinde diyeti yoktur hükümet-i adli vardır. Kirpikler gibi adedi dört olan a‘zâların erşi her biri için dörtte bir oranındadır. Bir dişin erşi erkekte beş yüz dirhem kadında ise iki yüz elli dirhemdir. Parmakların erşi onda bir iken mafsal sayısına göre parmağın üçte biri veya yarısıdır. Dilin ve aklın erşi tam diyettir. Birisinin sırtına veya karnına vurma sonucunda o kişide idrar tutamama durumu hâsıl olursa bu tam bir diyeti gerektirir.

Şeccelerde diyet veya hükmet-i adl, yara iyileştikten sonra eğer yaranın eseri hangi şecce çeşidine uygun olarak kaldı ise ona göre hükmolunur. Ayrıca yara tamamen iyileşmişse herhangi bir şey lazım gelmez. Erşin miktarı tam bir diyetin üçte birini geçmez ise bir sene, üçte ikisini geçmez ise iki sene ve üçte ikisini geçer ise üç seneye taksim edilebilir. Taksitlerin talebi senenin sonunda yapılmalıdır.

Eser burada son bulmaktadır. Ancak müellif buraya yazdığı zeyilde 80. Meselede işaret edilen Osmanlı hukuk sisteminde kısasın şer'î kaidelere uygun biçimde infazının nasıl gerçekleştirildiğine dair izlenen prosedürü açıklamıştır. Ayrıca devamında 21 maddelik Mecelle Cemiyeti'nin onayı ve padişahın tasdiki ile yürürlüğe konulan senedât-ı şer‘iyyenin tanzimine dair tâlimat ile daha sonra bu talimâtın bazı fıkralarına Mecelle Cemiyeti marifetiyle yapılan ilâve hükümler eklenmiştir.

C. Eserin Metodu

Ömer Hilmi Efendi mukaddimesinde bu eseri neden telif ettiğini açıklar ve akabinde eserin metoduna ilişkin bilgileri zikreder.

> "…Fukahânın kitaplarındaki eşsiz meseleleri incelemeye gayret gösterdim ve bu kitapların adeta mücevher gibi olan meselelerinden tercihe şayan ve güvenilir olanları seçtim, tercih edilmeyen ve tenkide maruz olanlardan ise yüz çevirdim. Topladığım ceza meselelerini ise ikiye ayırdım:
>
> a- Cinâyetlerle ilgili meseleler.
>
> b- Diyetlerle ilgili meseleler.
>
> Her kısmı geçmiş ulemamızın güzel bulunan menhecine ittibaen "Kitab" başlığı altında zikrettim. Tertibinde ise kendisinden istifadenin daha çok olması amacıyla üslup olarak *Mecelle* üslubunu, dil olarak ise Osmanlı Türkçesini tercih ettim. Bu şekilde Allah Teâlâ hazretlerinin tevfikiyle güzel ve munzabıt bir risale ortaya çıktı..."[108]

Ömer Hilmi Efendi mukaddimede ifade ettiği üzere eserini telif ederken fıkıh kitaplarının önemli meseselerini derlediğini belirtmiştir. Eserinde zikrettiği meselelerin tercih edilen görüşün olmasına özellikle önem vermiştir. Bazen ihtiyaca binaen bir meselede iki farklı görüşü zikredip fetvanın hangisine göre olacağını açıklamıştır. Meseleleri ana başlıklara ayırmıştır. Mukaddimede özellikle belirttiği üzere eserden faydanın daha ziyade olması için *Mecelle-i Ahkâm-i Adliyye'*nin üslubunu takip etmiştir. Şimdi mukaddimede verilen bu esaslara ne kadar riayet edilerek telifin gerçekleştirildiğini inceleyelim:

1. Tasnif Metodu

İki ana bölüme ayırdığı esirini çok fazla başlık kullanmadan telif eden Ömer Hilmi Efendi mukaddimede eseri "kitab" olarak iki ana bölümde ele aldığını ifade

[108] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 2, 3.

etmiştir. Bu iki ana bölümde ise "mukaddime", "bâb", "fasıl", "mesele" ve "şerh" alt başlıklarını kullanmıştır.[109] Bunun dışında belli bir alt başlıklandırma olmadan "tezyîl", "istitrâd", "mesâil şettâ" ve "tenbîh" gibi ara başlıklandırmalar da kullanılmıştır. Bu başlıklar ve muhtevalarını şöylece inceleyebiliriz:

a. Mukaddime

Ömer Hilmi Efendi eserde "kitâb" diye ayırdığı bölümlere başlamadan önce herhangi bir başlık kullanmadan dibâce mahiyetinde bir giriş yazmıştır. Bu girişin hemen ardından birinci bölüme geçmiştir. Mukaddime kelimesini müellif ana bölümlerin başında ıstılahların tanımlarının ele alındığı kısımların başlığı olarak zikretmektedir.[110]

b. Kitap (Kitâb)

Mi'yâr-ı Adâlet iki ana bölüme ayrılmış ve bu bölümler ise "kitâb (كتاب)" diye isimlendirilmiştir. Eserin bu iki ana bölümü Arapça terkip ile değil de Farsça terkip ile "Kitâb-ı Evvel – Kitâb-ı Sânî (كتاب اول - كتاب ثاني)" şeklinde başlıklandırılmıştır.[111] Birinci bölüm cinayetler, ikinci bölüm ise diyetlere dair meseleleri ele alır.

c. Bâb

Eserin "kitâb" olarak isimlendirilen bölümleri kendi içerisinde "bâb" başlığı ile birbirinden ayrılmıştır. Birinci bölümde üç,[112] ikinci bölümde ise iki bâb vardır.[113] Her bâb kelimesinden sonra bâbın sıra numarası ve başlığı zikredilmiştir. Burada da "bâb-ı evvel", "bâb-ı sânî"… şeklinde Farsça terkip kullanılmıştır.[114]

---

[109] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 2.
[110] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 3, 68.
[111] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 3, 68.
[112] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 5, 45, 60. '
[113] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet,** s. 70, 73.
[114] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet,** s. 5, 45, 60, 70, 73.

d. Fasıl (Fasl)

Eserde bâblar da kendi içerisinde fasıllara ayrılmıştır. Birinci bölümün ilk bâbı yedi[115], üçüncü bâbı iki[116] fasıla ayrılmışken ikinci bâbda herhangi bir fasıl bulunmamaktadır. İkinci bölümde ise bâblar fasıllara ayrılmamıştır. Aynı şekilde burada da fasıllar Farsça terkip ile kullanılmıştır.

e. Mesele

Eserde kademeli başlıklandırmanın en son merhalesi olarak "mesele" kullanılmıştır. Her mesele adeta bir madde şeklinde ele alınmış ve tek tek numaralandırılmıştır. Birinci bölümün mukaddimesi ile başlanıp kitabın sonuna kadar başlıklara göre değişiklik arz etmeden bir sıra numarası takip edilmiştir. Bu şekilde eser 247 meseleden oluşmaktadır.[117]

Buraya kadar verdiğimiz başlıklar kitapta kademeli olarak belli bir tertip üzere verilen başlıklardır. Aşağıda vereceğimiz başlıklar ise meseleler içerisinde konuya binaen açıklanması gereken veya ayrıca zikredilmesi gerekip de bir fasıl oluşturmayacak kadar az olan meselelerin ele alındığı kısımlardır.

f. İstitrâd

Arapça bir kelime olan ve ara söz, fıkra içinde fıkra anlamlarına gelen "istitrâd" kelimesi birinci bâbın beşinci faslının sonunda konuya ek olarak müstakil bir başlık gibi verilmiştir. Burada kısâs konusunda şahitliğe şahitlik, kâdının diğer bir kâdıya mektubu ve tahkimin caiz olmadığına dair meseleler ele alınmıştır.[118]

g. Tezyîl

Birinci bölümün altıncı faslının devamında verilen tezyîlde, bu fasla ait bazı ek bilgiler serd edilmiştir. Bu bâbın başında üzerine bir duvarın yıkılması sonucu bir

---

[115] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet,** s. 5, 9, 13, 21, 30, 35, 44.
[116] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet,** s. 60, 67.
[117] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet,** s. 3-76.
[118] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet,** s. 35.

insanın ölmesi ve hayvanların cinâyetlerine ait hükümler ele alınmıştı. Burada ise bâbın başındaki meselelerle alâkalı ihtar ve izin meseleleri zeyl (ek) olarak verilmiştir.[119]

h. Şerh

Bir mesele hakkında ihtilâf ve farklı uygulama imkânları söz konusu olduğunda yapılan açıklamalar için atılan başlıktır. Genellikle mesele hakkında imamlar arasındaki ihtilaflar ve tercihler beyan edilmiştir.[120]

i. Mesâil Şettâ

Müellif birinci bölümün ikinci bâbını fasıllara ayırmamıştır. Kasâmeyi ele aldığı bu bâbın sonunda nefsi müdafaa, malı ve ırzı müdafaa gibi farklı konuları yeni bir fasıl başlığı altında incelenmemiş "mesâil şettâ" (çeşitli meseleler) başlığı altında bâb sonunda zikretmiştir.[121]

j. Tenbîh

Eserde tek bir yerde bir meseledeki farklılığa dikkat çekmek amacıyla kullanılmış bir başlıktır.[122]

2. İç Kontrol

Ömer Hilmi Efendi bir konuyu, meseleyi anlatırken onu tek bir yerde zikretmekle yetinmez; o konunun, kitabın diğer konularıyla olan ilişkisi kısada olsa yer verir, mesele başka bir yerde zikredilmişse ona atıf yapar, varsa farklı yönler bunlarla mukayese eder. Bu şekilde konu ve meselelerdeki farklılıkların ve benzerliklerin göz önünde bulundurulması istenerek eserde bütünlük sağlanmaya çalışılır. Bu nedenle *Mi'yâr-ı Adâlet*'in çeşitli yerlerinde daha önce geçen konularla ilişkiyi belirtilmek üzere şu ifadeler kullanılır: "Nitekim… meselede beyan

---

[119] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet,** s. 43.
[120] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet,** s. 50, 52, 53, 54.
[121] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 56
[122] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 65.

olunmuştur / olunduğu vech ile…",[123] "…meseleye müracaat oluna",[124] "…meselenin… fıkrasına / fıkra-i ahirine müracaat oluna / fıkra-i istisnâsiyyesinde beyan olunmuştur",[125] "…meselenin şürûtu… meselede tafsilen beyan kılınmıştır / beyan ve tafsil olduğu veçhile / burada da geçerlidir."[126] Ayrıca bir önceki meseleyi açıklamak veya oraya atıf yapmak istediğinde ise şu şekilde tabir edilmiştir: "Ber-vech-i meşrûh / ber-vech-i mezkûr / ber-vech-i bâlâ / ber-vech-i muharrer / mesele-i mezkûre / bâlâda."[127]

İleride tekrarlanacak veya daha geniş olarak ele alınacağını ifade için ise şu ibareler kullanılır: "fasl-ı…da beyan olunacağı vech ile",[128] "zikri-i âtî… şartların vücûduna tevakkuf eder",[129] "Bu meseleye dair, zeyl-i risâlede bir muhtıra tahrir olunacaktır",[130] "…keyfiyeti ber-vech-i âtî beyan olunur",[131] "Nitekim…da gelecektir",[132] "Mesâil-i âtiyede beyan olunacağı vechile…",[133] "… ıstılâhın tarifi…da gelecektir."[134] Konuyla ilgisi olmadığı için açıklanmayan veya kısaca değinilen meseleler ise şu şekilde verilmiştir: " Bu kitapta …'dan bahs olunmayacaktır."[135]

3. Kaynak Gösterme ve İktibas Metodu

a. Kaynak gösterme kalıpları

Ömer Hilmi Efendi eserinde tek bir kaynak hariç kaynaklara yer vermez. Bunun sebebi eserini *Mecelle* üslubu ile yani kanunlaştırma tarzı bir eser yazmak istemesi olsa gerek. Kaynak olarak yer verilen bu tek eser de *Mecelle*'dir. Kaynak

[123] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 13, 25, 26.
[124] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 14, 17, 21, 22, 30, 42, 43, 55, 64.
[125] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 29, 61.
[126] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 64, 61, 67.
[127] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 8, 10, 11, 16, 24, 39, 41, 43, 60, 65,
[128] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 9.
[129] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s.24.
[130] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 28.
[131] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 35.
[132] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 47.
[133] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 61.
[134] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 62.
[135] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 3.

verirken "kitap + mesele numarası + mesele" şeklinde bir yol takip edilmektedir.[136] Bunu daha çok parantez ( ) içerisinde verirken bazende doğrudan kaideye atıfta bulunur.

b. İktibas metodu

Yukarıda belirtildiği üzere Ömer Hilmi Efendi sadece *Mecelle*'den kaynak göstermiştir ve buradan yaptığı iktibaslarda ise *Mecelle'*deki meseleyi aynen vermiştir. İktibası şerh, kısaltma ve muradını beyan gibi herhangi bir ek açıklamada bulunmadan kaydetmektedir.[137]

4. Konuları İşleyiş Tarzı

Ömer Hilmi Efendi eserinde konuların işleme tarzı olarak daha önce tercümesini verdiğimiz mukaddimede beyan ettiği şekilde ulemanın pek çok kitabını incelemiş[138] ve genel kabul gören görüşleri tercih etmiş, tenkide maruz kalmış olanlardan ise yüz çevirmiştir.[139] Yaptığı bu tercihlerin sebebini de azda olsa açıklamıştır.[140]

Meselelere geçilmeden önce konuya dair ıstılahlar açıklanır. Bu ıstılahların lügat manaları da yer yer verilmektedir.[141] Bazen de ıstılahların nasıl okunacağı dahi beyan edilir.[142] Istılahlar açıklandıktan sonra konuya girilir ve meseleler tek tek ele alınır. Mesele açıklandıktan sonra çoğunlukla örnekler ile de zenginleştirilmiştir.

Ömer Hilmi Efendi eserinde önce konuyla ilgili kaideyi yani daha teknik bir terimle zâbıtı verir ardından da bu kaidenin uygulanışını misallerle açıklar.[143] Bazen konuya ilişkin kaidelerden de önce ceza hukukuna dair külli kaideler vaz eder.[144]

---

[136] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 8, 13, 15, 18, 31, 34, 81.
[137] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 8, 13, 15, 18, 31, 34, 81.
[138] Eserin kaynakları kısmında genişçe ele alınacaktır.
[139] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 50, 52, 53.
[140] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 7, 25, 31, 53.
[141] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 3-5, 21, 22, 35, 39, 44, 55, 60-61, 69,70…
[142] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 4, 5, 69.
[143] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 7, 10, 13, 14, 15, 16, 19…
[144] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 7, 13, 14, 16, 21, 29, 35, 38, 46…

Bundan dolayı *Mi'yâr-ı Adâlet* klasik füru kitaplarından ziyade kavâid ve fürûk gibi eselere daha çok benzemektedir. Ancak asıl benzerliği kanun metni gibi hazırlanması sebebiyle *Mecelle* ile örtüşmesidir. Bu sebeple eser her ne kadar resmiyet kazanmamış olsa da kanunlaştırma ürünü olan bir eser olarak varsayılmaktadır.[145]

Eser genel itibariyle birkaç kısa açıklama hariç tutulursa gayrı müdellel bir görüntü vermektedir. Ancak *Mecelle*'deki kaidelerle ilişkili olan bir mesele olduğu takdirde bunu özellikle belirtir.[146] Ayrıca Padişah tarafından ihtilaflı bir meselede tercih yapılmış veya bir kanun vaz edilmiş ise bu kanun, tarihi verilerek belirtilir.[147] Azda olsa siyaset-i şer'iyyeye binaen verilen hükümlere yer verilir.[148] Bazen hâkimin muhayyerliğine işaret eden bir ifade olarak "belki" lafzını kullansa da çoğunlukla bu lafzı "bilakis" manasına kullanmıştır. Zira hâkim için muhayyerlik değil kesinlik ifade eden hükümlerde dahi "belki" ibaresi kullanılmıştır.[149]

5. Önemi

Ömer Hilmi Efendi Mekteb-i Hukuk'ta ders verirken bu eser onun ders notlarından meydan gelmiştir. Eserin önemine binaen daha sonraları Mekteb-i Hukuk'un son sınıfında ders kitabı olarak okutulmuştur.[150] İlerde geleceği üzere Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'de 1898 yılında Mekteb-i Hukuk'da ders verdiği dönemde bu eseri okutmuş hatta öğrencileri şerh olarak bu dersi kaydetmişler.

İslâm ceza hukuku alanında yazılmış en sistematik eserler arasındadır. Müellifin mukaddimede zikrettiği üzere daha önce ceza meselelerini müstakil bir kitapta toplayan bir eser yoktur. Müellif adam öldürme ve müessir fillerle ilgili İslâm ceza hukukunun meselelerini bir araya getirip tek bir kitapta toplamıştır. Bu yönüyle eser bir ilktir.

---

[145] Akgündüz, **İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyatı**, I, 657; Kılıç, **İslâm Hukukunda Kanunlaştırma Olgusu** s. 194; Gayretli, **Tanzimat Sonrasından Cumhuriyete Kadar Olan Dönemde Kanunlaştırma Çalışmaları** s. 151.

[146] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adalet,** s. 8, 13, 15, 18, 31, 34, 52.

[147] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adalet,** s. 52, 53.

[148] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adalet,** s. 8, 14, 17, 21.

[149] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adalet**, s. 8, 12, 15, 16, 21, 22, 23, 33, 35, 48, 52, 55, 52, 64, 65, 66.

[150] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 1.

Ayrıca eser kanun metni tarzında hazırlanmıştır. Ömer Hilmi Efendi *Kanun-i Esasi* ve *Mecelle* gibi önemli eserlerin hazırlanmasında rol almıştır. Buradaki çalışmalarında edindiği tecrübesini kendi eserlerine de aktarmıştır ve eserlerini istifadenin daha çok olacağını düşündüğü kanun metni tarzında yazmıştır. Onun eserini bu şekilde yazmış olması eserin kadıların elinde bir yardımcı metin olarak bulunması, Mekteb-i Hukuk'da ders kitabı olarak okutulması daha önce bahsettiğimiz gibi eserin sivil bir ceza kanunname denemesi olarak zikredilmesine sebep olmuştur. Kanunlaştırmanın devlet eliyle olması gerektiği için bu eser de devlet tarafından tam olarak resmen tanınmadığı için bir kanunname denemez. Ancak yarı resmi statüde hakimlerce kullanılması, eserin okutulması, merci halini alması onu sivil bir girişimle kanun metni üslubuyla yazılmış önemli bir eser yapmaktadır. Ceza hukukunda bu yönüyle bir ilki oluşturmaktadır.

Mi'yâr-ı Adâlet müellifin amaçladığı gibi mahkemelerde hakimlere yol gösterici olmuştur ve bir nâib olan Ömer Azmi Efendi tarafından *Îdâhu'l-Cinâyât fî Ahkâmi'l-Kısâsi ve'd-Diyât* ismiyle, eserin ihtiva ettiği meselelerin kaynaklarının verildiği bir çalışma yapılmıştır. Ayrıca Manastırlı İsmail Hakkı Efendi de esere *Şerhu Mi'yâri'l-adâle* ismiyle bir şerh yazmıştır.

Eserin önemine binaen daha sonraları Ömer Nasuhi Bilmen *Hukûkı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu* adlı İslâm hukuku ile ilgili Türkçe yazılmış en kapsamlı eserin üçüncü cildinde yer alan İslâm ceza hukuku konularına yer verdiği bölümde *Mi'yâr-ı Adâlet*'i birçok yerde kaynak olarak gösterir.[151]

[151] Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukûkı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, İstanbul, Bilmen Yayınları, III, 49, 125, 128, 137, 138, 163, 170, 185.

D. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar

Ömer Hilmi Efendi'nin kaleme aldığı *Mi'yâr-ı Adâlet* adlı eser üzerine yapılmış iki çalışma bulunmaktadır.[152] Bu eserlerden biri Manastırlı İsmail Hakkı Efendi tarafından kaleme alınmış olan *Şerhu Mi'yâri'l-Adâle* adlı eserdir. Bu eser bir şerh çalışmasıdır. Diğeri ise Ömer Azmi Efendi tarafından telif edilmiş olan *Îdâdu'l-Cinâyât fi Ahkâmi'l-Kısâsi ve'd-Diyât* adlı eserdir. Bu eser ise bir şerh çalışması değil bilakis Ömer Hilmi Efendi'nin *Mi'yâr-ı Adâlet*'te zikrettiği meselelerin muhtemel kaynaklarını verir. Ömer Hilmi Efendi'nin kanunlaştırma uslübu ile yazdığı eserinde zikretmediği kaynakları Ömer Azmi Efendi bu eserde vererek okuyucuya kolaylık sağlamıştır.

1. Manastırlı İsmail Hakkı ve *Şerhu Mi'yâri'l-Adâle*

Mi'yâr-ı Adâlet üzerine yapılmış iki çalışmadan biri, döneminin önemli ilim adamları arasında anılan Manastırlı İsmail Hakkı Efendi tarafından *Şerhu Mi'yâri'l-Adâle* adıyla kaleme alınan eserdir.[153] Elimizdeki nüsha yazma nüsha olup eserin matbu bir baskısına rastlayamadık. *Mi'yâr-ı Adâlet* üzerine yapılmış tek şerhtir. Ömer Hilmi Efendi'nin üslubu korunarak onun kanun maddeleri tarzında hazırladığı kısas ve diyet konuları gerekli yerlerde yapılan açıklamalar ile zenginleştirilmiş bir eserdir. Önemine binaen Manastırlı İsmail Hakkı efendi'nin hayatını ve bu eserini kısaca inceleyeceğiz. Ardından şerh ile ilgili gerekli incelemeleri vereceğiz.

---

[152] Başbakanlık Devlet Arşivi'nde Şeyhulislâm Hüseyin Hüsnü Efendi'nin *Mi'yâr-ı Adâlet*, üzerine bir şerh çalışmasının bulunduğu ve "kitâbü'l-kâdî ile'l-kâdî" ve "şehâde ale'ş-şehâde" ismiyle iki küçük risalesi olduğu belirtilmektedir (DH. Said. D. Nr. 81/71). Ancak bu eserin basıldığına dair bir bilgiye ulaşamadık. Şeyhulislâm Hüseyin Hüsnü Efendi'ye atfedilen böyle bir eserden de bahsedilmemektedir. Bu eserin yazmasına da ulaşamadık. Ancak Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin aynı isimle ve aynı risaleleri ele aldığı talebelerinden Yusuf Cemaleddin Efendi'nin ders notları olarak meydana gelen bir eseri vardır. Kanâtimizce Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin imla ettirdiği bu eser yanlışlıkla Şeyhulislâm Hüseyin Hüsnü Efendi'ye atfedilmiştir.

[153] Manastırlı İsmail Hakkı, **Şerhu Mi'yâri'l-Adâle**, İ.Ü. MRKZ, Türkçe, nr. 9549, Yazma, 1316. 78 vr.

a. Manastırlı İsmail Hakkı Efendi

Aslen Konya'lı bir aile olan ve Vak'a-i Hayriyye[154] sonrasında kaçarak Manastır'a yerleşen Sancaktar ailesine mensup Abdülvehhab ez-Zâimî'nin torunudur. Babası Sancaktar Yüzbaşı Hacı İbrahim Efendi'dir. Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, hicri 1263 (1846) yılında Osmanlı Devleti'nde önemli bir eğitim ve kültür merkezi olan ve günümüzde Makedonya sınırları içerisinde kalan Manastır şehrinde doğmuştur.[155] Ailesi hakkında bilinen oğlu Asım Arar'ın Atatürk'ün özel doktoru olduğu ve torunu İsmail Arar'ın ise çeşitli bakanlıklarda görev aldığıdır.[156]

Tahsil hayatında ilk eğitimini Manastır'da Hafız Yahya Efendi, Hacı Salih Efendi ve Süleyman Efendi'den almıştır. Daha sonra İstanbul'a gelmiş ve Ömer Hilmi Efendi'nin de hocası olan meşhur Huzur dersleri Hocası Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi'den icazet almıştır. Fatih Camii kürsü müderrisliği ve Ayasofya kürsü şeyhliği gibi çeşitli payeler elde etmiştir.[157]

İsmail Hakkı Efendi güçlü bir hitabete sahip olması sebebiyle Ayasofya, Sultanahmet ve Süleymaniye gibi çeşitli camilerde vaazlar vermiştir. Ayrıca Eyüp Askerî Rüşdiyesi'nde Arapça, Mühendishâne-i Ber-i Hümâyun ile Askerî Tıbbiye'de akaid muallimliği, Mekteb-i Hukuk'ta fıkıh, Mekteb-i Mülkiyye'de tefsîr, hadis ve kelâm müderrisliği görevlerinde bulunmuştur. 1899'da İstanbul Dârülfünûnu'nda Usûl-u fıkıh ve tefsîr müderrisliği yapmıştır. Uzun yıllar vermiş olduğu hizmetinden dolayı Osmanlı nişanı[158] ile taltif edilmiştir. Siyasetle de bir süre ilgilenen İsmail Hakkı Efendi, 16 Aralık 1908'de Meclis-i Âyân üyeliğine seçilmiştir. Bu görevini

---

[154] Sultan II. Mahmut zamanında Yeniçeri Ocağı'nın 17 Haziran 1816 tarihinde ortadan kaldırılması olayıdır. Geniş bilgi için bakınız: Kemal Beydilli, "Vak'a-ı Hayriyye", **DİA**, XLII, 454-457.

[155] Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Matbaayı Âmire, İstanbul, 1333/1914, I, 365.

[156] Salih Sabri Yavuz, "Manastırlı İsmail Hakkı", **DİA**, XXVII, 564.

[157] Süleyman Baki, **Manastırlı İsmail Hakkı Kelami Görüşleri ve 'Telhisu'l-Kelam fi Berahini Akaidi'l-İslam' İsimli Eseri** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2001, s. 28; Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, II, 285.

[158] İbrahim Artuk, "Madalya", **DİA**, XXVII, 301-302; T. C. Kültür Bakanlığı Anılar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, **Nadir Osmanlı Sikke, Nişan ve Madalyaları,** İstanbul, 1999.

sürdürür iken Sultan Reşad'a Rumeli seyahatinde eşlik etmiştir.[159] Arapça, Farsça ve Bulgarca bilen İsmail Hakkı Efendi zengin bir kültüre ve engin bir ufka sahiptir. Sırat-ı Müstakîm dergisinde yayımlanan yazılarından anlaşıldığı üzere İslâm dininin gerilemeye engel olmadığını savunmuş.[160]

Manastırlı İsmail Hakkı Efendi 5 Aralık 1912 yılında Anadolu hisarındaki evinde vefat etmiş ve Fatih Camii hazîresine defnedilmiştir. Vefatı üzerine Sıratı müstakim dergisi olarak bir taziye mesajı yayımlanmış ve başta Mehmet Akif Ersoy olmak üzere o günün çeşitli gazetelerinde pek çok kişi taziye yazıları yazmıştır.[161]

Çok vellud bir yazar olan Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin kaleme aldığı eserler şunlardır:

1. *Tefsîr-i Sûre-i Yâsîn:* İsmail Hakkı Efendi'nin Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne'de ders olarak okuttuğu notlardan oluşmaktadır.[162]

2. *Fusûlü't-Teysîr fî Usûli't-Tefsîr*: Kaynaklarda adına rastlanılmayan ve tefsîr usûlüne dâir olduğu anlaşılan bu eseri müellif, kendi eseri olan *Şerhu's-Sadr bi Fezâili Leyleti'l-Kadr'*de zikretmektedir.[163]

3. *Mevâidü'l-İn'âm fî Berâhîni Akâidi'l-İslâm*: Devletçe bütün askeriye ve mülkiye idâdîlerinde okutulması kararlaştırılmış bir eserdir. İtikad ve kelâm ile ilgili meseleleri konu edinir.[164]

---

[159] Ali Duman, "Fıkıh ve Siyaset Arasında İçtihat: Manastırlı İsmail Hakkı'nın Gözünden II. Meşrutiyet Döneminde İçtihat'a Bir Bakış", **Bilimname**, 2/5, Kayseri, 2004, s. 78; Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, II, 285.

[160] İsmail Kara, **Din ile Modernleşme Arasında**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005, s. 205; Sadık Albayrak, Son Dönem Osmanlı Alimleri, II, 286.

[161] **Sırât-ı Mustakîm**, İstanbul, 1912, II-IX, Sayı: 40-222, s. 248-249; Mahir İz, **Yılların İzi,** Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1990, s. 127.

[162] Manastırlı İsmail Hakkı, **Tefsîr-i Sûre-i Yâsîn**, Mekteb'i Mülkiyeyi Şahane Matbaası, İstanbul, 1316/1898.

[163] Manastırlı İsmail Hakkı, **Şerhu's-Sadr bi-Fezâili Leyleti'l-Kadr**, s. 2; Süleyman Baki, **Manastırlı İsmail Hakkı Kelami Görüşleri ve 'Telhisu'l-Kelam fi Berahini Akaidi'l-İslam' İsimli Eseri** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2001, s. 56.

4. *Telhîsü'l-Kelâm fî Berâhîni Akâidi'l-İslâm:* İslâmî ilimlerin öğretildiği okullara ders kitabı olarak hazırlanmıştır. Bu eser, akâid konularını ele almaktadır. Eserin kapağında şeyhülislamlık tarafından tetkik olunduktan sonra Meârif Nezâreti'nin ruhsatıyla basıldığı ifade edilmektedir.[165] Eser hakkında Süleyman Baki tarafından *Manastırlı İsmail Hakkı Kelâmî Görüşleri ve "Telhîsu'l-kelâm fi berâhîni akâidi'l İslâm" İsimli Eseri* adıyla yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (Uludağ Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı, 2001). Bu tez eserin aslının fotokopisi de eklenerek *Manastırlı İsmail Hakkı ve Telhîsu'l-Kelâm Eseri* adıyla basılmıştır **(**Üsküp: Logosa, 2006). Eser ayrıca latinize edilerek ve sonuna Osmanlıca metni eklenerek Arif Kübraoğlu tarafından da neşredilmiştir (İstanbul: Fatih Gençlik Vakfı Matbaası, 1989).

5. *Metâlib-i İrfâniyye ve İzâhât-ı Nûniyye*: Fâtih Sultan Mehmed devri âlimlerinden Hızır Bey'in (ö. 863/1459) *el-Kasîdetü'n-Nûniyye* adlı akâid manzumesinin şerhidir.[166]

6. *Tercümetü'r-Risâleti'l-Hamîdiyye (Beyyinât-ı Ahmediyye):* Hüseyin el-Cisr'e ait *er-Risâletü'l-Hamîdiyye* adlı eserin tercümesi ve şerhi olup Tercümân-ı Hakîkat gazetesinde tefrika edildikten sonra dört cilt halinde basılmıştır.[167]

7. *Usûl-i Fıkıh*: Manastırlı İsmail Hakkı'nın bu eseri, Mekteb-i Hukuk-i Şâhâne'de fakültenin dördüncü sınıfında okuyan öğrencilere ders kitabı olarak hazırlanmış olup İslâm hukuku metodolojisi mahiyetindedir.[168]

---

[164] Manastırlı İsmail Hakkı, **Mevâidü'l-İn'âm Fî Berâhin'i Akâidi'l-İslâm**, İstanbul, Şirketi Sahâfiye-i Osmaniye Matbaası, 1309/ 1314/1896, 1330/.

[165] Manastırlı İsmail Hakkı, **Telhîsu'l-Kelâm fî Berâhîn-i Akâidi'l-İslâm**, İstanbul: Mahmûd Bey Matbaası, 1322/1904; Sırât-ı Müstakîm Matbaası,1329/1911; Tanîn Matbaası, 1331/1913.

[166] Manastırlı İsmail Hakkı, **Metâlib-i İrfâniyye ve İzâhât-ı Nûniyye**, Şirket-i Sahâfiye-i Osmaniye Matbaası, İstanbul, 1312/1894.

[167] Manastırlı İsmail Hakkı, **Tercümetü'r-Risâleti'l-Hamîdiyye (Beyyinât-ı Ahmediyye),** İstanbul, 1307/1889.

[168] Manastırlı İsmail Hakkı, **Usûl-i Fıkıh**, İstanbul, 1328/1910.

8. *Ahkâm-ı Şehr-i Sıyâm:* Eser, isminin çağrıştırdığından daha kapsamlı bir muhtevaya sahiptir. Zira sadece Ramazan ayına dair meseleleri değil namaz, selâm, ebeveyn hukukuna riâyet ve Kur'an tilaveti gibi çeşitli konuları da içerir.[169]

9. *Vesâilü'l-Felâh fî Mesâili'n-Nikâh*: Nikâh, talâk, îlâ ve zıhâr gibi aile hukukuna dair konuları *Mecelle* üslubuyla ihtiva eden eser, on bir bölümden ve 235 meseleden oluşmaktadır. Müellif mukaddimede kitabın başlıca kaynakları olarak *Dürerü'l-hükkâm* ve *Dürr-i Muhtâr*'ı zikretmekte ve bazı meselelerde *Fetâvâ-yı Hindiyye*'den de istifade ettiğini belirtmektedir.[170]

10. *Vesâyâ ve Ferâiz Mecmuâsı:* İslâm Hukuku'nun vasiyet ve miras hukuku konularını ele alır.[171]

11. *Şerhu Mi'yâri'l-Adâle*: Bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümü'nde kayıtlıdır (nr. Türkçe-9549).[172]

12. *Nefâisû'l-Kelâm fî Mehâsini Vezâifi'l-İslâm*: Bu eserde dinî görevlerin yerine getirilişi hakkında bilgiler verilmektedir.[173]

13. *Mevâiz:* Ayasofya Camii'nde verdiği vaazlardan ibaret olup Eşref Edip tarafından derlenelerek yayımlanmıştır.[174]

14. *Şerhu's-Sadr bi-Fezâili Leyleti'l-Kadr:* Müellif eserde Kadir Sûresi'nin tefsîrini yapar ve daha sonra Kadir Gecesi'nin faziletine dâir âyetleri zikreder.[175]

---

[169] Manastırlı İsmail Hakkı**, Ahkâm-ı Şehr-i Sıyâm**, İstanbul, 1309/1892.

[170] Manastırlı İsmail Hakkı, **Vesâilü'l-Felâh Fî Mesâili'n-Nikâh,** Alem Matbaası, İstanbul, 1313/1895.

[171] Manastırlı İsmail Hakkı, **Vesâyâ ve Ferâiz Mecmuâsı**, Matbatü Âmir, İstanbul, 1326/1908.

[172] Salih Sabri Yavuz, "Manastırlı İsmail Hakkı", **DİA**, XXVII, 564; Manastırlı İsmail Hakkı, **Şerhu Mi'yâri'l-Adâle**, İ.Ü. MRKZ, Türkçe, nr. 9549, Yazma, 1316. 78 vr.

[173] Manastırlı İsmail Hakkı, **Nefâisû'l-Kelâm fî Mehâsini Vezâifi'l-İslâm**, Mühendishâne Bahri-ı Hümâyun Matbaası, İstanbul, 1308/1891.

[174] Manastırlı İsmail Hakkı, **Mevâiz,** İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 2. bs., 1324/1906; **Sırât-ı Mustakîm**, Sayı: 1, I, 8.

[175] Manastırlı İsmail Hakkı, **Şerhu's-Sadr bi-Fezâili Leyleti'l-Kadr**, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1325/1909.

15. *Kosova Sahrâsı Mev'izası:* Sultan Mehmed Reşad ile birlikte yaptığı Rumeli seyahati esnasında Selânik'te verdiği cuma vaazının özetinden ibaret küçük bir risâledir.[176]

16. Nesemâtü'l-Eshâr fî Medhi'n-Nebiyyi'l-Muhtâr Adlı Bedîiyyenin Tercüme ve Şerhi: Abdülganî en-Nablusî'nin *Nesemâtü'l-Eshâr fî Medhi'n-Nebiyyi'l-Muhtâr* adlı bedîiyyesinin bir kısmını Türkçe'ye çevirip şerhettiği eseridir.[177]

17. *Hak ve Hakîkat*: Bu eser Hollandalı müsteşrik Dr. Reinhart Pieter Anne Dozy'nin "*Tarih-i İslâmiyet"* isimli eserinin Türkçe'ye Abdullah Cevdet tarafından tercüme edilmesinin ardından eserdeki iftira ve yanlışlara cevap vermek, İslâm dininin gerçeklerini ortaya koymak gayesiyle reddiye olarak kaleme alınmıştır. Külliyât-ı İsmail Hakkı'nın ikinci kitabını oluşturan bu eser İstanbul'da Sırât-ı Müstakîm Matbaası'nda 1329/1911 yılında 242 sayfa halinde basılmıştır.[178]

18. *Mevâhibü'r-Rahmân fî Menâkibi'n-Nu'mân:* İbn Hacer el-Heytemî'nin *el-Hayrâtü'l-hisân fî menâkıbi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe en-Nu'mân* adlı eserinden istifadeyle İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin hayatını kaleme aldığı bir eserdir.[179]

19. *Füyûzâtü'l-Meliki'l-Allâm fî Kerâmeti Abdisselâm*: Abdülkerim Bermutî'ye âit eserin tercümesi olup bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümü'nde bulunmaktadır (Nr. Türkçe-4672).[180]

20. *Hâce-i Lisân-ı Osmânî:* İsmail Hakkı Efendi'nin dil ile ilgili Osmanlı Türkçesiyle kaleme aldığı bir eser olup İstanbul'da 1294 (1878) yılında yayımlanmıştır.[181]

---

[176] Manastırlı İsmail Hakkı, **Kosova Sahrâsı Mev'izası**, Selanik, 1327/1909.

[177] Cüneyt Eren, **Peygamberimize Adanmış Manzumeler "Bedîiyyat",** Sütun Yayınları, İzmir, 2005, s. 101.

[178] Baki, **Manastırlı İsmail Hakkı Kelami Görüşleri ve 'Telhisu'l-Kelam fi Berahini Akaidi'l-İslam' İsimli Eseri** s. 56; Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, II, 285.

[179] Manastırlı İsmail Hakkı, ***Mevâhibü'r-Rahmân fî Menâkibi'n-Nu'mân***, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1310/1893.

[180] Yavuz, "Manastırlı İsmail Hakkı", **DİA**, XXVII, 564.

[181] Yavuz, "Manastırlı İsmail Hakkı", **DİA**, XXVII, 564.

Mebâdî-i Fârisî (Yazma nüshaları: Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, nr. 843; H. Hüsnü Paşa, nr. 1450; İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, nr. 12) adıyla isim benzerliği sebebiyle müellifimize nispet edilen eser [182] mukaddime ve hatime kısmından da anlaşılacağı üzere 18. yüzyıl âlimlerinden Masnastırlı İsmail Hakkı b. Halil'e aittir.

b. *Şerhu Mi'yâri'l-Adâle*

Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin bu eseri ulaşabildiğimiz kadarıyla kaynaklarda yer verilmemektedir.[183] Ancak yapılan yeni çalışmalarda bu eserden bahsedilmektedir.[184] Eser İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler (Merkez) Kütüphanesi 9549 numarada kayıtlıdır. Yazma halde bulunan eser 1316 tarih kaydına sahiptir ve 78 varaktan 153 sayfadan oluşmaktadır. Çizgili bir derfter üzerine yazılan eserin sayfaları yatay çizgilerden oluşan satırlara göre yazılmış ve her sayfa ortalama 21 satırdan oluşmaktadır. Rik'a yazı çeşidine göre yazılmıştır.

Vikaye sayfasında geçen ibarelerden anladığımız kadarı ile İsmail Hakkı Efendi bu eseri telif etmemiştir. Bilakis Mekteb-i Hukuk-i Şâhâne öğrencilerinden Göynüklü Hafız Yusuf Cemaleddin Efendi'nin[185] ders notlarıdır. Zira ibare şu şekildedir; "Mekteb-i Hukuk-i Şâhâne'nin dördüncü sınıf talebesinden 841 numaralı Göynüklü Hafız Yusuf Cemaleddin Efendi'nin *Mi'yâr-ı Adâlet* şerhine mahsus derfteridir. Muallimi, Fatih dersiâm ve mücîzlerinden ve fuzalâyı asırdan Manastırlı Faziletli İsmail Hakkı Efendi Hazretleri."[186] Bu ibarelerden açıkça anlaşıldığı üzere eseri telif eden İsmail Hakkı Efendi değildir. Öğrencisi olan Yusuf Cemaleddin Efendi'nin İsmail Hakkı Efendi'nin derste tuttuğu notlarıdır. Diğer bir ifadeyle eseri yazan her ne kadar Yusuf Cemaleddin Efendi olsada kitabı imla ettiren yani yazdıran

---

[182] Yavuz, "Manastırlı İsmail Hakkı", **DİA**, XXVII, 564.

[183] Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, II, 285; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, I, s. 365.

[184] Yavuz, "Manastırlı İsmail Hakkı", **DİA**, XXVII, 564; Ali Osman Şamlı, **Manastırlı İsmail Hakkı'nın Tefsirciliği** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokul Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2016, s. 39.

[185] Edremit müftüsü. Bkz: " **Nasb ve Tayin**, İstanbul: Meşihat-ı Celile-i İslamiyye, Gurre-i Şevval 1332. *Ceride-i İlmiyye*, cilt: I, sayı: 4, s. 192.

[186] Manastırlı İsmail Hakkı, **Şerhu Mi'yâri'l-Adâle**, s. 1.

kişi İsmail Hakkı Efendi olması sebebiyle eserin sahibi de o olmaktadır. Bu takdirde eseri yazan hattat da Yusuf Cemaleddin Efendi'nin kendisidir. Ayrıca kapakta Yusuf Cemaleddin Efendi'nin mührü de bulunmaktadır. Burada belirtmemiz gereken bir diğer şey ise 15 Eylül 1316 (28 Eylül 1898) tarih kaydının düşülmüş olmasıdır. Eserin başında veya sonunda başka bir tarihe ve bilgiye ulaşamadığımızdan zannımızca bu tarih, dersin görüldüğü yılı belirtmektedir. İsmail Hakkı Efendi'nin 1314 yılından 1316 yılına kadar Mekteb-i Hukuk'ta Kitabü'd-Diyat ve'l-Cinâyât mualliliğini yapması da bu bilgiyi doğrulamaktadır.[187]

İsmail Hakkı Efendi'nin derste imla ettirdiği bu eserde her madde şerh edilmemiştir. Birinci kitâb'ın üçüncü bâbı yani 185. mesele ve sonrasında ikinci kitâb da dâhil olmak üzere hiçbir meseleye şerh yapılmamıştır. 185. mesele öncesinde de şerh yapılmayan meseleler ile beraber şerh yapılmayan mesele sayısı 103'tür.[188] 99. meselede yapılan şerhin ardından kısa bir "lâhika" yapılmıştır.[189] 110. meselede ise aynı şekilde şerhin ardından bir "ihtâr" eklenmiştir.[190] 180. meselede şerhin ardından ikinci bir şerh yapılmıştır.[191]

Eserde iç kontrol sağlamak amaçlı şerh yapılırken öncesinde geçen veya ilerde gelecek olan meselelere göndermeler yapılır.[192] Ayrıca eserde az da olsa birkaç hadis delil olarak zikredilmiştir.[193] Zikredilmesi gereken diğer bir şey ise şerh yapılırken kaynak olarak *Mecelle*'den alıntı yapılmış olmasıdır.[194]

*Mi'yâr-ı Adâlet'*in sonunda yer alan "Bilâ beyyine mazmûnuyla amel…" şeklinde başlayan ta'lîmât-ı seniyye *Şerhu Mi'yâri'l-Adâle'*de zikredilmemiştir. Ancak kitabın sonunda iki risale zikredilir. Bunların birincisi "Kitâbu'ş-şehâde ale'ş-

---

[187] Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, I, 365.
[188] Manastırlı İsmail Hakkı, **Şerhu Mi'yâri'l-Adâle**, s. 5, 8, 32, 65, 86, 88, 93, 99, 102, 112, 114, 121, 122, 123-134.
[189] Manastırlı İsmail Hakkı, **Şerhu Mi'yâri'l-Adâle**, s. 74.
[190] Manastırlı İsmail Hakkı, **Şerhu Mi'yâri'l-Adâle**, s. 82.
[191] Manastırlı İsmail Hakkı, **Şerhu Mi'yâri'l-Adâle**, s. 120.
[192] Manastırlı İsmail Hakkı, **Şerhu Mi'yâri'l-Adâle**, s. 22, 26, 28, 35, 37, 47, 49, 50, 52, 56, 58, 60, 80, 88, 89, 101, 109, 111.
[193] Manastırlı İsmail Hakkı, **Şerhu Mi'yâri'l-Adâle**, s. 40, 54, 114.
[194] Manastırlı İsmail Hakkı, **Şerhu Mi'yâri'l-Adâle**, s. 24, 54, 75.

şehâde mesâiline dâir risaledir"[195] ve ikinciside "Kitâbü'l-kâdî ile'l-kâdî mesâiline dâir risaledir"[196] şeklinde ibareleri ile verilmektedir. Anladığımız kadarı ile 104. meselede geçen "şehâde ale'ş-şehâde" ve "kitâbu'l-kâdî ile'l-kâdî" ile ilgili meselelerin tafsilatına dair açıklamalardır. Bu risalelerde geçen mesele ve şerhleri Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'ye ait olup Ömer Hilmi Efendi yazmış gibi kitabın genel üslubuna göre serd edilmektedir. Birinci risale 28 meseleden oluşurken ikinci risale ise 22 meseleden oluşmaktadır

2. Ömer Azmi Efendi ve *Îdâhu'l-Cinâyât fi Ahkâmi'l-Kısâsi ve'd-Diyât*

Mi'yâr-ı Adâlet'in üzerine yapılmış diğer bir çalışma Ömer Azmi Efendi'ye ait olup *Îdâhu'l-Cinâyât fi Ahkâmi'l-Kısâsi ve'd-Diyât* adını taşımaktadır.[197] Müellifin tam ismi sâbık Eskişehir nâibi Ömer Azmi Efendi b. Mehmed es-Samsunî olarak verilmektedir. Ömer Azmi Efendi'ye ait olan bu eser *Mi'yâr-ı Adalet* üzerine yapılmış önemli bir başka çalışmadır. Eserin önemi Ömer Hilmi Efendi'nin eserinde zikrettiği meseleleri hangi kaynaklardan istifadeyle telif ettiği hakkında bize fikir vermiş olmasıdır. Bu sebeple Ömer Azmi Efendi'nin hayatı ve tek eseri olan *Îdâhu'l-Cinâyât* 'ı da kısaca inceleyeceğiz.

a. Ömer Azmi Efendi'nin Hayatı

Ömer Azmi Efendi'nin hayatı hakkında kaynaklarda pek bilgiye rastlayamadık. Ancak kendisi Samnsunlu Mehmed Efendi'nin oğludur.[198] Devlet kademelerinde çeşitli vazifelerde bulunmuştur. 1328 de Eskişehir vilayeti kadı naipliğinde bulunmuştur.[199] Sonra 1331 Hicri yılına kadar Çorum kadılığında bulunmuştur.[200] 1337 Hicri tarihine kadar Havza Bidayet Mahkemesi reisliği yapmıştır. Bu tarihten sonra ise Yozgat vilayeti kadılığına atanmıştır.[201] Ömer Azmi

---

[195] Manastırlı İsmail Hakkı, **Şerhu Mi'yâri'l-Adâle**, s. 136.
[196] Manastırlı İsmail Hakkı, **Şerhu Mi'yâri'l-Adâle**, s. 146.
[197] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, İstanbul, Uhuvvet Matbaası, 1328/1910.
[198] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 1.
[199] B.O.A, B.E.O, Dosya no:3739, Gömlek no: 280369, 14 Rabi'u'l-evvel 1328.
[200] B.O.A, D.H.M.K.V, Dosya no: 622, Gömlek no:47, 27 Rabi'u'l-âhir 1331.
[201] B.O.A, B.E.O, Dosya no:4561, Gömlek no: 342039, 24 Cemâziye'l-evvel 1337.

Efendi hakkında bunun dışında başka bir bilgiye ulaşamadık. Ömer Azmi efendi'nin bu eseri dışında bildiğimiz bir eseri bulunmamaktadır.

b. Îdâhu'l-Cinâyât fî Ahkâmi'l-Kısâsi ve'd-Diyât

Çalışmamızın konusu olan *Mi'yâr-ı Adâlet* adlı Ömer Hilmi Efendi'ye ait olan eserin üzerine yapılmış bir çalışma olan *Îdâhu'l-Cinâyât fî Ahkâmi'l-Kısâsi ve'd-Diyât* Ömer Azmi Efendi'nin bilinen tek eseridir. Bunu kendisi de mukaddimede ifade etmektedir.[202] Kitabın sonundaki kayıttan eserin yazımının 23 Safer 1328 (06.03.1910) tarihinde tamamlandığı[203] ve 1328 (1911) yılı Rebîülevvel [Mart-Nisan] ayında Uhuvvet Matbaası'nda basıldığı anlaşılmaktadır ve ikinci bir baskısı bilinmemektedir.[204] Eser fihrist bölümü hariç 250 sayfadan oluşmaktadır.

Eserin isminden her ne kadar meseleler hakkında açıklamalar yapılacağı anlaşılsa da eserde böyle açıklamalar pek az yapılmıştır.[205] *Mi'yâr-ı Adâlet* bu çalışmanın içerisinde tam olarak mündemiçtir ve burada yer alan metin ile müstakil metni karşılaştırdığımızda her iki nüsha arasında ihtisardan kaynaklananları istisnâ edilirse herhangi bir farklılığa rastlanmamaktadır. Ancak Ömer Azmi Efendi'nin çalışmasında, *Mi'yâr-ı Adâlet*'in müstakil baskısının sonuna eklenmiş olan "Bilâ beyyine mazmûniyle amel ve hüküm caiz olabilecek sûrette senedât-ı şeriyyenin tanzimine dair tâlimât-ı seniyye" adlı nizamname bulunmamaktadır.

Eserin genel özelliği, meselelerin fıkıh kitaplarındaki kaynakları ile kaynak eserde meseleyi izah eden metnin tamamının veya ihtisarının[206] burada verilmiş olmasıdır. Kaynak olarak Hanefi mezhebine göre yazılmış fıkıh eserleri tercih edilmiştir. Eserin telifinde metin, şerh, hâşiye, fetva, usul kitapları gibi farklı türde eserlerden istifade edilmiştir.

---

[202] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 2.
[203] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 250.
[204] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 1.
[205] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 103, 107, 109, 111, 146, 147, 183, 201, 203, 198, 222.
[206] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 54, 71, 86, 151, 177, 185, 195, 203, 208, 213, 237.

Burada dikkat çekmemiz gereken bir diğer şey ise Ömer Nasuhi Bilmen'in *Hukûkı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu* adlı eserinde *Îdâhu'l-Cinâyât*'tan iki meselede istifade etmiş olmasıdır.[207]

Îdâhu'l-Cinâyât'ın kapağında eserin ismi, kime ait olduğu, baskı yeri ve yılı, muhteva ve öneminden kısaca bahsedilmekle beraber ayrıca eserin Fetvahâne'de Şeyhülislâm Erzurumî Çelebizâde İbrahim Rüşdü Efendizâde Hüseyin Hüsni Efendi tarafından tahrir ve tedkiki yapıldığı da beyan edilir. Zannımızca bu tanıtım sayfası kitabın baskısını yapan müessese tarafından yapılmıştır. Eserin Fetvahânede tetkik edilmesi ve takdire şayan görülmesi kitapta kaynak olarak gösterilen eserlerin birinci derece kaynaklar olduğunu söylemek açısından son derece önemlidir.

Müellif eserin başında girizgâh mahiyetinde iki sayfalık bir takdim yazmıştır. Osmanlıca olarak yazdığı takdimde, hamdele ve salvelenin ardından eseri yazmakla neyi amaçladığını beyan ettikten sonra eseri dönemin sultanına ithaf etmektedir. Teliften amacını şu şekilde vermektedir:

> "…*Mi'yâr-ı Adâlet* risâle-i nefisesinde münderic ve mündemic bulunan bilcümle mesâil-i fıkhiyye-i cinâiyyeden her birini izah ve beyan eder menkûl anh ve me'hazlerini cem' ve telfîk etmek, erbâb-ı müracaat ve ashab-ı mütâlaa ve bilhassa hükkâm-ı kirâm ve müftîn-i zi'l-ihtirâm için fevâid-i kesîreyi câlib ve müntic olacağı mütalaasına mebnî bidâasızlığıma bakmayarak mücerred vesîle-i rahmet-i Rahmân ve medâr-ı vusûl-i mağfiret-i Rabb-i Yezdân olmak ümidiyle bir eser-i nâciz bırakmak heves ve arzusunda bulundum ve bi-avnihî ve keremihî Teâlâ mesâil-i münderice-i mebhûs anhânın kütüb-i muğtebere-i fıkhiyyeden menkûl anh ve me'hazlerini bi-ibârâtiha bi'l-ahz kütüb-i fetâvâ üslubu vechile her meselenin zîrine terkîm, (*Îdahû'l-Cinâyât fi Ahkâmi'l-Kısâsi ve'd-Diyât)* namıyla tevsîm eyledim…"

Ömer Azmi Efendi takdimde belirttiği üzere evvela Allah Teâla'nın mağfiretini celb etmek, *Mi'yâr-ı Adâlet* adlı risaleden istifade etmek isteyenlere

---

[207] Bilmen, **Hukûkı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu,** III, 123, 142.

meselelerin kaynaklarını sunmak ve naçizâne bir eser geriye bırakmak amacıyla bu çalışmayı yapmıştır. Bu takdimin ardından *Mi'yâr-ı Adâlet'*e Ömer Hilmi Efendinin yazmış olduğu takdimi verir ve ardından esere geçer.

Eserin asıl kısmı diyeceğimiz bölümde müellif takdiminde beyan ettiği üzere her meselede önce Osmanlıca olarak yazılan *Mi'yâr-ı Adâlet* adlı eserin metnini vermektedir. Ardından müellif bu metnin dayandığını düşündüğü kaynakları vermektedir. Kaynağı verirken önce ibareyi, sonra kaynağın ismini parantez içerisinde zikreder. Eğer birden çok kaynak söz konusu ise aynı işlemi birinci kaynağın ardından tekrar ettirir. Kaynaktaki ibareleri ya olduğu gibi ya da "mülahhasan"[208] lafzı ile belirterek özet olarak vermektedir. Kullandığı kaynakların tamamı Arapça eserlerdir ve buradaki ibareleri olduğu gibi herhangi bir değişikliğe uğratmadan Arapça olarak verir. Ancak bazen "li-mürettibihi'l-fakîri'l-acîz" ve "li-muharririhi'l-hakîr" gibi sıfatlarla müellif kendisinden Osmanlıca olarak izahatlarda bulunur.[209]

Eserin sonundaki fihrist, *Mi'yâr-ı Adâlet*'in fihristiyle örtüşmektedir. Eser *Mi'yâr-ı Adâlet'*de olduğu gibi iki "kitâb"a ayrılmıştır. Birinci bölüm (kitâb) kendi içerisinde bir mukaddime ve üç bâba; ikinci bölüm (kitâb) ise bir mukaddime ve iki bâba ayrılmıştır.

E. *Mi'yâr-ı Adâlet'in* Kaynakları

1. Genel Değerlendirme

Ömer Hilmi Efendi *Mi'yâr-ı Adâlet*'de yukarıda belirttiğimiz üzere *Mecelle* dışında herhangi bir kaynak zikretmemektedir. Eserin kanunlaştırma dönemi eseri olması ve müellifinde eseri özellikle kanunlaştırma üslubu ile yazması eserde kaynak göstermemesine neden olmuştur.[210] Yukarıda değinildiği üzere bu eksikliği gidermek amacıyla Ömer Azmi Efendi yaptığı çalışmada *Mi'yâr-ı Adâlet'*te zikredilen

[208] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 54, 71, 86, 151, 177, 185, 195, 203, 208, 213, 237.
[209] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 103, 107, 109, 111, 146, 147, 183, 201, 203, 198, 222.
[210] Ömer Hilmi Efendi, **Mi'yâr-ı Adâlet**, s. 2.

meselelerin hangi kaynaklardan istifade ile yazıldığını ortaya koymaya çalışmıştır. Meselelere kaynak olarak gösterilen kitaplar her ne kadar kesinlik ifade etmese bile bize istifade edilen muhtemel kaynaklar hakkında ipucu vermektedir.

Mi'yâr-ı Adâlet'teki meselelere kaynak olarak gösterilen eserler hakkında şunları söyleyebiliriz:

Ömer Azmi Efendi *Îdâhu'l-Cinâyât*'ta *Mi'yâr-ı Adâlet*'in 247 meselesine 80 civarında eseri kaynak olarak zikretmektedir. Bu eserleri kullanım yoğunluğuna göre şöyle sıralayabiliriz:

- 50 ve üzeri meselede kaynak olarak gösterilen eserler: *el-Cevheretü'n-neyyire, el-Fetâva'l-Hindiyye (el-Âlemgîriyye), Dürer ve Gurer, Mecmau'l-enhur, Reddü'l-muhtâr, Fetâvâ-yı Ankaravî, Mülteka'l-ebhur, Tenvîru'l-ebsâr*. Bu eserlerin sayısı 8'dir.

- 30 ila 50 arası meselede kaynak olarak gösterilen eserler: *ed-Dürrü'l-muhtâr, Tahtâvî, Bedâi'u's-sanâi', Abdulhalîm (Dürer haşiyesi), Muhtedi'l-enhur, Surretü'l-fetâvâ*. Bu eserlerin sayısı 6'dır.

- 10 ila 30 arası meselede kaynak olarak kullanılan eserler: *Şürünbülalî (Dürer Haşiyesi), el-Fetâva'l-Bezzâziyye, Dürratü'l-beyzâ, Behcetu'l-fetâvâ, Fetâvâ-yı Ali Efendi, el-Fetâva't-Tatarhâniyye*. Bu eserlerin sayısıda 6'dır.

- 1 ila 10 arasında meselede kaynak olarak kulanılan eserler: *el-Muhîtü'l-Burhânî, el-Bahru'r-râik, Damânât-ı Fudayliyye, el-Fetâva'l-Hayriyye, Câmiu'r-rumûz(Kuhistânî), Fetâvâ-yı Kâdîhan (el-Fetâva'l-Haniye), Mîzânü'ş- Şa'rânî, Tebyînü'l-hakâik (Zeylaî), et-Tahrîr, el-Eşbâh ve'n-nezâir, Mebsût, Muînü'l-hükkâm* gibi. Bu eserlerin sayısıda 60'tır.

Burada zikredilen eserlerin kullanım yoğunluğu aşağıda tablo halinde verilecektir.

Bu kaynakların çoğu birincil kaynak olmakla beraber bazılarının ikinci el kaynak olma ihtimali vardır. Zira Ömer Azmi Efendi, meseleye kaynak olan eseri

zikrederken ya doğrudan eserin kendisinden nakil yapmakta ya da bir başka eser başlığı altında kaynak olan eserden nakil yapıldığını belirtmektedir. Bu şekilde ikincil kaynaklardan da istifade etmiştir.

Kaynaklar zikredilirken genelde bir mesele için birden fazla kaynak eser kullanılmakla beraber.[211] tek bir mesele için tek bir kaynak kullanıldığı da vâkidir.[212] Meselelere kaynak olarak gösterilen eserler ( ) şeklinde parantez içerisinde verilir. Kaynak ismi zikredilmeden önce ise kaynak teşkil eden eserin ilgili kısmının ibareleri olduğu gibi verilmektedir. Bazen de aynı ibareleri taşıyan eserlerden birisinin ibaresi merkeze alınıp diğer eserlerin sadece ismi kaydedilmektedir.[213]

Kaynakların adları çoğunlukla tam olarak zikredilmemekte, eseri tanıtmaya yetecek kadarıyla iktifa edilmekte veya ilim çevrelerinde meşhur olan ismiyle verilmekte, bazen de aynı eser farklı yerlerde farklı isimlerle anılmaktadır.[214] Birkaçı müstesna genelde eserlerin müelliflerinin isimleri zikredilmemektedir.[215]

Kaynak olarak gösterilen eserler çoğunlukla fürû ve fetâvâ türünde eserler olmakla beraber az sayıda da usûl ve eşbâh ve nezâir türü eserlere de yer verilmektedir. Ayrıca bir kaç tane de olsa lügat kitabı zikredilmiştir. Zikredilen bu eserler metinler, şerhler ve hâşiyelerden seçilmiş olmakla beraber daha çok şerh türü eserler tercih edilmiştir. Ömer Azmi Efendi zaman zaman kendi görüşüne de yer vermektedir.[216] Kaynak olarak gösterilen eserlerin tamamının Hanefi mezhebine mensup âlimlere ait olması bize eserde telfîk yapılmadan tek bir mezhebe bağlı kalındığını göstermektedir.

Aşağıda *Mi'yâr-ı Adâlet'*in kaynaklarını önce eserlerin kullanılma yoğunluğuna göre sonrada kronolojik olarak müelliflerin vefat tarihlerine göre sıraladık. Önce şema içerisinde eserleri kitapta geçen isimlerine göre yazdık. Aynı

---

[211] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 5, 6, 7, 8, 9...
[212] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 7, 35, 50, 64, 109...
[213] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 18, 23, 30, 102.
[214] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 6, 27.
[215] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 66, 90.
[216] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 58, 207, 109.

olmakla birlikte farklı isimlerle verilen eserleri ise en çok kullanılan ismiyle vermeyi tercih ettik. İkinci kısımda (kronolojik sıralamada) ise öncelikle kitapların isimlerini zikrettik. Verdiğimiz kitap isimlerini ya o kitabın nüshalarında esas alınan ismiyle veya biyografi kitaplarında zikredilen ismiyle koyu harflerle verdik. Kitap isimlerinin akabinde müelliflerin meşhur oldukları ismi önceledik ve koyu harflerle gösterdik. Sonrasında eserin kaç meselede kaynak olarak gösterildiğini ve hangi adlarla kullanıldığını belirttik.

2. Kaynaklar

1	el-Cevheretü'n-neyyire	84
2	el-Fetâva'l-Hindiyye(el-Âlemgîriyye)	78
3	Dürer ve Gurer	77
4	Mecmau'l-enhur	74
5	Reddu'l-muhtâr	63
6	Fetâvâ-yı Ankaravî	63
7	Mülteka'l-ebhur	63
8	Tenvîru'l-ebsâr	60
9	ed-Dürrü'l-muhtâr	46
10	Tahtâvî	40
11	Bedâi'u's-sanâi'	37
12	Abdülhalîm (Dürer Hâşiyesi)	26
13	Mühtedi'l-enhur	25
14	Surretü'l-fetâvâ	22
15	Şürünbülâlî (Dürer Haşiyesi)	15

16	Dürretü'l-beyzâ	14
17	Behcetü'l-fetâvâ	13
18	Fetâvâ-yı Ali Efendi	12
19	el-Fetâva'l-Bezzâziyye	12
20	el-Fetâva't-Tâtârhâniyye	10
21	el-Muhîtü'l-Burhânî	9
22	el-Bahru'r-râik	9
23	Damânât-ı Fudayliyye	8
24	el-Fetâva'l-Hayriyye	8
25	Câmiu'r-rumûz(Kuhistânî)	8
26	Fetâvâ-yı Kâdîhan (el-Fetâva'l-Haniye)	7
27	Tenkîh-i Hâmidî	7
28	Mîzânü'ş- Şa'rânî	7
29	Tebyînu'l-hakâik (Zeylaî)	6
30	el-Fetâva'l-Mehdiyye	6
31	et-Tahrîr	5

32	el- Eşbâh ve'n-nezâir	5
33	Netîcetü'l-fetâvâ	5
34	Rahmetü'l-ümme	5
35	el-Kudûrî	5
36	Menâfiu'd-Dekâik	5
37	Şerhu Mecâmi'u'l-hakâik (Güzelhisârî)	5
38	Mebsût	4
39	Mecmû'a-i Cedîde	4
40	el-Fetâva'l-Velvâliciyye	4
41	Kurretü 'uyûni'l-ahyâr	4
42	Netâicü'l-efkâr	3
43	İksîru't-tukâ	3
44	Gâyetü'l-beyân (Şerhu'l-Hidâye)	3
45	İthâfü'l-ebsâr	3
46	el-Fetâva'l-Kâ'idiyye	3
47	Kara Kemal	3

48	Fetâvâ-yı Abdurrahim	2
49	el-Ecvibetü'l-Kâni'a	2
50	Zehîratü'l-fetâvâ	2
51	Muînü'l-hükkâm	2
52	Muhîtu's-Serahsî	2
53	Hizânetü'l-müftîn	2
54	Fetâvâ-yı Feyziyye	2
55	Hamevî (Eşbâh haşiyesi)	2
56	Damânât-ı Ğânim	2
57	Minahu'l-gaffâr şerhu Tenvîru'l-ebsâr	2
58	Kenzü'd-dekâik	2
59	Ahterî Kebîr	1
60	Fethü'l-Kadîr	1
61	el-Kunye	1
62	Şerhu't-Tahâvî	1
63	Haşiyetü Şerhi Kenzi'd-dekâik	1

64	el-İnâye	1
65	el-İhtiyâr	1
66	Mecmûa‘tü’l-fetâvâ	1
67	ed-Dürrü’l-müntekâ (Şerhu’l-Mültekâ)	1
68	Muhtârâtü’n-nevâzil	1
69	Şerhu Menâr (İbn Melek)	1
70	Telvîh ala’t-Tavdîh	1
71	Nakdü’l-fetâvâ	1
72	Câmi‘u’l-Fusûleyn	1
73	Nüzhetü’n-nevâzir	1
74	Mirât-ı Mecelle	1
75	Hamidî ala’l-Mirât	1
76	İs‘âfü’l-lebîb	1
77	Remzü’l-hakâik (Şerhu’l-Kenz)	1
78	Mecâmi‘	1
79	Ferâidü Şerhu’l-Mültekâ	1

80	et-Ta‘rifât	1
81	Kâmûs	1

3. Kaynakların Kronolojik Listesi

1- *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*: Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs (ö. 370/981).[217]

Ömer Azmi Efendi, *Îdâhu'l-Cinâyât*'ta Ömer Hilmi Efendi'nin *Mi'yâr-ı Adâlet* adlı eserinde kullandığı kaynaklar arasında en kadim olanı Cessas'a ait olan bu eserdir. Ömer Azmi Efendi, bu eseri bir meselede kaynak olarak göstermektedir. Doğrudan eserden değil *Fetâvâ-yı Ankaravî* aracılığı ile nakil yaparak kullanmaktadır. Eser **"*Ankaravî* naklen an *Şerhi't-Tahâvî*"** şeklinde kullanılmıştır.[218]

2- *el-Muhtasar*: Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî (ö. 428/1037).[219]

Ömer Azmi Efendi, *Mi'yâr* sahibi Ömer Hilmi Efendi'nin bu eseri beş meselede kaynak olarak kullandığını belirtmektedir. Eser meşhur olduğu isim ile **"*Kudûrî*"** şeklinde zikredilmiştir.[220]

3- *el-Mebsût*: Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090 [?]).[221]

Ömer Azmi Efendi, eseri dört meselede kaynak olarak göstermiştir. Eser iki meselede **"*Mebsûtu's-Serahsî*"** şeklinde kullanılmışken diğer iki meselede

---

[217] Mevlüt Güngör, "Cessâs", **DİA**, VII, 427-428.
[218] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 181.
[219] Cengiz Kallek, "Kudûrî", **DİA**, 321-322.
[220] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 8, 9, 14, 77, 126.
[221] Muhammed Hamidullah, "Serahsî", **DİA**, XXXVI, 544-547.

ise **"an *Mebsûti's-Serahsî"*** şeklinde kendisinden nakil yapılarak kullanılmıştır.[222]

4- *el-Fetâva'l-Velvâliciyye*: Ebü'l-Feth Abdürreşîd b. Ebû Hanîfe el-Velvâlicî (ö. 540/1146'dan sonra).[223]

Ömer Azmi Efendi, bu eserin dört meselede kaynak gösterildiğini tesbit etmiştir. Eser **"ال"** takısı olmadan ***"Fetâva'l-Velvâliciyye"*** şeklinde zikredilmiştir.[224]

5- *Muhîtu's-Serahsî (el-Muhîtu'r-Radaevî)*: Ebû Abdillâh Radıyyüddîn Burhânü'l-İslâm Muhammed b. Muhammed es-Serahsî et-Tûsânî (ö. 571/1176).[225]

Ömer Azmi Efendi bu eseri iki meselede kaynak olarak zikretmektedir. Eser birincide **"min*e'l-Muhît"*** şeklinde verilirken ikincide **"min*e'l-Muhîti's-Serahsî"*** şeklinde verilmektedir.[226]

6- *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*: Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî (ö. 587/1191).[227]

Ömer Azmi Efendi'nin *Mi'yâr-ı Adâlet'*te kaynak olarak en çok zikrettiği eserlerden biridir. Müellif bu eseri otuz yedi meselede kaynak olarak göstermektedir. Eser daha çok ***"Bedâi'"***[228] bazen ***"Bedâi'u's-sanâi'"***[229]

---

[222] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 25, 63, 119, 146.
[223] Ferhat Koca, "el-Fetâva'l-Velvâliciyye", **DİA**, XII, 448-449.
[224] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 70, 71, 186, 232.
[225] Şükrü Özen, "Radiyyuddin Serahsi", **DİA**, XXXVI, 542-544.
[226] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 171, 174.
[227] Ferhat Koca, "Kâsânî", **DİA**, XXIV, 531.
[228] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 28, 30, 31, 34…

bazende **"Bedâyi'"**[230] ismiyle kısaltarak zikredilmektedir. Bazende eseri kısaltmadan tam adıyla *"**Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'"*** şeklinde vermeyi tercih etmiştir.[231]

7- ***Fetâvâ-yı Kâdîhân (el-Fetâva'l-Hâniyye)*:** Ebü'l-Mehâsin Fahruddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî Kâdîhân (ö. 592/1196).[232]

Ömer Azmi Efendi, bu eseri yedi meseleye kaynak olarak göstermektedir. Müellif eseri iki meselede **"*Kâdîhân*"** şeklinde verirken diğer meselelerde **"*Hâniyye*"** ismiyle zikretmektedir.[233]

8- ***Muhtârâtü'n-nevâzil*:** Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Merginânî (ö. 593/1197).[234]

Îdâhu'l-Cinâyât'ta eser isminde herhangi bir kısaltmaya gidilmeden bir kez kaynak olarak kullanılmıştır.[235]

9- ***el-Muhîtü'l-Burhânî fi'l-fıkhi'n-Nu'mânî*:** Burhânüddîn (Burhânüşerîa) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî el-Mergînânî (ö. 616/1219).[236]

---

[229] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 18, 27, 29, 30, 31, 34, 35, 36, 39, 40, 42, 47, 49,
[230] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 51, 63, 69, 72, 74, 80, 88, 89, 100.
[231] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 134, 149, 158, 162, 164, 165, 167, 176, 178, 179, 186, 213.
[232] Ahmed Özel, "Kâdîhân", **DİA**, XXIV, 121-123.
[233] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 24, 80, 93, 112, 149, 186, 238.
[234] Ferhat Koca, "Merginânî", **DİA**, XXIX, 182-183.
[235] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 70.
[236] Mustafa Uzunpostalcı, "Burhanuddîn el-Buharî", **DİA**, VI, 435-437.

Bu eseri Ömer Azmi Efendi dokuz meselede kaynak olarak zikretmektedir. Sadece bir meselede ise iki kez zikredilmektedir. Eser **"mine*'l-Muhîti'l-Burhânî"*** şeklinde ve ***"Muhîtü'l-Burhânî"*** şeklinde gösterilmiştir.[237]

10- ***Zehîretü'l-fetâvâ***

Bir önceki eserin müellifi olan Burhânüddîn el-Buhârî'nin bu eseri ise tek bir kez kaynak olarak herhangi bir kısaltma olmadan ***(el-Muhîtü'l-Burhânî fi'l-fıkhi'n-Nu'mânî)*** şeklinde kullanılmıştır.[238]

11- ***et-Tahrîr fî şerhi'l-Câmii'l-kebîr*:** Ebü'l-Mehâmid Cemâlüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Abdisseyyid el-Hasîrî el-Buhârî (ö. 636/1238).[239]

Ömer Azmi Efendi, bu eseri beş meselede kaynak olarak kullanmaktadır. Müellif eseri iki kez **"*et-Tahrîr şerhi'l-Câmii'l-kebîr*"** şeklinde ve iki kez **"*Tahrîr şerhi'l-Câmii'l-kebîr*"** şeklinde zikrederken bir kezde **"mine*'t-Tahrîr şerhi'l-Câmii'l-kebîr*"** şeklinde zikretmektedir.[240]

12- ***Kunyetü'l-Münye li-tetmîmi'l-Gunye*:** Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed ez-Zâhidî el-Gazmînî (ö. 658/1260).[241]

Ömer Azmi Efendi, bu eseri tek bir meselede bir defa **"*Kunye*"** şeklinde kaynak olarak zikretmektedir.[242]

---

[237] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 12, 22, 53, 71, 73, 212, 215, 218
[238] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 96.
[239] Cengiz Kallek, "Hasîrî", **DİA**, XVI, 383.
[240] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 111, 112, 118, 119, 199.
[241] Şükrü Özen, "Zâhidî", **DİA**, XLIV, 81-84.
[242] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 202.

13- *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*: Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsılî (ö. 683/1284).[243]

Bu eser *Îdâh*'ta tek bir meselede kaynak olarak zikredilmektedir. Ömer Azmi Efendi eseri **"*el-İhtiyâr*"** şeklinde kısaltarak vermektedir.[244]

14- *Kenzü'd-dekâik*: Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî (ö. 710/1310).[245]

Bu eseri müellif iki meselede kaynak olarak zikretmektedir. Eserin zikrinde herhangi bir kısaltma veya farklı bir kullanıma gidilmemiştir.[246]

15- *Hizânetü'l-müftîn*: Hüseyin b. Muhammed b. Hüseyin es-Semnekânî (ö. 740/1329).[247]

Ömer Azmi Efendi'nin iki meselede[248] kaynak olarak tam adıyla kullandığı eserin bir yazma nüshası Melik Abdülaziz Halk Kütüphanesi'nde Fetâvâ'l-İslâmiyye bölümünde kayıtlıdır.

16- *Tebyînu'l-hakâik Şerhu Kenzi'd-dekâik*: Ebû Muhammed Fahruddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bâriî ez-Zeylaî (ö. 743/1343).[249]

---

[243] Davut Yaylalı, "Mevsılî", **DİA**, IX, 487-488.
[244] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 8.
[245] Murteza Bedir, "Nesefî", **DİA**, XXXII, 567-568.
[246] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 191, 198.
[247] http://kadl.sa/item.aspx?id=cblm43S95mTrz0VdWOtcAQ6Id7ul2LTDWvxdeLOMSM0kdYcm744y4d45cAiCIMV.
[248] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 5, 104.
[249] Necmettin Kızılkaya, "Zeylaî", **DİA**, XLIV, 354-355.

Îdâhu'l-Cinâyât 'ta Ömer Azmi Efendi, bu eseri altı meselede kaynak olarak zikretmektedir. Eser **"*Zeylaî*"**, **"*Şerhu Kenzi'd-dekâik*"** ve **"*Şerhu Kenz li-Zeylaî*"** şeklinde kullanılmaktadır.[250]

17- *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-aḳrân*: Kıvâmüddîn Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-İtkânî (ö. 758/1357).[251]

Ömer Azmi Efendi, bu eseri üç meselede **"*Gâyetü'l-beyân fî Şerhi'l-Hidâye*"** veya ***"Gâyetü'l-beyân ale'l-Hidâye"*** şeklinde kaynak olarak zikretmektedir.[252]

18- *Rahmetü'l-ümme fi-htilâfi'l-eimme*: Ebû Abdillâh Sadruddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Abdirrahmân b. Hüseyn el-Hatîb ed-Dımaşkî es-Safedî el-Osmânî (ö. 780/1378'den sonra).[253]

Ömer Azmi Efendi, bu eseri beş kez kaynak olarak kullanmıştır. Müellif eseri **"min *Kitâbi Rahmeti'l-ümme fi-htilâfi'l-eimme*"** veya **"*Kitâbu Rahmeti'l-ümme fi'htilâfi'l-eimme*"** şeklinde zikretmektedir.[254]

19- *el-Fetâva't-Tâtârhâniyye*: Ferîdüddin Âlim b. Alâ el-Enderpetî (ö. 786/1384).[255]

Ömer Azmi Efendi, bu eseri on meselede kaynak olarak kullanmıştır. Fetâvâ türü eserler arasında en çok kullandığı eserlerden biridir. Eser kısaca **"*Tatârhâniyye*"** şeklinde kullanılmaktadır.[256]

---

[250] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 5, 13, 69, 89, 118, 191.
[251] Ahmed Akgündüz, "İtkânî", **DİA**, XXIII, 464-465.
[252] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 42, 89, 119.
[253] Ali İhsan Pala, "Osmânî", **DİA**, XXXIII, 478-479.
[254] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 14, 26, 77, 79, 97.
[255] Ferhat koca, "el-Fetâva't-Tatarhâniyye", **DİA**, XII, 446-447.

20- *el-İnâye şerhu'l-Hidâye*: Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısrî (ö. 786/1384).[257]

Ömer Azmi Efendi, bu eseri sadece tek bir meselede kaynak olarak tam ismiyle *"**el-İnâye şerhu'l-Hidâye***" şeklinde kullanılmıştır.[258]

21- *et-Telvîh ilâ keşfi hakâiki't-Tenkîh*: Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî eş-Şâfiî (ö. 792/1390).[259]

Ömer Azmi Efendi bu eseri tek bir meselede **"*Telvîh ale't-Tavdîh*"** şeklinde zikretmiştir.[260]

22- *el-Cevheretü'n-neyyire*: Ebûbekr b. Ali b. Muhammed el-Abbâdî el-Yemenî el-Haddâd (ö. 800/1397).[261]

Ömer Azmi Efendi'nin belirttiğine göre Ömer Hilmi Efendi'nin en çok istifade ettiği eser bu eserdir. Eserin ilk muhtasar olan Kudûrî'nin şerhi olması ve h. 9. asırda fıkıh ilminin tekâmül etmesinin akabinde yazılması müellifi bu eserden istifadeye yöneltmiş olmalıdır. Eser toplamda seksen dört meselede kaynak olarak zikredilmektedir. Eser bazen **"*Cevhere*", "*Cevheretü'n-neyyire*"** veya **"*Cevheretü'n-neyyire ale'l-Kudûrî*"** şeklinde kullanılmıştır.[262]

---

[256] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 26, 101, 109, 172, 181, 183, 221…

[257] Arif Aytekin, "Babertî", **DİA**, IV, 377-378.

[258] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 120.

[259] Şükrü Özen, "Tenkîhu'l-usûl", **DİA**, XL, 454-458; "Teftâzânî", **DİA**, XL, 299-308; "Sadrüşşerîa", **DİA**, XXXV, 427-431.

[260] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 16.

[261] Ferhat Koca, "el-Muhtasar", **DİA**, XXXI, 64-66.

[262] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 14, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 29, 30, 31, 32, 34, 48, 50, 59, 63, 65, 66, 70, 73, 75, 77, 78, 79, 82, 92, 110, 115, 116, 117, 120, 121, 122, 123, 134, 139, 144,

23- *et-Ta'rîfât*: Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (ö. 816/1413).[263]

Ömer Azmi Efendi, bu eserden Ömer Hilmi Efendi'nin sadece mukaddimede **"**kısâs" kelimesini açıklarken istifade ettiğini belirtir. Eser verilirken "***Ta'rîfât-ı Seydî***" şeklinde gösterilmektedir.[264]

24- *el-Kâmûsü'l-muhît*: Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415).[265]

Ömer Azmi Efendi, bir yerde zikrettiği bu eseri kısaca "***Kâmûs****"* adıyla kaynak olarak kullanmaktadır.[266]

25- *Şerhu Menâri'l-envâr*: İzzettin Abdüllatif b. Abdülaziz b. Eminuddîn er-Rûmî el-Aydınî el-Kirmânî İbn Melek (İbn Ferişte) (ö. 821/1418'den sonra).[267]

Ömer Azmi Efendi, bu eserin tek bir defa kaynak olarak kullanıldığını zikreder. Eser ***"İbn Melek alâ Menâr"*** şeklinde geçmektedir.[268] Müellifin az sayıda kullandığı usûl eserlerinden birisidir.

146, 147, 150, 154, 155, 157, 158, 163, 167, 171, 178, 176, 184, 199, 202, 204, 205, 206, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 237, 238, 241, 242, 243, 244, 246, 247, 248, 250.

[263] Sadrettin Gümüş, "Cürcânî", **DİA**, VIII, 134-136.

[264] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 9.

[265] Hulûsi Kılıç, "Fîrûzâbâdî", **DİA**, XIII, 142-145.

[266] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 7.

[267] Mustafa Bakır, "İbn Melek", **DİA**, XX, 175-176.

[268] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 15.

26- *Câmi'u'l-fusûleyn*: Şeyh Bedreddin Mahmud b. İsrail b. Abdülaziz İbn Kâdî Simâvî (ö. 823/1420).[269]

Ömer Azmi Efendi, bu eseri *Mir'ât-ı Mecelle* için kendisinden nakil yapmak suretiyle kaynak olarak göstermektedir.[270]

27- *el-Fetâva'l-Bezzâziyye (el-Câmi'u'l-vecîz)*: Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârizmî el-Bezzâzî (ö. 827/1424).[271]

Ömer Azmi Efendi, bu eseri on iki meselede kaynak olarak zikretmektedir. Bu eserde fetâvâ kitapları arasında çokca kullanılmıştır. Eser sadece **"*Bezzâziyye*"** şeklinde kullanılmıştır.[272]

28- *Muînü'l-hükkâm fîmâ yeteraddedü beyne'l-hasmeyni mine'l-ahkâm*: Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Halîl et-Trablûsî el-Hanefî (ö. 849/1445'ten sonra).[273]

Ömer Azmi Efendi, bu eseri bu eseri sadece iki meselede kaynak olarak zikretmektedir. Müellif eseri zikrederken kısaca "***Muînü'l-hükkâm*"** şeklinde kullanmaktadır.[274]

29- *Remzü'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-dekâik*: Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî (ö. 855/1451).[275]

---

[269] Ali Bardakoğlu, "Câmiu'l-fusûleyn", **DİA**, VII, 108-109; Bilal Dindar, "Bedreddîn Simâvî", **DİA**, V, 331-334.
[270] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 86.
[271] Ahmed Özel, "el-Bezzâzî", **DİA**, VI, 113-114.
[272] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 34, 45, 55, 106, 131, 138, 140, 142, 200, 204, 205, 218.
[273] Abdullah Kahraman, "Tarablusî", **DİA**, XLI, 291-292.
[274] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 23, 54.

Ömer Azmi Efendi, bu eseri tek bir kez ve tam ismi ile kaynak olarak kullanmıştır.[276]

30- *Fethu'l-kadîr li'l-'âcizi'l-fakîr*: Kemâlüddîn İbnü'l-Hümâm Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî el-İskenderî (ö. 861/1457).[277]

Ömer Azmi Efendi'nin tek bir meselede kaynak olarak kullandığı bu eser **"*Fethu'l-kadîr ale'l-Hidâye*"** şeklinde zikredilmektedir.[278]

31- *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm (Dürer ve Gurer):* Muhammed b. Feramuz b. Ali Molla Hüsrev (ö. 885/1480).[279]

Ömer Azmi Efendi'nin en çok zikrettiği üçüncü eserdir. Bu eser toplamda yetmiş yedi meselede kaynak olarak kullanılmıştır. Ömer Hilmi Efendi, Osmanlı dönemi eseri olması ve bu dönemde çok fazla rağbet görmesi sebebiyle bu eseri tercih etmiş olabilir. Eser çoğunlukla **"*Dürer*"** şeklinde kullanılsa da bazen **"*Dürer ve Gurer*"** şeklinde kullanımlarıda mevcuttur. Ayrıca eser azda olsa **"*Gurer*"** şeklinde de kullanılmıştır.[280]

---

[275] Ali Osman Koçkuzu, "Aynî", **DİA**, IV, 271-272.
[276] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 96.
[277] Ferhat Koca, "İbnü'l-Hümâm", **DİA**, XXI, 87-90.
[278] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 31.
[279] Ferhat Koca, "Molla Hüsrev", **DİA**, XXX, 252-254.
[280] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 6, 12,16, 17, 18, 20, 21, 25, 28, 41, 55, 65, 68, 78, 80, 81, 83, 92, 93, 96, 97, 99, 101, 110, 114, 116, 117, 124, 125, 130, 131, 133, 134, 139, 138, 145, 146, 150, 152, 155, 156, 157, 159, 161, 162, 163, 165, 168, 175, 177, 181, 188, 190, 191, 192, 196, 201, 203, 204, 206, 209, 210, 215, 218, 218, 219, 220, 231, 236, 239, 243, 246, 248.

32- ***Hâşiye alâ Sadrüşşerîa (Şerhu'l-Vikâye*)**:** Kemaleddin İsmâil el-Karamânî (Kara Kemal) (920/1514).[281]

Ömer Azmi Efendi, bu eseri üç mesele için kaynak olarak göstermiştir. Eser **"*Kara Kemâl alâ Sadrüşşerîa*"** şeklinde zikredilmektedir.[282]

33- ***Şerhu Kenzi'd-dekâik*:** Mollâ Miskîn Muînüddîn Muhammed b. Abdillâh (İbrâhîm) el-Ferâhî el-Herevî (ö. 954/1547).[283]

Ömer Azmi Efendi'nin bir kez kaynak olarak zikrettiği bu eser **"*Şerhu'l-Kenz li-Monla Miskîn*"** şeklinde kullanılmıştır.[284]

34- ***Mülteka'l-ebhur*:** İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî (ö. 956/1549).[285]

Ömer Azmi Efendi'nin zikrettiği kaynaklar arasında çokca kullandığı eserlerden biridir. Eser çoğunlukla **"*Mülteka'l-ebhur*"** şeklinde kullanılsa da bazen kısaca **"*Mültekâ*"** şeklinde de kullanılmıştır. Bu eser de Osmanlı döneminide en çok rağbet gören eserlerden biridir. Eser atmış üç meselede kaynak olarak kullanılmıştır.[286]

---

[281] Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, II, 380; Adil Bebek, "Hayâlî", **DİA**, XVII, 3-5; Şükrü Özen, "Sadrüşşerîa", **DİA**, XXXV, 427-431.

[282] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 39, 175, 230.

[283] Abdulkadir Şenel, "Molla Miskîn", **DİA**, XXX, 259.

[284] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 187.

[285] Şükrü Selim Has, "Halebî", **DİA**, XV, 231-232.

[286] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 16, 18, 21, 22, 24, 37, 40, 42, 45, 49, 65, 77, 81, 84, 91, 115, 134, 136, 137, 138, 139, 149, 152, 154, 157, 158, 164, 163, 166, 168, 169, 171, 175, 178, 182, 188, 190, 193, 195, 196, 205, 206, 209, 210, 213, 216, 218, 220, 227, 228, 229, 231, 233, 234, 235, 237, 140, 241, 242, 243, 244, 249.

35- *Kuhistânî (Câmi'u'r-rumûz fî şerhi'n-Nukâye)*: Şemsüddîn Muhammed b. Hüsâmiddîn el-Horasânî el-Kuhistânî (ö. 962/1555).[287]

Ömer Azmi Efendi'nin sekiz meselede kaynak olarak zikrettiği bu eser çoğu kez ***"Kuhistânî"*** şeklinde verilirken bazende ***"Câmi'r'r-rumûz"*** şeklinde verilmektedir. Bir meselede ise "***Câmi'u'r-rumûz li'l-Kuhistânî"*** şeklinde eser tam ismi ile verilmektedir.[288]

36- *Ahterî Kebîr:* Muslihuddin Mustafa b. Şemseddin Karahisarî (ö. 968/1560-61).[289]

Bu eseri Ömer Azmi Efendi tek bir meselede ve herhangi bir değişikliğe gitmeden kitabın ismiyle kaynak olarak zikretmeyi tercih etmiştir.[290]

37- *el-Eşbâh ve'n-nezâir:* Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed b. İbn Nüceym el-Mısrî (ö. 970/1563).[291]

Ömer Azmi Efendi, bu eseri beş meselede kaynak olarak göstermektedir. Müellif eseri **"min*e'l-Eşbâh*"** ve **"*İbn Nüceym*"** lafızları ilezikretmektedir.[292]

38- *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*

Ömer Azmi Efendi, müellifin bu eserini ise dokuz meselede kaynak olarak zikretmektedir. Eser bazen ***"Bahrü'r-râik"*** ve bazen ***"el-Bahrü'r-râik"*** bazende **"min*e'l-Bahri'r-râik"*** lafızları ile kullanılmıştır.[293]

---

[287] Ahmed Yaman, "Kuhistânî", **DİA**, XVI, 348.
[288] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 6, 27, 56, 83, 86, 188, 222, 225.
[289] Hulusi Kılıç, "Ahteri", **DİA**, II, 184-185.
[290] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 7.
[291] Ahmed Özel, "İbn Nüceym" **DİA**, XX, 236-237.
[292] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 29, 148, 173, 200.

39- ***el-Mîzânü'ş-Şa'râniyye el-müdhile li-cemîi akvâli'l-eimmeti'l-müctehidîn ve mukallidîhim fi'ş-şerîati'l-Muhammediyye (el-Mîzânü'l-kübrâ):*** Ebü'l-Mevâhib (Ebû Abdirrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî el-Mısrî (ö. 973/1565).[294]

Ömer Azmi Efendi'nin yedi meselede kaynak olarak gösterdiği bu eser zikredilirken her seferinde farklı şekilde kullanılmıştır. Eser **"*Mîzânü'ş-Şa'rânî*"** şeklinde ve **"min *Mîzâni'ş-Şa'rânî* aleyhi rahmetü Rabbihi's-Semedânî"** şeklinde kullanılmıştır. Ayrıca eser **"min *Mîzâni'ş-Şa'rânî*"** ve **"*fi-Mîzânü'ş-Şa'rânî*"** şeklinde de kullanılmıştır. Bir kezde **"min *Mîzâni'l-İmami'ş-Şa'rânî*"** şeklinde zikredilmiştir.[295] Eserler kaynak olarak zikredilirken az farklılık ile olsa bile en çok farklı kullanım bu eserde olmuştur.

40- ***Netâicü'l-efkâr fî keşfi'r-rumûz ve'l-esrâr*:** Şeyhülislâm Kadızâde Ahmed Şemseddin b. Bedreddin Mahmud (ö. 988/1580).[296]

Ömer Azmi Efendi, bu eseri üç meselede kaynak olarak göstermektedir. Eser iki kez **"*Tekmiletü Fethi'l-Kadîr*"** şeklinde zikredilirken bir kezde **"*Şerhu'l-Hidâye Netâicü'l-efkâr fî keşfi'r-rumûz ve'l-esrâr*"** şeklinde asıl adı ile verilmektedir.[297]

---

[293] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 9, 10, 14, 66, 67, 92, 115, 235, 250.
[294] Hayri Kaplan, "Şa'rânî", **DİA**, XXXVIII, 347-350.
[295] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 41, 42, 79, 96, 230, 245, 248.
[296] Mehmed İpşirli, "Kadızâde", **DİA**, XXIV, 96-97; Cengiz Kallek, "Hidâye", **DİA**, XVII, 471-473.
[297] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 39, 114, 238.

41- *Damânât-ı Fudayliyye (ed-Damânât fi'l-fürû'):* Zenbillizâde Fudayl Çelebî (ö. 991/1583).[298]

Ömer Azmi Efendi, bu eseri sekiz meselede kaynak olarak zikretmektedir. Eser ***"Damânâtu'l-Fudayliyye"*** şeklinde müellifin ismi ile aynı lafızlar kullanılarak verilmektedir.[299]

42- *Tenvîrü'l-ebsâr ve câmiu'l-bihâr:* Şihâbüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî et-Timurtâşî el-Gazzî (ö. 1006/1598).[300]

Ömer Azmi Efendi'nin en çok zikrettiği eserlerden birisidir. Ömer Azmi Efendi'nin zikrettiği bu eseri Haskefî, ***ed-Dürrü'l-muhtâr*** olarak şerh etmiş ve bu eseri de İbn Âbidîn, ***Reddü'l-muhtâr*** ismiyle şerhetmiştir. Ömer Hilmi Efendi, Ömer Azmi Efendi'nin zikrettiğine göre bu üç eserden çokca istifade etmiştir. Yakın dönem eserleri olması ve mufassal birer eser olmaları bu tercihte etkili olmuş olabilir. Ömer Azmi Efendi bu eseri **"*Tenvîru'l-ebsâr*"** şeklinde kısaltarak vermektedir. Bu eser altmış meselede kaynak olarak zikredilmektedir.[301]

43- *Minehu'l-gaffâr şerhu Tenvîru'l-ebsâr*

Ömer Azmi Efendi, bu eseri iki meselede kaynak olarak göstermektedir. Eser bir kez kendisinden nakille ***"Behcetü'l-fetâvâ an Minehu'l-gaffâr"*** şeklinde bir kezde ***"Minehu'l-gaffâr şerhu Tenvîru'l-Ebsâr"*** verilmektedir.[302]

---

[298] Ferhat Koca, "Fudayl Çelebi", **DİA**, XIII, 207-208.
[299] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 64, 92, 132, 137, 145, 192, 201, 232.
[300] Ahmed Özel, "Timurtâşî", **DİA**, XLI, 188-189.
[301] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 12, 14, 16, 22, 23, 28, 37, 41, 43, 46, 57, 58, 59, 60, 66, 69, 76, 78, 80, 81, 83, 90, 91, 92, 101, 103, 106, 108, 110, 114, 125, 126, 128, 130, 132, 135, 139, 141, 142, 143, 144, 152, 155, 156, 162, 163, 179, 184, 185, 193, 194, 195, 198, 211, 215.
[302] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 27, 105.

44- *Mecmau'd-damânât*: Ebû Muhammed Gıyâsüddîn Ganim b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 1032/1623 [?]).[303]

Ömer Azmi Efendi, bu eseri iki yerde zikretmektedir. Eser bir kez ***"Damânâtü'l-Gânimi'l-Bağdâdî"*** şeklinde kullanılırken bir kez de ***"Damânât li-Gânimi'l-Bağdâdî"*** şeklinde kullanılmaktadır.[304]

45- *Surretü'l-fetâvâ*: Sadık Mehmed Efendi b. Ali es-Sakızî er-Rûmî (ö. 1059/1649'dan sonra).[305]

Bu eser Ömer Azmi Efendi'nin sık kullandığı kaynaklardan biridir. Eser yirmi iki meselede kaynak olarak gösterilmektedir. Müellif eseri kısaltmadan tam ismiyle "***Surretü'l-fetâvâ"*** şeklinde vermektedir.[306]

46- *Gunyetü zevi'l-ahkâm fî buğyeti Düreri'l-hükkâm*: Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî eş-Şürünbülâlî el-Vefâî el-Mısrî (ö. 1069/1659).[307]

Ömer Azmi Efendi, bu eseri on beş kez kaynak olarak vermiştir. Eser zikredilirken kısaca ***"Şürünbülâlî ale'd-Dürer"*** şeklinde veya sadece ***"Şürünbülâlî"*** şeklinde geçerken az sayıda da ***"Şürünbülâliyye"*** şeklinde geçmektedir.[308]

---

[303] Recep Özdilek, "Gânim el-Bağdâdî", **DİA**, XIII, 350-351.
[304] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 135, 217.
[305] Tahsin Özcan, "Sadık Mehgmet Efendi", **DİA**, XXXV, 395-396.
[306] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 18, 21, 24, 61, 63, 99, 107, 145, 148, 155, 170, 177, 172, 175, 189, 191, 194, 200, 205, 226, 231, 246.
[307] Şevket Topal, "Şürünbülâlî", **DİA**, XXXIX, 274-276.
[308] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, *s.* 29, 93, 98,125, 153, 156, 161, 163, 185, 207, 208, 209, 219, 236, 240.

47- *İzhâru ferâidi'l-ebhur (ve Îdâhu fevâridi'l-enhur) fî şerhi Mülteka'l-ebhur:* Halîl b. Resûl es-Sinobî el-Akçaçamî (ö. 1075/1664).[309]

Ömer Azmi Efendi'nin tek bir kez zikrettiği eser **"*Ferâidu şerhu'l-Mültekâ*"** şeklinde gösterilmektedir.[310]

48- *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur:* Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman Şeyhîzâde Dâmâd (ö. 1078/1667).[311]

Ömer Azmi Efendi'nin en çok yer verdiği eserlerden biridir. Osmanlı döneminde çokca kullanılmış olan bu eseri Ömer Hilmi Efendi de ziyadesiyle kullanmıştır. Eser yetmiş dört meselede kaynak olarak zikredilmiştir. Müellif eseri zikrederken çoğunlukla alıntı yapılan yeri beyan ederken bir kezde sadece eserin ismini zikretmekle yetinir. Eser bazen **"*Mecma'u'l-enhur*"** şeklinde kısaca zikredilirken bazende **"*Mültekâ ma'a Dâmâd*"** şeklinde verilmektedir.[312]

49- *el-Fetâva'l-Hayriyye fi nef'i'l-berriyye*: Hayruddîn b. Ahmed b. Alî el-Eyyûbî el-Uleymî el-Fârûkî er-Remlî (ö. 1081/1671).[313]

Ömer Azmi Efendi, bu eseri sekiz meselede kaynak olarak zikretmektedir. Müellif eseri bazen **"*Hayriyye*"** şeklinde bazende **"*Fetâvâ Hayriyye*"** şeklinde verilmektedir.[314]

---

[309] Şükrü Selim Has, "Halebî", **DİA**, XV, 231-232.
[310] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 146.
[311] Tahsin Özcan, "Şeyhîzâde", **DİA**, XXXIX, 86.
[312] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 5, 9, 11, 16, 18, 20, 21, 25, 32, 35, 36, 74, 78, 80, 84, 93, 107, 114, 123, 124, 134, 136, 138, 143, 144, 149, 159, 163, 166, 168, 169, 175, 177, 179, 180, 181, 182, 184, 188, 190, 192, 193, 195, 196, 197, 201, 205, 206, 209, 210, 213, 216, 217, 220, 225, 226, 227, 229, 233, 237, 239, 240, 241, 243, 244, 245, 249.
[313] Ali Pekcan, "Remlî", **DİA**, XXXIV, 563-564.
[314] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 26, 62, 68, 163, 176, 189, 195, 196.

50- ***Hâşiyetü'l-Eşbâh ve'n-nezâir (Nüzhetü'n-nevâzir ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir)***

Aynı müellife ait olan eser tek bir meselede kaynak olarak kullanmaktadır. Ömer Azmi Efendi, eserde takip ettiği üslup olan eseri kısaca ifade etme tarzının aksine bu eseri müellif ismiyle beraber kısaltmadan *"**Nüzhetü'n-nevâzir ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir li'l-Allemeti'l-Muhakkiki'l-Mudakkik Mevlânâ eş-Şeyh Hayruddîn er-Remlî el-Hanefî"*** şeklinde vermektedir.[315]

51- ***el-Keşf bi-rumûzi'l-Gureri'l-ahkâm ve tenvîri Düreri'l hükkâm*****:** Abdülhalîm b. Pir Kadem b. Nasuh b. Mustafa b. Abdülkerim b. Hamza el-Rûmî (ö. 1088/1677).[316]

Ömer Azmi Efendi, bu eseri kaynak olarak çokca zikretmektedir. Eser on yedi kez kaynak olarak kullanılmıştır. Eser çoğu kez ***"Abdülhalîm ale'd-Dürer"*** şeklinde verilirken bazende sadece ***"Abdülhalîm"*** şeklinde verilmektedir.[317]

52- ***ed-Dürrü'l-muhtâr*****:** Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî ed-Dımaşkî (ö. 1088/1677).[318]

Ömer Azmi Efendi'nin kaynak olarak gösterdiği eserlerin en önemlilerinden biridir. Yakın dönem eseri olması kendisinden istifadeyi artırmış olabilir. Ömer Azmi Efendi, eseri kırk altı meselede kaynak olarak zikretmektedir. Bu

---

[315] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 66.
[316] Ahmed Akgündüz, "Dürerü'l-hükkâm", **DİA**, X, 26.
[317] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 18, 22, 31, 36, 41, 44, 76, 81, 83, 86, 91, 97, 101, 102, 165, 167, 171, 206, 207, 216, 217, 218, 240, 248, 249.
[318] Ahmed Özel, "Haskefî", **DİA**, XVI, 387-388.

yönüyle Ömer Hilmi Efendi'nin istifade ettiği ilk on eser içerisinde bulunmaktadır. Eser **"*ed-Dürrü'l-muhtâr*"** şeklinde geçmektedir.[319]

53- *ed-Dürrü'l-muntekâ*

Ömer Azmi Efendi, Haskefî'nin diğer eserinden çokca istifade etmesine karşın Ömer Hilmi Efendi'nin bu eserden tek bir meselede istifade ettiğini belirtmiştir. Müellif eseri **"*Dürrü'l-müntekâ*"** şeklinde zikretmektedir.[320]

54- *Gamzü 'uyûni'l-besâir alâ mehâsini'l-Eşbâh ve'n-nezâir:* Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hasenî (el-Hüseynî) el-Hamevî el-Mısrî (ö. 1098/1687).[321]

Ömer Azmi Efendi'nin sadece iki meselede kaynak olarak gösterdiği eser bir kez **"*Hamevî ala'l-Eşbâh*"** şeklinde kullanılırken bir kezde **"*el-Eşbâh ma'a Hâşiyetihi li'l-Hamevî*"** şeklinde kullanılmaktadır.[322]

55- *Fetâvâ-yı Ankaravî*: Şeyhülislâm Mehmed Emin b. Hüseyin el-Ankaravî el-Engûrî (ö. 1098/1687).[323]

Ömer Azmi Efendi'nin *Îdâhu'l-Cinâyât*'da *Mi'yâr*'a kaynak olarak en çok zikrettiği eserlerdendir. Bu eser atmış üç meselede kaynak olarak

---

[319] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 21, 23, 27, 45, 52, 54, 57, 71, 76, 90, 106, 108, 114, 116, 127, 128, 132, 135, 136, 137, 139, 141, 142, 143, 144, 150, 154, 157, 160, 161, 165, 168, 173, 179, 185, 189, 193, 211, 214, 215, 222, 225, 240, 246.

[320] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 27.

[321] Mustafa Sinanoğlu, "Hamevî", **DİA**, XV, 456-457.

[322] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 168, 111.

[323] Tahsin Özcan, "Mehmed Emin Efendi", **DİA**, XXVIII, 461-462; Ahmed Akgündüz, "Fetâvâ-yı Ankaravî", **DİA**, XII, 438-439; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, II, 25.

gösterilmiştir. Müellif eseri zikredilirken sadece ***"Ankaravî"*** şeklinde kullanmaktadır.[324]

56-*Şerhu'l-Mir'âti'l-Usûl*: Hâmid b. Mustafa el-Konevî (ö. 1098/1687).[325]

Ömer Azmi Efendi'nin bir kez kaynak olarak zikrettiği bu eser ***"Hâmidî ala'l-Mir'ât min Usûli'l-Fıkh"*** şeklinde kullanmaktadır.[326] Bu eser Ömer Azmi Efendi'nin *Îdâh*'ta, Ömer Hilmi Efendi'nin istifade ettiği kaynakları verirken zikrettiği birkaç usul eserinden biridir. Kaynak olarak kullanılan diğer eserlerin tamamı fürû, fetâvâ ve nevâzil türü eserlerdir.

57-*Fetâvâ-yı Ali Efendi*: Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi'nin (ö. 1103/1692).[327]

Ömer Azmi Efendi, bu eseri on iki kez kaynak olarak zikretmektedir. Eser *Îdâh*'ta ya ***"Fetâvâ-yı Ali Efendi"*** şeklinde ya da ***"Ali Efendi"*** şeklinde verilmektedir.[328]

58-*Fetâvâ-yı Feyziyye*: Seyyid Feyzullah b. Mehmed Efendi (ö. 1115/1703).[329]

---

[324] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 14, 44, 49, 51, 53, 37, 55, 57, 59, 60, 61, 72, 65, 75, 76, 80, 102, 104, 112, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 140, 141, 145, 149, 152, 155, 165, 166, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 179, 180, 181, 185, 190, 191, 192, 195, 200, 212, 213, 216, 217, 221, 227, 228, 237, 238.

[325] Ömer Rızâ Kehhâle, **Mu'cemu'l-müellifîn,** I, 523.

[326] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 90.

[327] Cengiz Kallek, "Fetâvâ-yı AQli Efendi", **DİA**, XII, 438; Mehmet İpşirli, "Çatalcalı Ali Efendi", **DİA**, VIII, 234-235.

[328] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 26, 38, 54, 61, 64, 76, 107, 145, 171, 204, 210.

[329] Mehmet Serhan Tayşi, "Feyzullah Efendi", **DİA**, XII, 527-528; Sâlim Öğüt, "Fetâvâ-yı Feyziyye", **DİA**, XII, 443.

Ömer Azmi Efendi, bu eseri sadece iki meselede kaynak olarak göstermektedir. Eser tam ismi ile "***Fetâvâ-yı Feyziyye"*** şeklinde zikredilmektedir.[330]

59- ***el-Fetâva'l-Hindiyye (el-Fetâva'l-Âlemgîriyye)*****:** Pâdişâh-ı Gâzî Âlemgîr Ebü'l-Muzaffer Muhammed Muhyiddîn Evrengzîb (ö. 1118/1707).[331]

Ömer Azmi Efendi'nin en çok zikrettiği ikinci eserdir. İslâm dünyasında hüsn-ü kabul gören eser Ömer Hilmi Efendi içinde ana kaynaklardan biri olmuştur. Ömer Azmi Efendi eseri yetmiş sekiz meselede kaynak olarak zikretmiştir. Eserin mütemekkin, mufassal ve bir komisyon eseri olması esere rağbet sebebi olmuş olabilir. Eser zikredilirken kısaca ***"Hindiyye"*** ve ***"Fetâva'l-Hindiyye"*** şeklinde verilmektedir.[332]

60- ***İksîru't-tukâ fî tahrîri'l-Mültekâ*****:** Sun'ullah b. Sun'ullah el-Halebî el-Mekkî el-Hanefî (ö. 1120/1708).[333]

Ömer Azmi Efendi, bu eseri üç mesele için kaynak olarak zikretmektedir. Müellif eseri **"*İksîru't-tukâ*"** şeklinde ve **"*İksîru't-tukâ ala'l-Mültekâ*"** şeklinde kullanmaktadır.[334]

61- ***Fetâvâ-yı Abdurrahim*****:** Şeyhülislâm Abdürrahim b. Kurt Mehmed Efendi (Menteşzâde damadı) (ö. 1128/1716).[335]

---

[330] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 107, 113.
[331] K. A. Nizami, "Evrengzîb", **DİA**, XI, 537-539; Ahmed Özel, "el-Âlemgîriyye", **DİA**, II, 365-366.
[332] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 7, 8, 12, 16, 17, 18, 28, 37, 40, 43, 44, 48, 49, 50, 53, 54, 55, 58, 59, 64, 66, 68, 69, 71, 73, 74, 98, 109, 116, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 136, 141, 142, 148, 150, 152, 154, 156, 158, 160, 174, 176, 184, 185, 191, 195, 196, 201, 202, 207, 215, 219, 221, 222, 223, 224, 229, 230, 231, 235, 236, 240, 243, 246, 249, 250.
[333] Şükrü Selim Has, "Halebî", **DİA**, XV, 231-232;
[334] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 23, 91, 189.

Ömer Azmi Efendi, *Îdâh*'ta bu eseri iki meselede kaynak olarak kullanmaktadır. Müellif eseri **"min *Nukûli Fetâvâ Abdurrahim fi'l-Fetvâhâne*"** şeklinde ve "***Fetâvâ Abdurrahim*"** şeklinde zikretmektedir.[336]

62- ***Mühtedi'l-enhur ilâ Mülteka'l-ebhur*:** Vahdetî Osman b. Abdullah Celvetî Edirnevî (ö. 1130/1718).[337]

Ömer Azmi Efendi'nin *Îdâh'*ta çokça zikrettiği eserlerden biridir. Müellif eseri yirmi beş meseleye kaynak olarak göstermiştir. Bu eser zikredilirken ya eserin tam adıyla ***"Muhtedi'l-enhur alâ Mülteka'l-ebhur"*** şeklinde verilmektedir veya **"*Muhtedi'l-enhur*"** şeklinde kısaltılarak verilmektedir. Eser bazen de müellifin ismi ile **"*Vahdetî ala'l-Mültekâ*"** ve **"*Muhtedi'l-enhur li-Vahdetî*"** şeklinde verilmektedir.[338]

63- ***Tercüme-i Fetâvâ-yı Kâ'idiyye (el-Müterâcimü'l-Feyziyye li'l-Fetâva'l-Kâi'diyye):*** Mehmed Kâmî b. İbrahim Gülşenî el-Edirnevî (ö. 1136/1723).[339]

Ömer Azmi Efendi, bu eseri üç meselede kaynak olarak kullanmaktadır. Müellif eseri **"*Fetâvâ-yı Kâ'idiyye*"** şeklinde zikretmektedir.[340] Bu eserin aslı Farsça olup Muhammed b. Ali el-Hucendî el-Kâi'dî'ye aittir.[341]

---

[335] Cengiz Kallek, "Fetâvâ-yı Abdurrahim", **DİA**, XII, 437; Mehmet İpşirli, "Abdurrahman Efendi", **DİA**, I, 289-290.
[336] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 187, 222.
[337] Şükrü Selim Has, "Halebî", **DİA**, XV, 231-232.
[338] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 6, 8, 9, 10, 13, 18, 24 25, 28, 31, 39, 41, 45, 46, 48, 51, 57, 68, 85, 92, 98, 100, 117, 226, 233.
[339] Gülgün Yazıcı, "Kâmî", **DİA**, c. XXIV, 279-280.
[340] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 13, 146, 186.
[341] Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Ankara, 2007, II, 1228; Gülgün Yazıcı, "Kâmî", **DİA**, XXIV, 279-280.

64- *Ecvibetü'l-kânia ani'l-es'ileti'l-vâkıa*: Mehmed (Muhammed) Fıkhî el-Aynî (ö. 1147/1735).[342]

Ömer Azmi Efendi bu eseri *Behcetü'l-fetâvâ*'da kendisinden nakil yaparak *Îdâh*'ta iki meselede kaynak olarak zikretmektedir. Eser kısaca "***Ecvibetü'l-kânia*"** şeklinde verilmektedir.[343]

65- *Netîcetü'l-fetâvâ*: Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi (1151-1213/1740-1800).[344]

Ömer Azmi Efendi, bu eseri beş meselede kaynak olarak zikretmektedir. Eser kaynak olarak verilirken herhangi bir kısaltmaya gidilmemiştir.[345]

66- *Behcetü'l-fetâvâ:* Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi (ö. 1156/1743).[346]

Ömer Azmi Efendi, bu eseride çokca zikretmektedir. Eser on üç mesele de kaynak olarak verilmektedir. Eser zikredilirken herhangi bir kısaltmaya gidilmeden eserin adı tam olarak verilmektedir.[347]

67- *Mecâmiu'l-hakâik ve'l-kavâid ve cevâmiu'r-revâik ve'l-fevâid mine'l-usûl:* Ebû Saîd Mehmed b. Fahruddin Mustafa el-Hüseynî el-Konevî el-Hâmidî (ö. 1176/1762).[348]

---

[342] Mehmed Süreyyâ, **Sicill-i Osmânî**, III, 996; Emine Arslan, **Nukullu Fetva Mecmuaları ve Mehmed Fıkhi el-Ayni'nin el-Ecvibetu'l-kania Adlı Eserinin Bunlar Arasındaki Yeri** (Yayımlanmamış Doktora tezi), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul, 2010, s. 132.

[343] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 104, 105.

[344] Mehmet İpşirli, "Dürrîzâde", **DİA**, X, 37.

[345] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 60, 62, 64, 101, 145.

[346] Mehmet İpşirli, "Abdullah Efendi", **DİA**, I, 100-101.

[347] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 39, 53, 74, 75, 77, 78, 102, 105, 108, 115, 120, 183, 227.

[348] Mehmet Kamil Yaşaroğlu, "Mecâmiu'l-Hakâik", **DİA**, XXVIII, 217; Mustafa Yahya, "Hâmidî", **DİA**, XV, 24-26.

Ömer Azmi Efendi'nin kaynak olarak zikrettiği usül eserlerinden biridir. Tek bir defaya mahsus kaynak olarak kullanılmıştır. Müellif eseri **"*Mecâmi*'"** şeklinde zikretmektedir.[349]

68- ***ed-Dürretü'l-beyzâ fî beyâni ahkâmi'ş-şerîati'l-garrâ:*** Şeyhülislâm Dürrîzâde Mustafa b. Mehmed Efendi (ö. 1188/1775).[350]

Ömer Azmi Efendi, bu esere de çokca yer vermektedir. Müellif eseri on dört meselede kaynak olarak zikretmektedir. Eser zikredilirken ya tam ismiyle verilerek "***ed-Dürretü'l-beyzâ fî beyâni ahkâmi şerîati'l-garrâ*****"** şeklinde veya kısaca **"*Dürratü'l-beyzâ*"** şeklinde kullanılmaktadır. Eserin isminde **"*şeriat*"** kelimesi **"ال"**'li olarak kullanılırken burada lam-ı tarif olmadan kullanılmıştır.[351]

69- ***Hâşiye ale'd-Dürri'l-muhtâr:*** Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl ed-Dûkatî et-Tahtâvî (ö. 1231/1816).[352]

Ömer Azmi Efendi'nin en çok zikrettiği eserlerden birisidir. Eser *Îdâh*'ta kırk meseleye kaynak olarak kullanılmıştır. Tahtavî'nin Ömer Hilmi Efendi'ye muasır diyebileceğimiz kadar yakın bir dönemde yaşaması ve Osmanlı uleması arasında hüsn-ü kabul görmüş olan bir eser üzerine yapılmış bir çalışma olması eserin kaynak olarak kullanılmasında etkili olma ihtimali yüksektir. Eser kısaca **"*Tahtâvî*"** adıyla kullanılmıştır.[353]

---

[349] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 57.

[350] Mehmed İpşirli, "Dürrîzâde Mustafa Efendi", **DİA**, X, 38.

[351] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 11, 21, 41, 49, 100, 108, 118, 119, 152, 178, 187, 212, 213.

[352] Philip Charles Sadgrove, "Tahtâvî", **DİA**, XXXIX, 438-439.

[353] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 6, 7, 32, 39, 60, 70, 78, 93, 103, 106, 116, 125, 126, 128, 129, 130, 131, 133, 141, 144, 149, 150, 155, 157, 158, 161, 176, 188, 189, 198, 201, 210, 211, 214, 215, 217, 225.

70- *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*: Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî İbn Âbidîn (ö. 1252/1836).[354]

Ömer Azmi Efendi'nin eserde çokca yer verdiği diğer bir eserdir. Bu eser Ömer Hilmi Efendi'nin muâsırı olmasa da aynı yüz yılda yaşamış olan İbn Âbidîn'in eseridir. Şemsüddîn Timurtâşî'ye ait olan *Tenvîru'l-ebsâr* metni üzerine yapılmış şerhe hâşiye olarak yazılmış bu eser İslâm dünyasında çokca rağbet görmüştür. Eserin mudakkik bir elden çıkması ve bir tekmile olması kendisine rağbeti artırmıştır. Ayrıca muasır dönemde olması Ömer Hilmi Efendi'yi bu eseri çokca kaynak olarak kullanmaya itmiş olabilir. Ömer Azmi Efendi bu eseri atmış üç meselede kaynak olarak zikretmektedir. Müellif bazen kısaca **"*Reddü'l-muhtâr*"** şeklinde zikrederken bazende "***Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*"** olarak tam ismiyle zikretmektedir.[355]

71- *Ukûdü'd-dürriyye fî tenkîhi'l-Fetâva'l-hâmidiyye*

Ömer Azmi Efendi, bu eseri yedi meseleye kaynak olarak gösterir. Eser bir yerde **"min *Tenkîh*"** şeklinde iki yerde de ***"Tenkîhu Fetâva'l-Hâmidiyye*"** şeklinde kullanılmaktadır.[356]

72- *Mecmûa-i Cedîde*: es-Seyyid Hafız Mehmed b. Ahmed b. Şeyh Mustafa el-Gedûsî, Gedizli Mehmed Efendi (1165-1253/1752-1837).[357]

---

[354] Ahmed Özel, "İbn âbidîn", **DİA**, XIX, 292-293.

[355] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 11, 14, 20, 22, 26, 28, 41, 46, 57, 63, 69, 75, 80, 82, 84, 93, 103, 108, 114, 127, 128, 132, 135, 136, 137, 138, 141, 143, 144, 145, 148, 149, 150, 152, 143, 154, 155, 159, 160, 161, 162, 166, 168, 171, 173, 174, 179, 184, 189, 190, 198, 204, 207, 215, 218, 221, 225, 236, 239, 240, 244, 246.

[356] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 8, 15, 25, 30, 43, 218, 241.

[357] Abdullah Ceyhan, "Gedizli Mehmed Efendi", **DİA**, XIII, 550-551.

Ömer Azmi efendi'nin dört meselede kaynak olarak zikrettiği bu eser bir kez **"*Mecmûa-i cedîde mine'l-fetâvâ"*** şeklinde gelirken diğer meselelerde sadece **"*Mecmûa-i Cedîde*"** şeklinde verilmektedir.[358]

73- ***Hâşiyetü Şerhi Kenzi'd-dekâik*:** Ebü's-Suûd Muhammed b. Ali el-Hüseynî Fethullâhi'l-muîn (ö. 1172/1758).[359]

Ömer Azmi Efendi, bu eseri de tek bir meselede kaynak olarak gösterir. Müellif eseri **"*Hâşiye li-Monla Miskîn alâ Şerhi Kenzi'd-dekâik*"** şeklinde zikretmektedir.[360]

74- ***Menâfi'u'd-dekâik fî şerhi Mecâmi'i'l-hakâik*:** Mustafa Hulûsi b. Mehmed Murâdî el-Güzelhisârî (ö. 1253/1837).[361]

Ömer Azmi Efendi bu eseri beş meselede kaynak olarak zikretmektedir. Eser zikredilirken birkez **"*Şerhu Mecâmi'i'l-hakâik*"** şeklinde bir kezde **"*Şerhu Mecâmi*'"** şeklinde kullanılırken diğer kullanımlarında şerhin ismide verilir. Bu kullanımda **"*Menâfi'u'd-dekâik şerhu Mecâmi'u'l-hakâik*"** şeklinde ya eserin tam ismi verilerek ya da **"*Mecâmi'u'l-hakâik ma'a şerhihi Menâfi'u'd-dekâik"*** şeklinde iki eserde ayrıca zikredilerek verilmiştir.[362] Eser kaynak olarak kullanılan diğer bir usül eserdir.

---

[358] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 124, 140, 226, 241.
[359] Abdulkadir Şenel, "Molla Miskîn", **DİA**, XXX, 259; Murtaza Bedir, "Nesefî", **DİA**, XXXII, 567-568.
[360] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 90.
[361] Ahmed Akgündüz, "Güzelhisârî", **DİA**, XIV, 331.
[362] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 22, 46, 57, 150, 200.

75- *Mecmûa-i fetâvâ*: Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Eminillâh es-Sihâlevî el-Leknevî (1263-1304/1848-1886).[363]

Ömer Azmi Efendi, bu eseride tek bir meselede kaynak olarak göstermektedir. Eser **"*Mecmûatü'l-fetâvâ*"** şeklinde zikredilmiştir.[364]

76- *İthâfü'l-ebsâr ve'l-besâir bi-tebvîbi Kitâbi'l-Eşbâh ve'n-nezâir*: Muhammed Ebü'l-Feth el-Hanefî (ö. 1294/1877).[365]

Ömer Azmi Efendi, üç meselede kaynak olarak gösterdiği bu eseri hiçbir kısaltmaya gitmeden *"**İthâfü'l-ebsâr ve'l-besâir bi-tebvîbi Kitâbi'l-Eşbâh ve'n-nezâir**"* şeklinde zikretmektedir.[366]

77- *Kurretü 'uyûni'l-ahyâr li-tekmileti Reddi'l-muhtâr*: Alâüddîn Muhammed b. Muhammed Emîn b. Ömer el-Hüseynî ed-Dımaşkî İbn Abidinzâde: (ö. 1306/1889).[367]

Ömer Azmi Efendi, bu eseri dört meselede kaynak olarak zikretmektedir. Müellif eseri zikrederken bir kez **"min *Kurreti 'uyûni'l-ahyâr tekmileti Reddi'l-muhtâr*"** şeklinde kullandıktan sonra kısaca **"*Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*"** şeklinde kullanmakla yetinmektedir. Bir meselede de eseri iki kez zikreder.[368]

---

[363] İbrahim Hatiboğlu, "Leknevî", **DİA**, XXVII, 133-137.
[364] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 176.
[365] Mustafa Baktır, "el-Eşbâh ve'n-Nezâir", **DİA**, XI, 458-459.
[366] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 13, 47, 110.
[367] Ahmed Özel, "İbn Âbidîn", **DİA**, XIX, 292-29; Ayrıca bakınız: Ahmed Özel, "İbn Âbidinzâde", **DİA**, XIX, 293-294.
[368] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 115, 116, 117.

78- ***Mir'ât-ı Mecelle:*** Mesud b. Hacı Torun Efendi el-Kayserî (ö. 1310/1894).[369]

Ömer Azmi Efendi'nin tek bir meselede verdiği bu eser, Cami'u'l-fusûleyn'den nakille kaynak olarak kullanılmıştır. Eser ***"Mir'ât-ı Mecelle* naklen an*i'l-Fusûlen"*** şeklinde zikredilmiştir.[370]

79- ***el-Fetâva'l-Mehdiyye fi'l-vekâi'i'l-Mısriyye*:** Muhammed el-Mehdî b. Muhammed Emîn b. Muhammed el-Abbâsî (ö. 1315/1897).[371]

Ömer Azmi Efendi, bu eseri altı meselede kaynak olarak göstermektedir. Müellif eseri ya kısaca **"*Fetâva'l-Mehdiyye*"** şeklinde ya da tam ismi ile **"ال"**'sız olarak "***Fetâva'l-Mehdiyye fi'l-vekâi'i'l-Mısriyye***" şeklinde kullanmaktadır. Birkez de **"min *Fetâva'l-Mehdiyye fi'l-vekâi'i'l-Mısriyye*"** şeklinde kullanmaktadır.[372]

80- ***Nakdü'l-fetâvâ*:** Muhammed b. Hamza el-Alâî (?).

Ömer Azmi Efendi'nin tek bir yerde zikrettiği bu eser hakkında bir bilgiye ulaşamadık. Yazması Süleymaniye Reîsülküttab bölümünde 438 numarada kayıtlıdır.[373]

81- ***İs'âfu'l-lebîb fi'l-keşfi ammâ fî Zâdi'l-garîb:*** Muhammed Ebû Abdullah el-Berdînî (?).

---

[369] Mehmet Akif Aydın, "Mecelle", **DİA**, XXIII, 231-235; Ferhat Koca, "Mesud Efendi", **DİA**, XXIX, 344-345.
[370] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 86.
[371] Ahmed Özel, "Mehdî el-Abbâs", **DİA**, XXVIII, 375-376.
[372] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 30, 104, 111, 114, 138, 234.
[373] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 14.

Ömer Azmi Efendi Bu eseri tek bir defa kaynak olarak zikretmektedir. Eser müellifin ismi ile beraber verilmektedir.[374]

82- Ömer Azmi Efendi: Eskişehir Nâibi Sabık Ömer Azmi b. Muhammed es-Samsunî (?).

Ömer Azmi Efendi kendi görüşlerine de yer verdiği için kaynaklar arasında zikretmeyi uygun gördük. Ömer Azmi Efendi kendi görüşlerini **"li-Mürettibihi'l-Fakîr"[375], "li-Muharririhi'l-Âciz"[376], "il-Mürettibihi'l-Hakîr"[377], "ki-Muharririhi'l-Fakîr"[378], "li-Muharririhi'l-âcizi'l-Hakîr"[379], "li-Mürettibihi'l-Fakîri'l-Âciz"[380]** ve **"li-Mürettibihi'l-Fakîri'l-Hakîr"[381]** lafızları ile vermektedir. Ömer Azmi Efendi on iki meselede kendi rey'ini beyan etmiştir. Bu şekilde kendisini de adeta kaynak olarak varsaymıştır.

[374] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 90.
[375] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 58, 111, 201.
[376] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 202.
[377] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 222.
[378] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 107.
[379] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 109,
[380] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 146, 147, 183.
[381] Ömer Azmi Efendi, **Îdâhu'l-Cinâyât**, s. 103, 214.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Mİ'YÂR-I ADÂLET'İN LATİNİZESİ

Mİ'YÂR-I ADÂLET

Bismillâhirrahmanirrahim

Bizim için kanun vaz eden ve haksız yere öldürülen kişinin velisine yetki veren Allah'a hamdolsun. Kısâs ve diyet âyetleri kendisi için mucize ve delil olarak indirilen Peygamber'e salât ve selam olsun. Aynı şekilde salât ve selam adaletle hükmeden ve onun faziletlerini açıklayan âilesinin ve ashabının üzerine olsun.

İmdi:

Muttaki bir âlim ve fazilet sahibi pak bir insan olan Mevlânâ Abdurrahman Karinâbâdî'nin oğlu, Rabbin lütuflarına herkesten çok muhtaç olan, Senedât-ı Hâkaniyye Dairesi'nde şer'î meselelere bakmakla görevli Ömer Hilmi der ki: Cezâ alanıyla ilgili meseleler fıkıh kitaplarında dağınık inciler halinde idi ve hiç kimse konuya ait meselelere ulaşmayı kolaylaştıracak düzgün müstakil bir kitap da telif etmemişti. Bu ise müracaat zorluğu ve yetersiz düzenleme sorunu ortaya çıkarıyor ve ehil olmayanların sürçerek hata etmelerine ve karıştırmalarına sebep oluyordu. Ben de zihin dağınıklığı ve iş yoğunluğuna rağmen, bu meseleleri düzenli bir şekilde bir risâlede toplamaya karar verdim. Cehd ve gayretimi fakihlerin kitaplarında yer alan nadir konulara yoğunlaştırdım ve tercihe şayan olanları seçip güvenilir olmayan ve tercih edilmeyenlerinden ise yüz çevirdim. Ceza hukuku ile ilgili topladığım meseleleri iki bölüme ayırdım:

A) Cinâyetlerle ilgili meseleler

B) Diyetlerle ilgili meseleler

Fakihlerin beğenilen metotlarına uyarak her bölümü ayrı birer "Kitab" başlığı altında zikrettim. Her talebeye ve ilim öğrenmek isteyen herkese faydalı olsun diye eseri Osmanlıca olarak *Mecelle* tertibine göre telif ettim. Allah Teâlâ'nın yardım ve tevfikiyle bu derlemeden güzel ve derli toplu bir risâle ortaya çıktı. Ben de hidayet ve tevfik sahibi Allah Teâlâ hazretlerinden bu eseri kendi rızasına katıksız muvafık ve genel faydaya sebep kılmasını dileyerek eseri "*Mi'yâru'l-Adâle*" olarak isimlendirdim.

Bu kitap; cihan saltanatının kutbu, büyük hilafet dairesinin merkezi, ittifakla İslâm ve müslümanların imamı, saltanat tahtının meşru varisi, dini ve dünyevi otoritenin sahibi, nebevi şeriat ahkâmını benimsetme gayesi güden, en saygın sultan ve en büyük hakanın asrının nişanelerindendir. O ilim ehlini sever, nasıl sevmesin ki! Kendisi âlimdir. Fazilet ehlini yüceltir, nasıl yüceltmesin ki! Kendisi faziletpenâhtır. İşte o, Sultan oğlu Sultan es-Sultan Gazi Abdülhamid Hân'dır. Ey Rabbim! Onun saltanatının süresini uzun kılarak bizi mesrur et. Ey koruyanların en hayırlısı! Onu koru.

KİTÂBÜ'L-EVVEL

CİNÂYÂT HAKKINDA OLUP

BİR MUKADDİME İLE ÜÇ BÂBI MÜŞTEMİLDİR

MUKADDİME

Cinâyâta Müteallik Bazı Istılâhât-ı Fıkhiyye Beyânındadır

Mesele 1 - Cinâyât, cinâyetin cem'idir. Cinâyet, şer'an memnû' olan bir fiilin ismidir ki ol fiil ya insanın nefsine veya a'zasına veya malına veya ırzına taalluk eder. Fakat cinâyet inde'l-fukahâ, mânâ-yı evvel ve sânîde müte'âref olduğundan bu kitapta mala ve ırza taalluk eden cinâyetten bahsolunmayacaktır.

Mesele 2 - İnsanın nefsine taalluk eden cinâyete katl ve cinâyet fi'n-nefs denilir.

Mesele 3 - İnsanın a'zasına taalluk eden cinâyete cerh ve kat' ve cinâyet fîmâ dûne'n-nefs denilir.

Mesele 4 - Kendisinden cinâyet sudûr eden kimseye cânî ve kendi üzerinde cinâyet vuku bulan kimesneye (mîm'in fethi ve cîm'in sükûnu ve nûn'un kesri ve yâ'nın teşdîd ve tenvîni ile) mecniyyün aleyh denilir.

Mesele 5 - Katl, cesedden ruhu izhâk ve izâle eden bir fiil-i müessirden ibarettir. Katleden kimseye kâtil ve katlolunan kimseye maktûl ve katîl denilir.

Mesele 6 – (Cîm'in fethi ve râ'nın sükûnuyla) cerh yaralamak, (cîm'in zammıyla) cürh yara manasınadır ve buna cerahat dahi ıtlak olunur. Yaralayan kimseye cârih ve yaralanan kimseye mecrûh denilir.

Mesele 7 – (Mîm'in zammı ve sâ'nın sükûnu ve hâ'nın kesriyle) "cerh-i müshin" ol cerhe denir ki onunla mecrûh olan kimsenin yevmen ev ba'zı yevm

hayatta kalması tevehhüm olunmaya. "Cerh-i mühlik" mecrûhun helâkine müeddî olan cerhdir.

Mesele 8 - (Şîn'in fethi ve cîm'in teşdîdiyle) şecc, insanın baş ve yüzünü yaralamaktır ve bu yaraya şecce denir. Cem'i (şin'in kesri ve cim'in tahfifiyle) şicâc gelir. Şecc eden kimseye şâc ve şec olunan kimesneye meşcûc denir.

Mesele 9 - "Âlet-i câriha", eczâ-ı bedeni birbirinden tefrik eden şeyden ibarettir. Kılıç, kama, bıçak, ok, mızrak, keskin taş, ağaç, ateş gibi.

Mesele 10 - (Kâf'ın kesriyle) kısâs, kâtili maktûl mukabilinde katletmek veyahut mecrûhun telef edilen uzvu mukabilinde cârihin ona mümâsil olan uzvunu telef etmekten ibarettir ve buna (kâf'ın ve vâv'ın fethi ile) "kaved" dahi denilir.

Mesele 11 - Velâyet-i kısâs, kâtilin kısâsına mâlik olmaktan ibarettir ve buna mâlik olan kimseye veliyy-i kısâs ve men lehü'l-kısâs ve veliyy-i katîl denilir.

Mesele 12 - Kendi üzerine kısâs vacip olan kâtile men aleyhi'l-kısâs ve diyet vacip olan kâtile men aleyhi'd-diyet denilir.

Mesele 13 – (Gayın'ın zammı ve ra'nın teşdîdi ile) "gurre", iskat edilen cenîn-i meyyit mukabilinde cânî üzerine lâzım gelen maldır.

BÂB-I EVVEL

CİNÂYET Fİ'N-NEFS HAKKINDA OLUP YEDİ FASLI HÂVÎDİR

Fasl-ı Evvel

Katlin Taksimi ve Aksâmının Tarif ve Bazı Ahkâmı Beyanındadır

Mesele 14 - Katl beş kısımdır:

Evvelkisi; (ayn'ın fethi ve mîm'in sükûnuyla amd),

İkincisi; (şîn'in kesri ve bâ'nın sükûnuyla) şibh-i amd,

Üçüncüsü; hata,

Dördüncüsü; hata mecrâsına cârî,

Beşincisi; tesebbüben katildir ki, ona katl bi-sebebin dahi denir.

Mesele 15 - Amd, aslâ katli meşru olmayan bir insanı âlât-ı cârihadan biri ile kasden katletmektir.

Mesele 16 - Şibh-i amd, katli meşrû' olmayan bir adamı âlât-ı cârihadan ma'dûd olmayan bir şey ile kasden[382] katletmektir. Mesela, sopa ve tokat ile darb veyahut bağteten üzerine sayha ederek bir insanı katletmek gibi.

Mesele 17 - Hata, kasda makrûn olmayarak hataen bir adamı katletmekten ibarettir. Bu hata iki kısımdır:

Evvelkisi; fâilin zannında vuku bulan hatadır. Sayd zannıyla bir adama kurşun atılıp da ol adamın telef edilmesi gibi.

İkincisi; fâilin fiilinde vuku bulan hatadır. Bir insanı öldürmek kasdıyla atılmış olan kurşun diğer bir şahsa isabet edip de o şahsı katletmesi veyahut bir kimse silmek kasdıyla tüfeğini tahrik ederken tüfenk onun tahrikinden nâşî kazâra

[382] "Kasden" kelimesi metinde yer almıyor ise de kitabın sonundaki düzeltme cetvelinde bu şekilde düzeltilmiştir.

boşanıp kurşunu hataen bir kimseye isabet edip de onu katletmesi gibi. Bazı kere zanda hata ile fiilde hata içtimâ‘ edebilir. Meselâ, sayd zannıyla bir insana atılan kurşun diğer bir şahsa isabet edip de onu katletmesi gibi.

Mesele 18 - Bir adamın el ve ayak gibi a‘zâsından bir uzvunu cerhetmek kasdıyla atılan kurşun veya çekilen bıçak ol adamın başka bir uzvuna isabetle ol adam telef olsa, bu katil hata kabilinden olmayıp amd kabilinden olur.

Mesele 19 - Hata mecrâsına cârî olan katil, ihtiyârî olmayan bir fiil ile vukua gelen katildir. Bir kimse hal-i nevmde iken diğer bir şahıs üzerine yıkılıp da o şahsı telef etmesi veyahut bir kimse kazâra yüksek mahalden bir insan üzerine düşüp de o insanı telef etmesi veyahut bir kimsenin elinde veya arkasında bulunan bir ağır nesne kendisinin ihtiyârı olmayarak âhar kimesne üzerine düşüp de o kimesneyi telef etmesi gibi.

Mesele 20 - Tesebbüben katil bir adamın katline sebep olmaktır. Şöyle ki, bir şeyde bir adamın alâ-ceryi'l-âde telef olmasına sebeb-i müfzî olan bir fiili ihdas etmektir.

Bir kimse bilâ-izn-i veliyyi'l-emr tarîk-i âmmda bir kuyu hafredip [kazıp] de oraya kazâra bir insan düşürek telef olması gibi.

Mesele 21 - Katl-i amd, kısâsı icab eder. Fakat fasl-ı sânî ve sâlisde beyan olunacak esbâb ve ahvâlden nâşî bazı kere kısâs diyete münkalip olur ve bazı kere dahi meccânen veyahut bedel-i sulh mukabili sakıt olur.

Mesele 22 - Amdden mâada katiller diyeti mûcip olur. Lâkin tesebbüben katlin diyeti mûcip olması iki şarla meşrûttur:

Evvelkisi; taaddî yani mütesebbibin katle müfzî olan fiili haksız olarak işlemiş olmasıdır. Binâenaleyh mütesebbip katle müfzî olan fiili haklı olarak işlemiş olur ise kendiye diyet lazım gelmez. (Çünkü *Mecelle'nin* doksan birinci maddesinde beyan olunduğu vechile, *cevaz-ı şer'î damâna münâfîdir*). Mesela, bir kimse kendi mülkü olmayan bir mahalde sahibinin izni olmaksızın bir kuyu kazıp da o kuyuya bir adam düşerek telef olsa o kimse fiil-i hafrde müteaddî olduğundan diyet vermesi

lazım gelir. Amma kendi mülkünde kazmış olduğu kuyuya bir adam düşüp de telef olsa, müteaddî olmadığından diyet lazım gelmez.

İkincisi; mütesebbibin fiili ile katil fiili beynine [arasına] başka bir fiil-i ihtiyârînin haylûlet [araya girmek] etmemesidir. Binâenaleyh mütesebbibin fiili ile katil fiili beyninde başka bir fiil-i ihtiyârî haylûlet eder ise, o surette mütesebbip üzerine diyet lazım gelmez.

Mesela, ber-vech-i bâlâ bi-gayrı hakkın hafredilmiş [kazılmış] olan kuyuya bir adam bilmeyerek kazâra düşüp de telef olsa, hâfire diyet lazım gelir. Ama bir adam bilerek ihtiyârıyla kendisini ol kuyuya ilkâ edip de telef olsa, ol adamın kendi fiil-i ihtiyârîsi haylûlet etmiş [araya girmiş] olduğundan hâfire diyet lazım gelmez.

Kezâlik ol kuyuya hâfirin gayrı bir şahıs diğer bir adamı atıp da mübâşereten onu itlaf eylese, ol şahsın fiil-i ihtiyârîsi haylûlet ettiği cihetle hâfir üzerine diyet lazım gelmez. Belki katlin mûceb ve muktezâsı fâil-i mübâşir olan ol şahıs üzerine icrâ olunur.

Kezâ bir kimse menzilini tamir etmek için getirdiği keresteyi menzili önünde vaki tarîk-i âmma vaz'ettikten sonra dîğer bir şahıs ol keresteyi vaz'olunduğu mahalden yuvarlayıp tarîkten mürûr eden bir adama isabet etmekle telef eylese ol şahsın fiil-i ihtiyârîsi haylûlet etmiş olduğundan diyet onun üzerine lazım gelir. Yoksa keresteyi vaz'eden kimse üzerine lazım gelmez. (Çünkü *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'*nin doksanıncı maddesinde zikr olunan kâide-i fıkhiyye mûcebince, *mübâşir yani bizzat fâil ile müsebbibin fiili müctemi' oldukta hüküm ol fâile muzâf kılınır*).

Mesele 23 - Şibh-i amd suretiyle insan katlini i'tiyâd eden kimsenin re'y-i veliyyü'l-emr ile siyâseten katli câiz ve meşrû'dur.

Mesele 24 – Katl bi-sebebin [tesebbüben katl] müstesnâ olarak, katlin cemî'-i aksâmı maktûlün miras ve vasiyetinden kâtilin mahrum olmasını mûcip olur.

Fakat kâtil sagîr veya mecnûn veya ma'tûh veyahud fasl-ı râbi'de beyan olunacağı veçhile mükreh bulunur ise onlar bu hükümden müstesnâdır.

Mesele 25 - Âlet-i gayr-i câriha ile kasten vuku bulan katlin şibh-i amd olarak diyeti mûcip olması, cerhe mukârin olmamak şartıyla meşruttur. Ama cerhe mukârin olur ise, o surette katl-i amd hükmünde olup kısâsı mûcip olur.

Binâenaleyh bir kimse, diğer kimesneyi mesela sopa ile min-gayrı cerh darp ederek katleylese, kâtile diyet lazım gelir. Ama sopa ile darp edip de ol darpden nâşî madrûbun bir uzvu mecrûh olup ondan müteessiren vefat eylerse kâtile kısâs lazım gelir.

Mesele 26 - Bir kimse fiil-i katilde kâtile iştirâk etmeyip ancak hîn-i katilde maktûlün kollarını ve ayaklarını tutmak gibi bir suretle kâtile i‘âne ve fiil-i katli ona teshîl etse yahut fiil-i katlin îkâ'ı [gerçekleşmesi] için kâtile emr veyahut onu teşvik ve iğrâ eylese şedîden ta‘zîr olunur.

Fasl-ı Sânî

Afv ve İbrâ ve Sulh Hakkındadır

Mesele 27 - Afvın rüknü âfînin "*Kısâstan afvettim*" veya "*ibrâ ettim*" veyahut "*Kısâsı iskât ettim*" veya "*Hibe ettim"* gibi afva delâlet eder bir söz söylemesidir.

Mesele 28 - Âfînin mükellef yani âkil ve bâliğ olması şartdır. Binâenaleyh sagîr ve mecnûn ve ma'tûhun afvı sahîh değildir.

Mesele 29 - Âfînin hakk-ı kısâsa malik olması şarttır. Binâenaleyh hakk-ı kısâsa mâlik olmayanların afvı ile kısâs sâkıt olmaz.

Mesela, maktûlün cümle veresesi tâlib-i kısâs iken, gerek eşraf-ı nâsdan ve gerek âhâd-ı nâsdan hiçbir ferd kâtili afvedip kısâsı iskât edemez.

Kezâlik bir sagîr veya mecnûn veya ma'tûh için sabit olan kısâsı onların veli veya vasîsi afvedemez, etmiş olsa sahih olmaz.

Mesele 30 - Afvın ba'de'l-vefât (ölümünden sonra) olması şart değildir.

Binâenaleyh amden cerh edilen bir şahıs bir kimse bizzat kendisi veyahut onun vefatından mukaddem veresesi cârihi nefsin kısâsından afvetseler sahih olur.

Ber-vech-i meşrûh afvın vukûundan sonra mecrûh ol cerhin tesirinden nâşî vefat etse, veresesi cârihi kısâs ettirmeye veya ondan diyet talep etmeye kâdir olamaz.

Mesele 31 - Amden maktûlün vârisi, şahs-ı vâhid olup da kâtili kısâstan afvetse kısâs tamamen ve meccânen sâkıt olur.

Vâris müte'addid olduğu surette, eğer cümlesi bi'l-ittifak kısâstan afvederler ise yine hüküm bu minval üzeredir.

Ve eğer cümlesi ittifak etmeyip de bazısı afvedip sâiri afvetmez veyahut bazısı afvedip de sâiri sagîr ve mecnûn gibi afvı câiz olmayan eşhâstan bulunur ise, o suretlerde afveden bazı veresenin kısâstan hissesi meccânen sâkıt olup sair veresenin

kısâstan hisseleri diyete münkalib olur. Ve şu halde kâtilin sâir vereseye diyetten hisselerini vermesi lazım gelir.

Mesele 32 - Min-gayrı amd cerhedilen bir kimse dem ve diyetinden cârihini ibrâ edip ba'dehû ol cerhden müteessiren vefat etse nazar olunur.

Eğer onun veresesi var ise ol ibrâ mecrûhun sülüs-i mâlından mu'teber olunur. Şöyle ki sülüs-i malı diyetin tamamına müsait ise verese diyet namına cârihden nesne alamaz. Sülüs-i malı diyetin tamamına müsait olmayıp da verese dahi ibrâyı mücîz olmaz ise, o surette diyetin sülüsü müsait olduğu miktarında ibrâ sahîh olup bâkîsini cârihin verese-i mecrûha vermesi lazım gelir.

Ve eğer mecrûhun veresesi olmayıp da terekesi beytülmâle âit olur ise, ol halde ibrâ, cemî'-i malından mu‘teber olup, emîn-i beytülmâl diyet nâmıyla cârihden nesne mütalebe edemez.

Ber-vech-i bâlâ mecruh ve müteveffâ olan kimsenin terekesi müstağrak bi'd-düyûn olur ise, o surette dâ'inler ibrâyı tutmayıp mecrûhun diyetini cârihden alıp kısmet-i guremâya idhâl edebilirler.

Mesele 33- Bir kimse diğer kimseyi gerek amden ve gerek bi-gayrı amd cerh ettikten sonra, mecrûh cârih ile bir miktar mal üzerine sulh olup ba'dehû ol cerhin tesirinden nâşî mecrûh vefat etse nazar olunur. Eğer sulh yalnız cerhden olarak vuku bulmuş ise, ber-vehc-i muharrer mecrûhun vefatıyla sulh bâtıl olur. Fakat bu sulh bâtıl olmasıyla beraber amd suretinde kısâsın diyete inkılâbını mûcib olur. Binâenaleyh bu surette mecrûhun veresesi cârihi kısâs ettiremez. Belki mecrûhun tamam diyetini cârihden alabilirler.

Ve eğer sulh cerh ile bareber cerhden hâdis olacak nesneden olmak üzere akd edilmiş ise o surette sulh bâtıl olmayıp, alâ-hâlihî kalır. Binâenaleyh bu surette mecrûhun veresesi cârihi kısâs ettirmeye veyahut ondan diyet almaya kâdir olamazlar.

Musâlehun anh cinâyet lafzıyla zikrolunarak mutlaka cinâyetten olmak üzere akd-i musâlaha edilmiş ise hüküm yine bu minval üzeredir. Yani mecrûhun

müteessiren vefatıyla sulhun sıhhatine halel gelmez. Binâenaleyh mecrûhun veresesi bu surette dahi cârihi kısâs ettirmeye veya ondan diyet nâmına nesne almaya kâdir olamazlar.

Mesele 34 - Bedel-i sulh, gerek diyetten zâid olsun ve gerek nâkıs olsun, her halde kısâstan sulh sahîh olur.

Mesele 35 - Veliyy-i kısâs, kebîr [reşit] bulunduğu takdirce, az veya çok bir mal üzerine kâtil ile kısâstan sulh olabilir. Ama veliyy-i kısâs, sagîr bulunduğu takdirce, veli veya vasîsinin diyetten nâkıs bir bedel üzerine kâtil ile sulh olması sahîh olmaz.

Binâenaleyh sagîr bâliğ oldukda tamamen diyeti kâtilden alır. Şu kadar var ki, veli veya vasî müdde‘â aleyhin inkârına mukârin tasaddî eylediği katil müdde‘âsına beyyinesi olmayıp da, müdde'â aleyhin dahi yemîn edeceği mâlum olur ise, o surette diyetten nâkıs bir bedel üzerine veli veya vasînin sulh olması sahîhdir.

Mecnûn ile ma'tûh, bu hükümde sagîr gibidir.

Fasl-ı Sâlis

Mûcib-i Kısâs ve Mûcib-i Diyet Olan Katillere Dâir Bazı Mesâil Beyanındadır

Mesele 36 - Kısâs tecezzîyi kabul etmez. Binâenaleyh veliyy-i katîl bir şahıs olup da kâtil-i âmidi kısâsın bir cüz'ünden afvetse kısâsın küllüsü sâkıt olur. Yoksa kısâsın o cüz'ünden mâadâsı diyete münkalib olmaz.

Mesela, veliyy-i katîl olan kimse, kâtili kısâsın nısfından afvetse, kısâsın küllüsü sâkıt olur, yoksa nısfı sâkıt olup nısf-ı diğeri diyete münkalip olmaz.

(*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'*nin altmış üçüncü maddesinde beyan olunduğu vechile, *mütecezzî olmayan şeyin ba'zını zikretmek küllünü zikretmek gibidir)*

Kezâlik veliyy-i katîl müte'addid olduğu surette onlardan birisi kâtili kısâsdan afvetse veyahut kâtil ile kısâsdan bir miktar mal üzerine sulh olsa, kısâs sâkıt olup sâirînin kısâsdan hissesi diyete münkalib olup diyetten hissesini alır. Yoksa kâtili kısâs ettiremez. Nitekim 31. meselede beyan olunmuştur.

Mesele 37 - Katl-i amdde vâcip olan aynen kısâsdır. Yoksa veresesinin talebine muallak olarak lâ-ale't-ta'yîn kısâs ile diyetten biri değildir.

Binâenaleyh, kâtilin rızası olmaksızın maktûlün veresesi kısâsa bedel ondan diyet alamazlar. Kezâ bir kimse birkaç kimesneyi mûcib-i kısâs olan katil ile katledip de maktûllerden birinin verese-i kâtili kısâs ettirse, diğer maktûllerin vârisleri kâtilin terekesini kabzeden veresesinden diyet alamazlar. Kezâlik kable'l-kısâs kâtil fevt olsa veyahut ecânibten bir şahıs onu katleylese, terekesinden diyet lazım gelmez.

Mesele 38 - Bir darbede amd ile hata içtimâ' edebilir. Şöyle ki: Bir kimse katl kasdıyla tüfengini diğer kimesne üzerine endaht edip [sıkıp] de kurşunu onu cerh ettikten sonra ondan nüfûz edip hataen âhar şahsa dahi isâbet edip bu veçhile ikisini dahi katleylese, evvelki katl-i amd olduğundan kısâsı, ikinci katl-i hata olduğundan diyeti icap eder.

Mesele 39 - Bir kimse diğer kimesneyi hurûca istitâati olmayan ateş içine atıp da ol kimesne ol ateşten çıkamayıp ateşten muhterikan fevt olsa, atan kimesneye kısâs lazım gelir.

Mesele 40 - Bir kimse diğer bir kimesneyi deryâya ilkâ edip de o kimesne derhal bilâ-sibâhat gark olup vefat etse, ilkâ eden kimseye diyet lazım gelir. Fakat bu sûretle insan katlini i'tiyâd etmiş ise, siyâseten katli meşrû'dur. 23. meseleye mürâcaat oluna.

Mesele 41 - Kısâs şübhe ile münderî ve müntefi' olur. Binâenaleyh bir kimse diğer bir kimesneye "*Kanım sana helâl olsun, beni katleyle*" deyü emredip de memur dahi onu katleylese, memura kısâs lazım gelmeyip diyet lazım gelir. Ama "*Kanımı sana şu kadar kuruşa sattım*" deyip de[383] memur dahi onu katleylese, bu surette memura kısâs lazım gelir. (Bu fıkra, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'*nin elli ikinci maddesinde mezkûr olan, "*Bir şey bâtıl oldukta onun zımmındaki şey dahi bâtıl olur*" kâide-i fıkhiyyesinin fürûâtındandır).

Mesele 42 - İki kimse bir şahsı me'an darp ve katledip fakat onlardan biri yalnız katletmiş farz olunsa, onun katli kısâsı mûcip olup, diğerinin katli diyeti mûcip olsa o kâtillerden hiçbirisi kısâs ettirilmez belki ikisi bile ol şahsın diyetini verirler.

Mesela, iki kimseden biri âlet-i câriha ile diğeri sopa ile âhar bir şahsı me'an darp edip, ikisinin darbından nâşî ol şahıs vefat etse, o kimselerden hiçbirine kısâs lazım gelmeyip, münâsafeten ol şahsın diyetini verirler.

Kezâlik bir kimsenin peder ve ceddi gibi usûlünden birisi, şahs-ı âharla me'an o kimseyi amden katleyleseler, o kâtillerden hiçbirinin kısâsen katli câiz olmayıp seviyyen diyet vermeleri lazım gelir.

Kezâ iki kimseden biri amden ve diğeri hatâen âhar bir kimesneyi me'an katleyleseler o kâtillerden hiç birisine kısâs lazım gelmeyip belki diyet lazım gelir.

---

[383] Metinde "…sattım beni katleyle deyip de" denilmişse de kitabın sonundaki düzeltme cetvelinde bu şekilde düzeltilmiştir.

Kezâlik bir kimse sagîr veya mecnûn veya ma‘tûh ile bir şahsı âlet-i câriha ile me‘an ve amden katleylese o kimseye kısâs lazım gelmeyip, nıfs-ı diyet lazım gelir. Nısf-ı diğeri dahi katilde şerîki olan sagîr veya mecnûn veya ma'tûh üzerine lazım gelir.

Mesele 43 - Bir maktûlün men aleyhi'l-kısâs olan kâtili müte'addid olduğu takdirce veliyy-i katîl onlardan yalnız birini meccânen afvetse veyahut yalnız biriyle kısâstan bir bedel-i mu'ayyen üzerine sulh olsa, diğer kâtili kısâs ettirebilir. Ber-vech-i muharrer yalnız biri hakkında vuku bulan afv ve sulh diğeri hakkında kısâsın icrâsına mani olamaz.

Mesele 44 - Bir kimse birkaç kişiyi mûcib-i kısâs olan katl ile katledip de maktûllerden birinin veresesi kâtili afvetse sair maktûllerin vereseleri kâtili kısâs ettirebilirler.

Mesele 45 - Bir kimse iki kişiyi amden katlettikde maktûlün ikisinin dahi veli ve vârisi bir şahıs olup da o şahıs maktûllerden birinin kısâsından kâtili afvetse, diğer maktûl için kâtili kısâs ettiremez.

Mesela, bir kimse diğer kimesnenin iki nefer karındaşını amden katledip ba‘dehû, onların hasren vârisi olan ol kimesne maktûllerden birinin kısâsından kâtili afvettikten sonra diğer maktûl için ol kâtili kısâs ettiremez.

Mesele 46 - İki kimse bir şahsı cerh-i müshın ile cerh edip de ol şahıs vefat etse nazar olunur, eğer onlar me‘an yani bir anda cerh etmişler ise, ikisi dahi kâtil olur. Binâenaleyh ikisine dahi kısâs lazım gelir. Ve eğer evvelâ biri cerh edip ba‘dehû diğeri cerh etmiş ise, kâtil yalnız evvelkisidir. Binâenaleyh bu surette evvelkisine kısâs, İkincisine ta‘zîr-i şedîd ve habs-i medîd lazım gelir.

Mesele 47 - Veliyy-i kısâsın vefatıyla kısâs sâkıt olmaz. Belki velâyet-i kısâs onun veresesine intikâl eder. Şöyle ki; bir kimse diğer kimesneyi amden katledip de maktûlün hasren vârisi istîfâ-i kısâs etmeksizin vefat etse, veresesi onun makâmına kâim olarak istîfâ- i kısâs edebilir.

Mesele 48 - Bir kimesne diğer kimesneyi kasden bir yüksek mahalden aşağı atıp da o kimesne telef olsa nazar olunur; eğer ol mahalden aşağı düşen adamın hayatta kalması âdeten mümkün ise, atan kimseye diyet lazım gelir. Ve eğer mümkün değil ise kısâs lazım gelir.

Mesele 49 - Bir kimse diğerine "*Fülân kimesneyi katlet*" diyü min-gayrı ikrâh emretmekle, memur dahi o kimseyi katleylese nazar olunur: Eğer memur kebîr ise katlin mûceb ve muktezâsı onun üzerine icrâ olunur. Ve eğer sagîr ise, âmire mürâcaat olunmak üzere sagîrin malından diyet îfâsı lazım gelir. Ve bu iki sûrette âmir, ta'zîr-i şedîd ve habs-i medîde müstehak olur.

Mesele 50 - Bir kimse diğer kimesneyi ip gibi birşey ile boğup helâk eylese, diyet lazım gelir. Fakat o kimsenin adam boğmak mu'tâdı ise, siyâseten katli meşrû'dur. (23. meseleye mürâcaat oluna).

Mesele 51 - Bir mektep hocası veya bir sanat ustası ilim veya sanat tâlim etmek üzere kendüye verilmiş olan sagîri velî veya vasîsinin izni olmaksızın asla darb edemez. Darbedip de ondan nâşî sagîr fevt olsa, ol hoca veya ustaya diyet lazım gelir.

Li-ecli't-te'dîb sagîri darbetmek üzere veli veya vasî izin verdiği surette ancak sagîrin el ve ayak gibi mu'tad olan a'zâsını âdet-i veçhile darbetmek câizdir. Bu suretle sagîr vefat etse, dâribe diyet lazım gelmez (Zira *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'*nin doksan birinci maddesinde beyan olunduğu üzere *cevâz-ı şer'î damâna münâfîdir*).

Ve eğer darbı mu'tâd olan a'zâsından başka bir yerine mesela sagîrin kulağı tozuna veya boş böğrüne yumruk veya değnek ile darp veyahut darbı mu'tâd olan uzvunu fevkalâde darp edip de ondan nâşî sagîr vefat etse, dâribe diyet lazım gelir.

Mesele 52 - Bir kimse velev menkûhası olsun, cimâa mutîka olmayan sabiyyeye cimâ edip de ondan nâşî sabiyye vefât etse, o kimse onun diyetini dâmin olur. Ve eğer menkûhası ise onun mirasından dahi mahrûm olur.

Mesele 53 - Bir kimse zevcesini yumruk veya değnek gibi bir şey ile darbedip de ondan nâşî zevce müteessireten vefat etse, zevc üzerine diyet lazım geldiği gibi onun mirasından dahi mahrûm olur (24. meseleye mürâcaat oluna)

Mesele 54 - Bir sagîri veli veya vasîsinin emriyle cerrâh mu‘tâd veçhile hıtân (sünnet) ettikde, yarası teşennüc edip sagîr fevt olsa cerrâha nesne lazım gelmez. Ama hıtân ederken hadd-i mu‘tâdı tecâvüz edip de ondan nâşî sagîr vefat etse, cerrâh üzerine nısf-ı diyet lazım gelir.

Mesele 55 - Bir kimsenin izin ve ruhsatıyla a‘zâsından birinde lede'l-iktizâ ameliyât-ı cerrâhiye icrâ olunup da müteessiren ol kimse vefât etse, nazar olunur: Eğer ameliyatı icrâ eden tabibin tıbben hatası ve hadd-i mu‘tâdı tecâvüzü vukû‘ bulmamış ise, nesne lazım gelmez. Ve eğer hata ve tecâvüz vukû‘ bulmuş ise, o surette tabibe ol kimesnenin nısf-ı diyetini damân lazım gelir.

Mesele 56 - Bir ecîr-i müşterek veya ecîr-i has, müste'cirin sun‘u olmayarak esnâ-i amelde telef olsa, müste'cir onun diyetini dâmin olmaz.

Mesela, bir kuyucu ücretle birisinin hânesine kuyu kazarken kuyu kuyucu üzerine yıkılıp da onu telef eylese, hâne sahibi kuyucunun diyetini dâmin olmaz. Kezâlik bir dülger ücretle birisinin binasında çalışırken binadan düşüp telef olsa, bina sahibi onun diyetini dâmin olmaz. Kezâ bir kimse bir maslahatının tesviyesi için âhar diyara gönderdiği hizmetkârını, esnâ-i râhda kuttâ‘-i tarîk eşkıyâsı katleylese ol kimse onun diyetini dâmin olmaz.

Mesele 57 - Bir kimsenin helâkine kendi fiiliyle beraber gayrın fiili sebep olsa, o gayra diyetten hisse lazım gelir. Şöyle ki; Mesela, dört kişi me‘an büyük bir direk kaldırırken kazâra ol direk cümlesinin ellerinden boşanıp onlardan birinin üzerine düşmekle helâk olsa, ol üç kişinin herbiri diyetin birer rub‘unu (1/4'ini) verir ve bir rubu‘ (1/4) dahi hâlikin hissesine isâbetle sâkıt olur.

Kezâlik üç kişi bir kuyuyu harf ederken cümlesinin fiilinden nâşî ol kuyu çöküp onlardan birisi altında kalıp telef olsa, dîğer iki kişinin her biri üzerine diyetten birer sülüs (1/3) lazım gelir. Ve bir sülüs dahi telef olanın hissesine isabetle heder olur.

Kezâ beş kişi bir hânenin ebniyesini nakzederlerken cümlesinin fiilinden nâşî ol hânenin sakfı içlerinden birinin üzerine yıkılıp mehdûmen fevt olsa diğer dört kişinin her birine birer humus (1/5) diyet vermek lâzım gelir. Bir humus dahi fevt olanın hissesine çıkıp heder olur.

Kezâlik iki kimse bir kayığa binip giderler iken birbirleriyle dövüşüp kayığı tahrik etmeleriyle ikisinin sun'undan nâşî kayık devrilmekle onlardan biri deryâya düşüp derhal bilâ-sibâhat gark olsa, diğeri onun diyetinin nısfını dâmin olur. Nısf-ı dîğeri mağrûkun hissesine çıkıp heder olur.

Mesele 58 - Bir reîsin sefinesi yelken ile yürür iken rüzgâr müşted olup reîs sefineyi sarfa kâdir olmamakla onun sunu olmayarak sefine bir kayığa dokunup kayık devrilmekle içinde bulunanlar deryâya düşüp gark olsalar reîsine nesne lazım gelmez.

Mesele 59 - Yüklü bir hamal tarîkde giderken arkasında bulunan yük bir şahıs üzerine düşmekle ol şahıs fevt olsa, hamal onun diyetini dâmin olur.

Mesele 60 - Bir sagîrden sâdır olan cinâyetin diyeti kendi malından lazım gelir. Kendi malı yoksa hâl-i yesârına intizâr olunur. Yoksa akrabası üzerine lazım gelmez. Mecnûn ile ma‘tûh bu hükümde sagîr gibidir.

Mesele 61 - Bir kimse diğer kimesneyi amden katledip de afv veya sulh veya maktûl kâtilin fürûundan olmak veyahut kâtilin fürûundan biri maktûlün veresesinden bulunmak gibi bir sebep ile kâtilden kısâs sâkıt olsa bile, kasden ve bi-gayrı hakkın adam katletmek ma‘siyet-i azîmesini irtikâb ettiği için kâtil ta‘zîre müstahak olur.

Kezâlik şibh-i amd suretiyle insan katleden kimse verese-i katîle diyet vermesiyle beraber ta‘zîre müstahak olur. Mu‘tâdı ise siyâseten katli câizdir (23. meseleye mürâcaat oluna).

Fasl-ı Râbi‘

Şurût ve Keyfiyet ve Velâyet-i Kısâs Hakkındadır

Mesele 62 - Maktûlün veresesinin taleb-i kısâs etmeleri şarttır. Binâenaleyh maktûlün veresesi kısâs taleb etmez iken kâtil kısâsen katlolunamaz.

Mesele 63 - Kâtilin mükellef yani âkil ve bâliğ olması şarttır. Binâenaleyh sabî ve mecnûn ve ma‘tûhdan katil sâdır olsa, bundan kısâs olunmak câiz değildir. Belki kısâsa bedel onlar üzerinde diyet lazım gelir.

Kezâlik bir mükellefden katl-i amd sudûr ettikde, li-ecli'1-kısâs taraf-ı hâkimden ve- liyy-i katîle teslim olunmazdan mukaddem ona cünûn-ı mutbık (yani cemî‘-i evkâtını müstev‘ib olan cünûn) ârız olsa kısâs sâkıt olur, kısâsa bedel diyet lâzım gelir. Amma kâtilin kısâsıyla hükmolunarak li-ecli'1-kısâs veliyy-i katîle teslim olundukdan sonra ona cünûn-ı mutbık ârız olsa, kısâsın icrâsına mâni‘ olmaz.

Mesele 64 - Cünûn-ı gayr-i mutbik ile mecnûn (yani kendüye kâh cünûn ve kâh ifâkat gelen) kimse, hâl-i ifâkatında bir şahsı amden katleylese yine hâl-i ifâkatında kısâsıyla hüküm olunur. Amma hâl-i cinnette katletmiş ise kısâs lazım gelmeyip diyet lazım gelir.

Mesele 65 - Maktûl kâtilin fer‘i yani kâtilin evlâd ve ahfâdından biri olmamak şarttır. Binâenaleyh bir kimseyi ebeveyninden veyahut (gerek min-kıbeli’l-eb [baba tarafından] ve gerek min kıbeli’l-üm [ana tarafından]) ecdâd ve ceddâtından birisi, amden katleylese o kâtilin kısâsen katli câiz değildir. Belki verese-i maktûle diyet verir. Kendisi dahi maktûlün verâsetinden mahrûm olur (24. meseleye mürâcaat oluna).

Amma kâtil maktûlün fer‘i olmamak şart değildir. Binâenaleyh bir kimse baba veya anası veya ecdâd ve ceddâtından birini âlet-i câriha ile amden katleylese o kimse kısâsen katl olunur.

Mesele 66 - Maktûlün veresesi içinde fer‘i olmamak şarttır. Mesela, bir kimse dâmâdını amden katledip de maktûlün veresesi içinde kâtilin kızından mütevellid bir

veled bulunsa veyahut zevcesini katledip de onun veresesi içinde kâtilin veledi bulunsa o kâtil kısâs ettirilemez. Belki verese-i maktûle diyet verir.

Mesele 67 - Amden maktûlün veresesinden birisi kable'l-kısâs fevt olup da kâtil ona vâris olsa, kâtilden kısâs sâkıt olur. Diğer vereseye diyetten hisselerini verir.

Mesela, bir kimse li-ebeveyn ammisini amden katledip maktûlün hasren vârisi oğlu ile kızı kâtili kısâs ettirmek sadedinde iken, maktûlün oğlu dahi vefat edip kız karındaşı ile li-ebeveyn ammizâdesi olan kâtil ona vâris olsa, kâtilden kısâs sâkıt olur. Diğer vârisin diyetten hissesini vermesi lazım gelir.

Kezâlik bir kimse kayın pederini amden katledip de maktûlün vârisi iki nefer oğluyla kâtilin zevcesi olan kızına münhasır olsa verese-i mezbûre kâtili kısâs ettirmeksizin maktûlün kızı dahi vefat edip kâtil ona zevciyyet cihetiyle vâris olsa kısâs kâtilden sâkıt olup sâir veresinin diyetten hisselerini verir.

Mesele 68 - Kable'l-kısâs veliy-i katîl vefât edip de kâtilin fürûundan biri ona vâris olsa kâtil hakkında kısâs diyete münkalib olur.

Mesela, bir kimse oğlunun kayın pederini amden katledip de ona oğlunun zevcesi olan kızı vâris olup da ba‘dehû kable’l-kısâs kızı dahi vefat edip kâtilin oğlu ona vâris olsa kâtilden kısâs sâkıt olup vereseye diyet vermesi lazım gelir.

Mesele 69 - Maktûl kâtilin memlûkü olmamak şarttır. Binâenaleyh bir kimse azadsız köle veya câriyesini âlet-i câriha ile amden katleylese kâtile kısâs lazım gelmez. Belki ta‘zîr-i şedîd ve habs-i medîd lazım gelir.

Ama azadlı köle veya câriyesini veyahut âharın memlûkü olan köle veya câriyeyi ber-vech-i muharrer amden katleylese kâtile kısâs lazım gelir.

Mesele 70 - Kâtilin ikrâh-ı mu‘teber ile mükreh olmaması şarttır. Binâenaleyh bir kimse dîğer kimesneyi âlet-i câriha ile amden katleylemek üzere âhar şahsa ikrâh-ı mu‘teber ile ikrâh ve icbâr edip de o şahıs ol kimesneyi ber-vech-i muharrer amden katleylese kâtile kısâs lazım gelmez. Belki kısâs mücbire lazım gelir.

Kezâlik kâtil üzerine diyetin vücûbunda kâtilin ikrâh-ı mu'teber ile mükreh olmaması şarttır. Binâenaleyh bir kimse âhar kimesneyi mûcib-i diyet olan katl ile katletmek üzere ikrâh-ı mu‘teber ile ikrâh ve icbâr olunup da o dahi o kimesneyi ol veçhile katletse, diyet mücbir üzerine lazım gelir. Yoksa kâtil üzerine lazım gelmez.

Ve bu iki surette dahi maktûlün mirasından mahrûm olmaz (24. meselenin fırka-i istisnâiyyesine mürâcaat oluna).

Mesele 71 - İkrâhın mu‘teber olması zikri âtî dört şartın vücûduna tevakkuf eder.

Evvelkisi; ikrâhın mülcî olması yani katl-i nefs ve kat‘-ı uzuv veya onlardan birine müeddî olan darb-ı şedîd ile tehdîd ve ihâfe olunmakdır. Ama ikrâh-ı gayr-i mülcî yani mükrehin yalnız gam ve elemini mûcib olan hapis ve darb-ı hafif ile tehdit etmek ikrâh-ı mu‘teber değildir. Binâenaleyh, bir kimse diğer kimesneyi mûcib-i kısâs olan katil ile katletmek üzere âhar şahsa ikrâh-ı gayr-i mülcî ile ikrâh edip de o şahıs dahi ol kimesneyi ber-vech-i meşrûh mükrehen katleylese kısâs kâtile lazım gelir, yoksa ikrâh eden kimseye lazım gelmez.

İkincisi; mücbirin tehdidini îkâ‘a muktedir olmasıdır. Binâenaleyh tehdidini îkâ‘a kâdir olmayan kimsenin ikrâhı mu‘teber değildir.

Üçüncüsü; mükreh, mükrehün aleyh olan fiil-i katli işlemediği surette mücbirin mükrehün bihi icrâ edeceğine mükreh indinde ilim ve galebe-i zan hâsıl olmasıdır. Binâenaleyh mücbirin mükrehün bihi icrâ edeceğine mükreh indinde ilim ve galebe-i zan hâsıl olmaz ise ikrâh mu‘teber değildir.

Dördüncüsü; mükrehin fiil-i katli mücbirin kendi veya adamı huzûrunda işlemesidir. Ama mükreh fiil-i katli mücbirin veya adamının gıyâbında işler ise ikrâh zâil olduktan sonra fiil-i katli kendi rızâ ve ihtiyârıyla işlemiş olacağı cihetle bu ikrâh mu‘teber olmayıp mûceb-i katil kâtil üzerine icrâ olunur.

Mesele 72 - Hîn-i kısâsda maktûlün cümle veresesi hâzır bulunması şarttır. Binâenaleyh maktûlün verese-i kibârdan biri âhar diyârda gâib bulunsa, o vâris hâzır

olmadıkça sair veresenin talebiyle kısâs icrâ olunamaz. (Çünkü gâibin hîn-i kısâsda afvetmiş bulunmak ihtimâli vardır).

Mesele 73 - Maktûlün vârislerinden biri sagîr bulunsa onun bülûğuna intizâr olunmayarak vâris-i kebîr'in talebiyle kısâsın icrâsı câizdir (Çünkü 28. meselede beyan olunduğu vechile sagîrin afvı sahih olmadığından, ondan afv ihtimali yoktur). Fakat bu cevâz vâris-i kebîr ile vâris-i sagîr beyninde karâbet olmak şartıyla meşrûttur.

Mesela, maktûlün verâseti anası ile bir veled-i sagîrine münhasır olsa, maktûlün anası sagîrin min-kıbeli'l-eb ceddesi olduğundan sagîrin bülûğuna intizar etmeyerek kâtili kısâs ettirebilir. Kezâlik maktûlün verâseti zevcesiyle ol zevceden mütevellid veled-i sagîrine münhasır olsa, zevce-i mezbûre sagîrin anası bulunduğu cihetle kable bülûği's-sagîr kâtili kısâs ettirebilir.

Ama vâris-i kebîr ile vâris-i sagîr beyninde karâbet olmadığı takdirde, vâris-i kebîrin talebi ile kable bülûği's-sagîr kısâsm icrâsı câiz değildir.

Mesela, maktûlün verâseti zevcesiyle kendinden evvel vefat eden diğer zevcesinden mütevellid sagîr oğluna münhasır olsa, zevce-i mezbûre ile sagîr beyninde karâbet olmadığından sagîr bâliğ olmadıkça kâtilin kısâsı câiz değildir

Mesele 74 - Maktûlün veresesinden biri âhar diyârda gâib iken hazır olan sâir verese "*Mûrisimizi sen âlet-i câriha ile amden katlettin*" diyü bir kimseden inkârına mukârin da'vâ ve ikâme-i beyyine eyleseler, ancak müdde'â aleyh üzerine töhmet-i katil sâbit olarak hapsolunması için verese-i hâzıranın işbu da'vâ ve beyyineleri istîmâ' ve kabûl ve müdde'â aleyhin katil ile müttehem olduğuna hükmolunarak mahbese ilkâ olunur.

Bu surette verese-i hâzıra ber-vech-i muharrer da'vâ ve ikâme-i beyyine ettikten sonra gâib olan vâris hâzır olsa tekrar cümle verese da'vâ ve ikâme-i beyyine ederek müddeâ aleyhin kısâsıyla hüküm olunmadıkça kısâsın icrâsı câiz olamaz.

Ama mûcib-i diyet olan katilde maktûlün veresesinden yalnız birisi hasm olup sair verese gıyâbında kâtilden diyet da'vâ edebilir. Ba'de's-sübût diyetin

mecmûu cümle verese için hükmolunur. Fakat müdde‘î olan vâris diyetten yalnız kendi hissesini kabzeder, sâir verese tarafından kabza vekâleti olmadıkça onların hissesini kabzedemez.

Mesele 75 - Kâtilin maktûle şeref ve fazilet ve adet ve hilkatçe müsâvâtı şart değildir. Binâenaleyh eşrâf-ı nâsdan olan kâtil âhâd-ı nâsdan olan maktûl veyahut âlim olan kâtil, câhil olan maktûl için kısâs olunur.

Kezâlik 48. meselede beyan olunduğu veçhile me‘an cerh-i müshın ile cerh ederek cümlesi kâtil olan eşhâs-ı müteaddide maktûl-i vâhid için kısas olunurlar.

Ve kezâ tâmmü'l-a‘zâ olan kâtil, nâkısü'l-a‘zâ olan maktûl; ve âkil olan kâtil mecnûn olan maktûl; ve sahîh olan kâtil marîz olan maktûl; ve kebîr olan kâtil sagîr olan maktûl; ve zükûrdan olan kâtil inâsdan olan maktûl ve hür olan kâtil gayrın memlûkü olan maktûl mukabilinde kısâs olunurlar.

Mesele 76 - Maktûlün akîb-i cerhde derhal vefât etmesi şart değildir. Binâenaleyh bir kimse dîğer şahsı âlet-i câriha ile amden cerhedip ba‘dehû o şahıs ol cerhin te'sîrinden nâşî bir hayli müddet esîr-i firâş olduktan sonra ol cerhden müteessiren vefat etse o kimse kısâs olunur.

Mesele 77 - Bir kimse sarhoş[384] olduğu halde dîğer bir kimesneyi âlet-i câriha ile amden katleylese kısâs olunur.

Mesele 78 - Kısâs da‘vâsından dolayı huzûr-ı hâkimde kâtil ile muhâkeme olmak için veliyy-i katîlin diğer kimesneyi vekil etmesi câiz ise de, kısâsın icrâ olunacağı mahalde kendisi hazır olmayarak gıyabında kısâsın icrâ ve istîfâsı için diğerini vekil etmesi câiz değildir. Şu kadar var ki veliyy-i katîl, mahall-i kısâsda bizzat hâzır olup da kendi huzûrunda kâtili kısâsen katletmek üzere âharı tevkîl etmesi câizdir.

Mesele 79 - Veliyy-i katîlin emr ve tevkîli olmaksızın ecânibden bir kimse, men aleyhi'l-kısâs olan kâtili âlet-i câriha ile amden katleylese o kimse katlolunur.

---

[384] Haram yoldan sarhoş olan kişi için.

Mûcib-i diyet olan katil ile katlettiği takdirde dahi o kimesnenin verese-i men aleyhi'l-kısâsa diyet vermesi lazım gelir.

Mesele 80 - Katl-i amd, ber-vech-i şer‘î sâbit olarak kâtilin kısâsına hükm-i hâkim lâhık olduktan sonra cümle verese tâlib-i kısâs iken, kısâsın te'hîr-i icrâsı câiz değildir (Bu meseleye dair zeyl-i risâlede bir muhtıra tahrîr olunacaktır).

Fakat kısâsıyla hükmolunan kadının hamli olduğu zâhir olur ise, ol halde cirâ-i kısâsı vaz‘-ı hamil edinceye değin te’hîr olunur. Vaz‘-ı hamilden mukaddem kısâsın icrâsı câiz olamaz.

Kezâlik âhar bir kimse kâtilin bir uzvunu cerh etse, cerâhat iltiyâm-pezîr oluncaya değin kâtilin kısâsı te'hîr olunur.

Mesele 81 - Kâtil maktûlü, ne sûretle katleder ise etmiş bulunsun onun kısâsı ancak kılıç gibi keskin bir âlet-i câriha ile boynu kat‘ edilerek istîfâ kılınır. Bundan başka bir sûretle istîfâ-i kısâs câiz olamaz.

Mesela, kâtil maktûlü ihrâk bi'n-nâr ederek katletmiş olsa, mukâbeleten kâtil dahi ihrâk bi'n-nâr edilerek istîfâ-i kısâs câiz ve meşrû‘ değildir.

Kezâlik bir kimse dîğer bir kimesnenin el ve ayak ve burun ve kulak gibi a‘zâsını kesmek veyahut gözlerini çıkarmak veyahut derisini yüzmek gibi ona bir mu‘âmele-i vahşiyye icrâ ederek katletmiş olsa hîn-i kısâsda kâtile dahi o mu‘âmele-i vahşiyyenin icrâsı câiz ve meşrû‘ değildir.

Veliyy-i katîl, bâlâda beyan olunan suretten gayrı nâ-meşrû‘ bir suretle istîfâ-i kısâs etmek ister ise hâkim tarafından men‘ olunur, etmiş bulunur ise ta‘zîr olunur.

Mesele 82 - Veliyy-i kısâs kâtili bizzat katlederek istîfâ-i kısâs eyler veyahut kendi huzurunda kâtili kısâsen katletmek üzere âhara emredip bi'n-niyâbe memura katlettirir (78. meselenin fıkra-i ahîresine mürâcaat oluna).

Mesele 83 - Gerek ashâb-ı ferâizden ve gerek asabâttan ve gerek zevi'l-erhâmdan katîlin bilfiil verâsetine nâil olan akrabası veliyy-i katîl olup kâtili kısâs ettirebilir.

Mesele 84 - Zât-ı hazret-i pâdişâhî velisi olmayanların velisidir. Binâenaleyh maktûlün mesele-i ânifede zikr olunan sunûf-ı selâseden aslâ vârisi olmadığı takdirce, zât-ı hazret-i pâdişâhî maktûlün velîsi olup istîfâ-i kısâs buyururlar.

Bu surette kâtilin afvı maslahat-ı âmme mülâhaza-i âdilesine mugayir olduğu cihetle câiz olamaz. Fakat zât-ı hazret-i pâdişâhî kısâsa bedel kâtilin rızâsıyla beytülmâl için diyetten dûn olmamak üzere kâtilden bir mikdar mal alıp kısâsdan onu ıtlâk buyurmaları câizdir.

Mesele 85 - Vasiyy-i muhtâr ve vasiyy-i mansûb ve mûsâ-leh ve mukarrun leh bi'n-neseb veliyy-i kısâs olamaz. Binâenaleyh bunlardan hiçbiri kâtili kısâs ettiremez.

Mesele 86 - Velâyet-i kısâs sagîre münhasır bulunduğu takdirce, sagîrin velîsi yani babası var ise babası, yoksa babasının babası velâyeti veçhile sagîr tarafından kâtili kısâs ettirebilir.

Sagîrin sâir akrabası veya vasîsi sagîr tarafından kâtili kısâs ettiremez. Fakat gerek velî ve gerek vasî, diyetten dûn olmayan bir bedel mukabilinde kısâsdan kâtil ile sagîr için sulh olabilir (35. meseleye mürâcaat oluna).

Mesele 87 - Zevcesinden mâadâ vârisi olmayan maktûlün zevcesi ve zevcinden başka vârisi olmayan maktûlenin zevci kâtili kısâs ettirebilir. Emîn-i beytülmâlin huzûr ve muvâfakati şart değildir.

Fasl-ı Hâmis

Da‘vâ ve İkrar ve Şehâdet ve İmdâ-i Kaza Hakkındadır

Mesele 88 - Veliyy-i katîl, bir kimseden "*Sen mûrisini âlet-i câriha ile amden katlettin*" diyü da‘vâ ettikde, lede'l-istintâk müdde‘â aleyh amd ve âlet-i katli zikr ve beyan etmeyerek katl-i mutlakı ikrâr eylese, veliyy-i katîl tâlib olduğu halde o kimse üzerine diyetle hükm olunur.

Mesele 89 - Veliyy-i katîl, bir kimseden "*Fülân zamanda sen mûrisimi katlettin*" diyü da‘vâ ettikde, âhar bir şahıs zuhur edip "*Mûrisini o kimse katletmedi, ben katlettim*" diyü ikrâr eylese nazar olunur:

Eğer veliyy-i katîl mukırrı ikrârında tasdîk eder ise, müdde‘â aleyh veliyy-i katîlin da‘vâsından berî olur. İkrâr-ı mezkûra binâen katlin mûcebi mukırr üzerine hükmolunur.

Ve eğer veliyy-i katîl mukırrı ikrârında tasdîk etmez ise, ikrâr-ı mezkûr lağv olup müdde‘â aleyh veliyy-i katîlin da‘vâsından berî olmaz. Binâenaleyh veliyy-i katîl da‘vâsını bi’l-beyyine ispat ettiği halde, icabı veçhile müdde‘â aleyh üzerine hükmolunur.

Mesele 90 - Bir kimse mecrûh oldukda "*Benim câribim fülân kimesne değildir"* diyü işhâd ettikten sonra, ol cerhden müteessiren vefat edip de mecrûhu ol kimesnenin cerh eylediği inde'n-nâs ve inde'l-hâkim ma‘rûf ise bu işhâd mu‘teber değildir. Binâenaleyh bu surette mecrûhun veresesi cerhin mûcebini ol kimesneden da‘vâ edebilir.

Ve eğer mecrûhu ol kimesnenin cerheylediği ma‘rûf değilse o sûrette işhâd mu‘teberdir. Binâenaleyh mecrûhun veresesi cerh-i mezkûrdan dolayı ol kimesneden nesne da‘vâ edemezler, etmiş olsalar hâkim istimâ‘ etmez.

Mesele 91 - Bir kimse mecrûh oldukda "*Beni fülân kimesne cerhetti*" dedikten sonra o cerhten müteessiren vefât etse, veresesi cerhi ol adamdan gayrı bir kimesneden da‘vâ eyleseler mesmû‘ olmaz. Verese ol adamdan inkârına mukârin

da‘vâ ettikleri takdîrce, beyyineye muhtâçtır. Mecrûhun kavl-i mücerredine binâen ol adamın cârih olduğuna hükmolunamaz.

Mesele 92 - Bir kimse dîğer kimesneyi cerh edip ba‘dehû ol kimseye bür’-i tâm gelip [tam iyi olup] bir müddet sâlimen gezdikten sonra vefat etse, veresesi "*Câiz ki senin cerhinden vefât etmiş ola*" diyü ol kimseden diyet da‘vâ etseler mesmû‘ olmaz (Çünkü *Mecelle*’nin 74. maddesinde beyan olunduğu üzere, *tevehhüme i‘tibâr yoktur*).

Mesele 93 - Bir kimse diğer kimesneyi cerh edip ba‘dehû bir müddet mürûrunda ol kimesne vefât etse veresesi "*Senin cerhinden müteessiren vefât etti*" diyü cârihden da‘vâ ve cârih dahi "*Ol cerhden kendüye bür'-i tâm hâsıl olup (tam olarak iyileşip) bir müddet sâlimen gezdikten sonra vefat etti*" diyü da‘vâ edip tarafeynden her biri müdde‘âsına beyyine ikâmet etmek isterse cârihin beyyinesi tercih olunur.

Mesele 94 - Bir maktûlün vârisi olmak üzere karındaşı kâtil-i âmidi kısâs ettirmek istedikde, kâtil "*Maktûlün âhar diyârda oğlu olup velâyet-i kısâs ona âittir"* diyü da‘vâ ve karındaşı "*Benden gayrı maktûlün vârisi olmayıp velâyet-i kısâs bana âittir"* diyü da‘vâ edip tarafeynden her biri müdde‘âsına ikâme-i beyyine etmek isterse, kâtilin beyyinesi tercih edilir.

Mesele 95 - Bir maktûlün velîsi diğer kimseden "*Sen mûrisimi fülân şahıs ile me‘an ve amden cürh-i müshın ile cerh ederek katletmiştin*" diyü ol kimsenin inkârına mukârin da‘vâ edip lâkin ol şahıs hîn-i da‘vâda âhar diyârda gâib bulunsa onun gıyâbında müdde‘înin da‘vâ ve beyyinesi istimâ‘ ve ol kimsenin kısâsıyla hükmolunarak kısâs olunabilir. Ba‘dehû ol şahıs hazır oldukda onun yüzüne tekrar da‘vâ ve ikâme-i beyyine olunmadıkça onun kısâsıyla hüküm olunmaz.

Mesele 96 - Veliyy-i katîl bir kimseden inkârına mukârin mûcib-i kısâs olan katl iddiâ edip de müdde‘âsını bi'l-beyyine ispattan izhâr-ı acz ettiği surette müdde‘înin talebiyle müdde‘â aleyhe yemîn teklîf olunur. Müdde‘â aleyh yemîn eder ise, veliyy-i katîlin da‘vâsından berî olur, yemînden nükûl eder ise kısâsıyla hükmolunamaz. Belki yemîn veya katli ikrâr edinceye değin mahbesde ibkâ olunur.

Amma mûcib-i diyet olan katil da‘vâsında kendüye yemîn teklif olunan müdde‘â aleyh yemînden nükûl ettiği takdirce, diyetle hükm olunur.

Mesele 97 - İkrâr hüccet-i kâsıradır. Yani mukırrın yalnız kendi aleyhinde mu‘teber olup diğerin aleyhinde mu‘teber olmaz.

Binâenaleyh bir kimse "*Fülân şahıs ile beraber fülân adamı katlettik*" diyü ikrâr edip lâkin ol şahıs istintâk olundukda katli inkâr edip de ikisinin beraber katleylediği beyyine ile sâbit olmadığı takdirce, mücerred ol kimsenin ber-vech-i muharrer vukû‘ bulan ikrârına binâen mûceb-i katil ol şahıs üzerine icrâ olunamaz.

Mesele 98 - Şâhitlerin zaman ve mekân ve âlet-i katilde ittifâkları şehâdetin kabûlünde şarttır. Binâenaleyh katle şehâdet eden şâhidler bunların birinde ihtilâf etseler, şehâdetleri kabul olunmaz.

Mesela, şâhitlerden birisi "*Cuma günü katletti*", diğeri "*Cumartesi günü katletti*" veyahut şâhitlerden birisi "*Üsküdar'da katletti*", diğeri "*Kâdî Karyesi'nde[Kadıköy'de] katletti*" veyahut şâhidlerden biri "*Kılıç ile katletti*", diğeri "*Kama ile katletti*" diyü yekdiğere muhalif olarak edâ-i şehâdet eyleseler, şehâdetleri kabul olunmaz.

Kezâlek katle şehâdet eden şâhidlerden biri âlet-i katli tayin edip diğeri "*Âlet-i katli bilmem*" dese şehâdetleri kabûl olunmaz. Ama şâhidlerin ikisi dahi âlet-i katli beyan etmeyerek katl-i mutlaka şehâdet eylese kabul olunarak diyetle hükmolunur.

Mesele 99 - Şâhidlerden birisi fiil-i katle diğeri ikrâr-ı katle şehâdet eyleseler kabûl olunmaz. Ama şâhitlerden ikisi dahi katli ikrâra şehâdet eyleseler o sûrette şehâdetleri kabûl olunur.

Mesele 100 - Bir kimse fiil-i katli re'ye'l-ayn müşâhede etmedikçe katle şehâdet etmesi aslâ câiz ve meşrû‘ değildir. Binâenaleyh katil hakkında semâ‘la vukû‘ bulan şehâdet kabul olunmaz.

Şöyle ki, şâhidler "*Fülân kimsenin fülân şahsı katlettiğini re’ye'l-ayn müşâhede etmedik. Velâkin nâsdan ol veçhile işittik*" diyü katle semâ‘ ile şehâdet eyleseler kabûl olunmaz.

Mesele 101 - Mûcib-i kısâs olan katil hakkında aslâ kadınların şehâdeti câiz değildir. Ama mûcib-i diyet olan katil hakkında bir erkek iki kadının ve ricâlin muttali‘ olamayacağı mahalde yalnız kadınların şehâdetleri kabûl olunur (Nitekim *Mecelle’*nin bin altı yüz seksen beşinci maddesinde beyan olunmuştur).

Mesele 102 - Mûcib-i kısâs olan katle şehâdet eden iki şâhidden herbiri ba‘de icrâi'l-kısâs şehâdetlerinden rücû‘ etseler, kısâsen katlolunan kimsenin nısfiyet üzere diyetini dâmin olurlar.

Mesele 103 - Kısâsda imzâ-i kazâ hükm-i vâki‘i infâz ve icrâ eylemek tetimme-i kazâdandır. Şöyle ki, kâtil li-ecli’l-kısâs veliyy-i katîle teslim olunarak hükm-i vâki‘ infâz ve icrâ edilmedikçe kısâs ile hükmolunmamış gibidir.

Binâenaleyh kâtilin kısâsıyla hükmeden hâkimin kable'l-infâz azil veya vefatı vukû‘ bulduğu takdirce, hâkim-i lâhik tekrar icrây-ı muhâkeme ve istimâ‘-ı beyyine etmedikçe ol hükmü infâz ve icrâ edemez.

Kezâlik katl-i amde şehâdet eden şâhitler ba‘de'l-hükm kable'l-imzâ şehâdetlerinden rücû‘ etseler veya şâhidlere amâ [körlük] ve cünûn gibi mâni‘-i şehâdet bir hâl ârız olsa, artık hükm-i vâki‘ infâz ve icrâ edilemez. Belki diğer beyyine ikâme olunarak yeniden hükme muhtâcdır.

İstitrâd

Mesele 104 - Kısâs hakkında şehâde ale'ş-şehâdet ve kitâbü'l-kâdî ile'l-kâdî kabûl olunarak hükmetmek câiz değildir.

Mesele 105 - Kısâsa müte‘allik da‘vâlarda tahkîm câiz değildir. Binâenaleyh bir kısâs da‘vâsında tarafeyn rızâlarıyla bir kimseyi hakem nasbedip de o kimse dahi kısâs ile hükmeylese hükmü nâfiz değildir. Belki kısâsda taraf-ı sultândan mansûb hâkimin hükmetmesi lazımdır.

Fasl-ı Sâdis

Hâit-i Mâil ve Cinayet-i Hayvan Hakkındadır

Mesele 106 - Bir kimsenin duvarı diğer kimsenin üzerine yıkılıp onu telef etse duvar sahibine diyet lazım gelmez. Fakat evvelce ol duvar mâil-i inhidâm olup da telef-i nefs etmek ihtimâli galip olmakla onun sahibine diğer bir şahıs "*Duvarını nakzet"* diyü tekaddüm (yani mazarrat-ı melhûzenin def‘ ve izâlesi için evvelce tavsiye ve tenbih) edip de duvarı nakz edecek kadar müddet mürûr edip nakzetmemiş ise ol halde diyet lazım gelir.

Tekaddümün keyfiyeti ber-vech-i âtî beyan olunur.

Şöyle ki, bir kimsenin duvarı mâil-i inhidâm oldukda diğer kimesne onun sahibine hitâp ederek "*Senin bu duvarın inhidâma yüz tutmuş*" veyahut "*Tehlikeli ve korkunç bir hale gelmiş, yıkılıp da birşey telef etmesin, onu nakzet*" meâlinde bir söz söylemekdir. Yalnız "*Duvarı nakzet*" veyahut "*Layık olan sen bu duvarı nakzetmelisin*" gibi sözler tekaddüm addolunmaz.

Mesele 107 - Tekaddümün hâkim ma‘rifetiyle veyahut şuhût muvâcehesinde olması şart değildir. Fakat ileride hâit-i mâilin inhidâmıyla telef vukûunda sahibinin tekkadümü inkâr etmek ihtimâline mebnî hîn-i tekaddümde i‘lân ve işhâd olunur.

Mesele 108 - Tekaddüm eden şahsın hakk-ı tekaddüm ashâbından olması diyetin lüzûmunda şarttır.

Şöyle ki, ol duvar eğer ittisâlinde olan hâne üzerine meylederek yıkılıp da ol hâne sükkânından birini telef etmiş ise, tekaddüm ve tenbih eden şahıs ol hâne sükkânından olmalıdır, hariçden başkasının tekaddüm ve tenbihi fayda vermez.

Ve eğer tarîk-i has üzerine meylederek yıkılıp da ol tarîkden hakk-ı mürûru olanlardan birini telef etmiş ise, tekaddüm ve tenbih eden şahıs ol tarîkden hakk-ı mürûru olan kesândan (kimselerden) olmak lazımdır. Ol tarîkden hakk-ı mürûru olmayan kimsenin tekaddüm ve tenbihi müfîd olmaz. Ve eğer tarîk-i âmma meylederek yıkılıp da bir adamı telef etmiş ise, herkim olur ise olsun tekaddümü müfîd olur.

Mâil-i inhidâm olan duvar birkaç kişi beyninde müşterek ise, şürekânın cümlesine tekaddüm ve tenbih olunmalıdır. Şürekâdan yalnız birine tekaddüm olunup diğerlerine tekaddüm ve tenbih olunmazsa, tekaddüm ve tenbîh olunan şerîk ol duvardan hissesi nisbetinde diyetten hisse vermek lazım gelir. Yoksa diyetin küllüsünü vermek lazım gelmez. Diyetten tekaddüm olunan şerîkin hissesinden mâadâsı heder olur.

Mesela, üç kişi beyninde eslâsen ve seviyyen müşterek olan bir duvar mâil-i inhidâm olup da onların yalnız birine tekaddüm ve işhâd olunduktan sonra ol duvar yıkılıp da bir şahsı telef etse tekaddüm ve tenbih olunan şerîk ol şahsın diyetinin ancak sülüsünü (l/3) verir. Sülüsânı (2/3) heder olur. Tekaddüm olunmayan diğer iki şerîke nesne lazım gelmez.

Mesele 109 - Tekaddüm eden şahsın âkil mümeyyiz olması şarttır. Bâliğ olması şart değildir. Binâenaleyh sabiyy-i gayrı mümeyyiz ve mecnûn ve ma‘tûhun tekaddümü sahih ve mu‘teber değildir. Amma sabiyy-i mümeyyiz-i me'zûnun tekaddümü sahih ve mu‘teberdir.

Mesele 110 - Tekaddüm ve tenbih olunacak şahsın mâil-i inhidâm olunan duvarın nakzınâ şer‘an velâyet ve iktidârı olmak şarttır. Binâenaleyh müste'cir ve müste‘îr ve müstevdi' ve mürtehine tekaddüm ve tenbih aslâ fayda vermez. Çünkü müste'cirin me’cûru ve müste'irin müste‘ârı ve müstevdi‘in vedî‘ayı ve mürtehinin merhûnu nakzetmeye şer‘an velâyet ve iktidârı yokdur.

Mâl-ı vâkıf olan bir duvar mâil-i inhidâm oldukda ol vakfın mütevellisine tekaddüm olunmalıdır.

Diyârımızda müteâref olan icâreteynli müsakkafât ve müstegallât-ı mevkûfeden birinin duvarı mâil-i inhidâm oldukda hangi vakıfdan ise ol vakfın mütevellisine tekaddüm olunmalıdır. Bi'l-icâreteyn müste’ciri bulunan kimseye tekaddüm fayda vermez. Ama ebniyesi mülk ve arsası mukâtaalı vakıf olur ise, o sûrette ebniye sahibine tekaddüm olunmalıdır, arsa vakfının mütevellisine tekaddüm fayda vermez.

Bir sagîr veya mecnûn veya ma'tûhun malı olan duvar mâil-i inhidâm oldukda onların veli veya vasîsine tekaddüm olunmalıdır.

Mesele 111 – Mesele-i ânifede beyan olunan velâyet ve iktidârın vakt-i inhidâma değin bekâsı şarttır. Binâenaleyh ba‘det-tekaddüm kable'l-inhidâm ol velâyet ve iktidâr zâil olsa tekaddümün hükmü kalmaz.

Mesela, mâil-i inhidâm olan duvarın sahibi ba‘de't-tekaddüm kable'l-inhidâm duvarı âhara bey‘ veyahut hibe ve teslim ile mülkünden ihrâç etse veyahut cünûn-ı mutbik ile mecnûn olsa, tekaddümün hükmü kalmaz, yeniden tekaddüm lazımdır.

Kezâlik mâil-i inhidâm olan vakıf duvarın mütevellisine tekaddüm olunduktan sonra kable'l-inhidâm ol mütevellinin azl veya vefatı vukû‘ bulsa tekaddümün hükmü kalmaz. Tekrar mütevelli-i lâhıka tekaddüm lazımdır.

Kezâ sagîr veya mecnûn veya ma‘tûhun malı olan hâit-i mâilde veli veya vasîye tekaddüm olunduktan sonra kable'l-inhidâm ol veli veya vasînin vefat veya azli vukû‘ bulsa veyahut sagîr bâliğ olsa veyahut mecnûn veya ma‘tûh ifâkat bulsa tekaddümün hükmü kalmaz. Yeniden tekaddüm lazımdır.

Mesele 112 - Umuma âit bir zararın âcilen def‘i hukûk-i umûmiyedendir. Binâenaleyh bu makûle zararın def‘i için imhâl ve te'cîl şer‘an sahih ve mu‘teber değildir.

Mesela, bir kimsenin duvarı tarîk-i âmma doğru inhidâma müteveccih oldukda sahibine tekaddüm olunup ba'dehû hâkim veyahut tekaddüm eden şahıs tarafından ol duvarın nakzı için sahibine lüzûm-ı şer‘îsinden ziyâde mehil verilse sahih ve mu‘teber değildir. Binâenaleyh vakt-i tekaddümden itibaren duvarı nakz mümkün olabilecek kadar bir müddet mürûr edip lâkin henüz mehil-i mezkûr münkazî olmadan duvar tarîkden mürûr eden bir kimse üzerine yıkılıp da onu telef eylese duvar sahibi o kimsenin diyetini dâmin olur.

Ber-vech-i muharrer vuku bulan imhâl ve te'cil şer‘an sahih ve mu‘teber olmadığından duvar sahibini damândan kurtarmaz. Ama şahsa mahsus olan bir zararın definden ol şahsın imhâl ve te'cîli sahîh ve mu'teberdir.

Mesela, duvar bir adamın hânesi üzerine doğru inhidâma meylettikde ol adam ba‘de't- tekaddüm duvarın nakzı için sahibine bir hayli müddet mehil verip ba‘dehû mehil-i mezkûr münkazî olmaksızın duvar o hâne üzerine münhedim olup ol adamı veyahut ailesinden birini telef eylerse, imhâl ve te'cîl sahîh olduğundan duvar sahibine diyet lazım gelmez.

Mesele 113 - Bir kimsenin sevr-i natûh (yani süskün öküz) veya kelb-i akûr (yani talayıcı kelb) gibi zararı müteayyin bir hayvanı olup da mahalle veya karyesi ahalisinden biri "*Hayvanını zabtet*" diyü kendüye tekaddüm ve tenbih eylemiş iken isgâ etmeyip ke'l-evvel salıvermekle bir adamı telef eylese sahibi ol adamın diyetini dâmin olur.

Mesele 114 - Bir kimse âhar kimesneyi ısırtmak için bir kelbi onun üzerine kışkırtıp da kelp dahi o kimseyi ısırıp telef eylese, kışkırtan kimseye diyet lazım gelir.

Mesele 115 - Bir kimsenin gerek müstakillen ve gerek müştereken mülkü olan bir mahalde hayvanı kendiliğinden âhar kimesneyi telef eylese sahibi ol kimsenin diyetini dâmin olmaz. Fakat hayvan o kimseyi telef ederken sahibi görüp de men‘ etmez ise o surette onun diyetini dâmin olur.

Mesele 116 - Bir kimse diğerin mülküne hayvanını idhâl edip de ol hayvan orada bir kimesneyi kendiliğinden telef eylese nazar olunur: Eğer o kimse ol hayvanı sahib-i mülkün izniyle idhâl etmiş ise diyet lazım gelmez. Ve eğer sahib-i mülkün izni olmayarak idhâl etmiş ise kendüye diyet lazım gelir.

Fakat bir hayvan boşanarak sahibinin sevki olmadığı halde kendiliğinden âharın mülküne girip de orada bir adamı telef eylese sahibi ol adamın diyetini dâmin olmaz.

Mesele 117 - Bir hayvan merada otlar iken yanına varan kimseyi depmek veya çarpmak gibi bir suretle kendiliğinden telef eylese sahibi ol kimesnenin diyetini dâmin olmaz.

Mesele 118 - Bir kimsenin râkib olduğu hayvan gerek kendi mülkünde ve gerek başka yerde ön veya arka ayağıyla bir adamın üzerine basıp telef eylese, râkib mübâşereten ol adamı telef etmiş addolunarak onun diyetini dâmin olur.

Mesele 119 - At gem almadığından râkibi başını zabtedemeyip bir insan telef eylese, râkibe diyet lazım gelmez.

Mesele 120 - Bir kimsenin râkib olduğu hayvanı diğer kimesnenin dürtmesinden veyahut darb etmesinden nâşî o rükûbda üzerinden ol kimesne düşüp helâk olsa, dürten veya darbeden kimse onun diyetini dâmin olur.

Ber-vech-i muharrer dürtmek veyahut darbetmek sebebiyle ol hayvan diğer bir şahsı telef etse nazar olunur: Eğer hayvan ayaklarıyla ol şahsın üzerine basarak telef etmiş ise onun diyetini râkib ile dürten veyahut darbeden kimesne nısfiyet üzere dâmin olurlar. Ve eğer ön veya arka ayağı veya başı ile çarparak veyahut müsâdeme ederek ol şahsı telef etmiş ise, onun diyetini ancak dürten veya darb eden kimesne dâmin olur.

Mesele 121 - Bir kimse tarîk-i âmda atının yularını mutâd üzerine tutarken diğer kimesne atın ardına gelip, ata dokunmakla sahibinin sun'u olmayarak at o kimseyi depip telef eylese at sahibine diyet lazım gelmez.

Mesele 122 - Bir kimsenin sun‘u olmayarak atı boşanıp firar ederken diğer kimesne atın ardından yetişip tutmak istedikde at ol kimesneyi depip telef eylese atın sahibi ol kimesnenin diyetini dâmin olmaz.

Mesele 123 - Bir kimsenin tarîk-i âmda ardından sürmekde veyahut yedmekte olduğu veya râkib bulunduğu hayvanın müsâdemesinden veyahut başıyla veyahut ön veya arka ayağıyla dokunmasından veya ısırmasından veya ön ayağıyla çarpmasından nâşî bir insan telef olsa o kimse onun diyetini dâmin olur. Amma arka ayağıyla depmesinden veya kuyruğu ile çarpmasından nâşî bir insan telef olsa damân lazım gelmez.

Mesele 124 - Bir kimse velisinin izni olmaksızın hayvanını bir sagîre verip "*Ol hayvanı gezdir veya suya götür*" diyü emretmekle sagîr dahi ol hayvanı

gezdirirken veyahut suya götürürken hayvan sagîri depip veya çarpıp veya ısırıp veya çiğneyip telef eylese o kimse sagîrin diyetini dâmin olur.

Mesele 125 - Tarîk-i âmda hayvan durdurmaya veya bağlamaya kimesnenin hak ve salâhiyeti yoktur. Binâenaleyh bir kimse hayvanını tarîk-i âmda durdurup veya bağlayıp da ol hayvan bir insan telef etse o kimseye diyet lazım gelir.

Fakat at pazarı ve kira bârgîrlerinin [beygirlerinin] durduğu mahaller gibi hayvan durmak için i'dâd olunmuş mevâzi'de ve tarîkde nâsın izdihâmı sebebiyle mürûr ve ubûr edecek bir mahal bulamamak gibi bir zarûret halinde tarîk-i âmda hayvan durdurmak câizdir.

Binâenaleyh mevâzi'-i mezkûrede veyahut ber-vech-i muharrer zarûretten nâşî tarîk-i âmda hayvan durdurulup da ol hayvan durdurulduğu yerde sahibinin sun'u olmayarak bir insanı depip veya çarpıp veya ısırıp telef eylese sahibine diyet lazım gelmez. Fakat sahibi râkib olduğu halde hayvan birinin üzerine basıp telef eylese o surette sahibine diyet lazım gelir (118. meseleye mürâcaat oluna).

Mesele 126 - Bir kimse diğer kimesneyi arslan gibi bir yırtıcı hayvanın önüne doğru kakıp da ol hayvan o kimesneyi paralayıp telef eylese diyet lazım gelmez. Fakat o kimse müebbeden hapis cezasına müstahak olur.

Mesele 127 - Bir kimse başıboş tarîk-i âmma salıverilmesi mu'tâd olmayan bir hayvanı başıboş tarîk-i âmma salıvermekle ol hayvan bir insan telef etse sahibi onun diyetini dâmin olur.

Mesele 128 - Nalband bir hayvanı nallar iken hayvan nalbandı depip helâk eylese ol hayvanın sahibi nalbandın diyetini dâmin olmaz (56. Meseleye mürâcaat oluna).

Mesele 129 - Bir kimsenin hayvanı kendüye bakan seyisi depip veya çarpıp itlâf eylese ol hayvanın sahibine diyet lazım gelmez. (Mesele-i mezkûreye mürâcaat oluna).

Tezyîl

Mesele 130 - Bir kimse tarîk-i âmma taş ve kereste gibi birşey vaz‘ edip de kazâra bir insan onun üzerine uğrayarak düşüp telef olsa, vaz‘ eden kimseye diyet lazım gelir. Bu sûrette tekaddüm şart değildir.

Mesele 131 - Bir kimse tarîk-i âmm üzerine bir kaygan nesne döküp de bir şahıs bilmeyerek onun üzerinden mürûr eder iken kayarak telef ola o kimseye o şahsın diyeti lazım gelir.

Mesele 132 - Bir kimse tarîk-i âmda lede'l-hâcet bir kuyu kazıp da oraya kazâra bir insan düşüp telef olsa nazar olunur; eğer o kimse ol kuyuyu bila-izn-i veliyyü'l-emir kazmış ise ol insanın diyetini dâmin olur. Ve eğer veliyyü'l-emrin izni ile kazmış ise o surette damân lazım gelmez. Fakat taraf-ı veliyyü'l-emirden verilen izin maslahat-ı âmmeye muvâfık bir şart ile meşrût kılınmış ise hâfirin ol şarta riâyet etmesi lazımdır.

Mesela, lağım ayıklamak için tarîk-i âmma kuyu hafrına taraf-ı veliyyü'l-emirden izin î‘tâ olundukda kazılacak kuyunan etrafını tahta perde ile muhafaza etmek ve geceleri orada kandil yakmak gibi bir şart ile meşrût olarak hafre izin verilmiş olsa hâfirin ol şarta riâyet etmesi lazımdır. Ve eğer hâfir ol şarta muhâlefet eder ise, bilâ-izn-i veliyyü'l-emir hafretmiş addolunarak telef vukûunda kendüye damân lazım gelir.

Fasl-ı Sâbi‘

Iskât-ı Cenîn Hakkındadır

Mesele 133 - Bir gebe hatun diğer kimsenin darp veya ihâfe [korkutma] gibi bir fiilinden nâşî bir cenîn-i meyyit ilkâ eylese o kimseye gurre (yani 500 dirhem gümüş) lazım gelir.

Mesele 134 - Gurrede zükûr ile inâsın farkı yoktur: Yani cenîn-i meyyit, gerek oğlan ve gerek kız olsun, cânî üzerine herhalde 500 dirhem gümüş vermek vacip olur. Yoksa kızın gurresi oğlanın gurresinin nısfı değildir. İskât edilen cenîn tev'em (yani ikiz) olur ise surette cânî üzerine iki gurre lazım gelir.

Mesele 135 - Bir gebe kadın zevcinin izni olmaksızın iskât-ı cenîn eder bir ilaç isti'mâl edip de bir cenîn-i meyyit ilkâ eylese kendisine gurre lazım gelir. Ve kendisi ol cenînin mirasından mahrum olur. Ama zevcinin izniyle olur ise, ol halde gurre ve hirmân-ı irs lazım gelmez.

Mesele 136 - Gurrenin lüzumu cenînin ber-vech-i bâlâ meyyit olarak sâkıt olmasıyla meşruttur. Ama hayyen sâkıt olup da der-akab vefat ettiği takdirce cenîn zükûrdan ise cânî üzerine diyet-i racül [erkek], inâsdan ise cânî üzerine diyet-i mer'e [kadın] lazım gelir.

Mesele 137 - Gurrenin lüzûmunda cenînin müstebînü’l-hilkat [yani a‘zâsı belirmiş] olması şarttır. Binâenaleyh henüz azası belirmemiş olan cenîn için gurre lazım gelmez.

Mesele 138 - Gurre bir sene hitâmında edâ olunmak üzere müeccelen hükmolunur.

BÂB-I SÂNÎ

KASÂME'NİN TARİF VE SEBEB VE ŞÜRÛT VE KEYFİYET VE HÜKMÜ BEYANINDADIR

Mesele 139 - Kasâme mesâil-i âtiyede zikr olunacak sebep ve şartların tahakkukundan sonra katîlin bulunduğu mahal ahalisinden elli kimsenin zîrde beyan olunacak keyfiyet üzere yemîn etmesinden ibarettir.

Mesele 140 - Kasâmenin sebebi bir mahalle veya karye veyahut bir kimsenin mülk veya meskeninde veyahut bir karye veya bir kasabaya savt istimâ' olunabilecek mertebede yakın olup kimsenin mülkü olmayan hâlî yerde katîlin bulunmasıdır.

Mesele 141 - Bu mebhasda katîlden murâd kendisinde katil veya darp veya boğulmak eseri bulunan veyahut gözünden veya kulağından kan akarak eser-i katil zâhir olan meyyittir.

Mesele 142 - Hariçten bir sebebin tesiri olmayarak kendisinden kan gelmesi mu'tâd olan a'zadan birinden kan zuhûr etmesi eser-i katil addolunamaz. Binâenaleyh bir karye veya mahallede bulunan meyyitin bedeninde mesele-i ânifede beyan olunan âsârdan birşey bulunmayıp fakat ağzından veya burnundan veyahut ehad-i sebîleyninden kan gelmiş bulunsa kasâme ve diyet lazım gelmez.

Mesele 143 - Katîlin cesedinin nısfından ziyâdesi bulunmak veya cesedinin nısfıyla beraber başının tamamı bulunmak şarttır. Binâenaleyh başsız olarak cesedinin nısfı bulunan veyahut başı ile beraber cesedinin nısfından ekalli bulunan veyahut katîl boylu boyuna yarılmış olduğu halde baş ve cesedinin ancak nısıfları bulunan katîl için kasâme olmaz.

Mesele 144 - Kasâme benî âdeme mahsustur. Binâenaleyh benî âdemin gayrı hayvânâttan biri kendisinde eser-i itlâf olduğu halde helâk olmuş bulunsa onda kasâme cereyân etmez.

Mesele 145 - Katîlin hür olması şart değildir. Binâenaleyh bir karye veya mahallede kimesnenin mülkü olmayan hâlî mahalde bir âzadsız köle veya câriye katîl bulunsa, mevlâsının talebiyle kasâme icrâ olunur. Ba'de icrâi'l-kasâme, men aleyhi'l-

kasâme olan ahali üzerine ol köle veya câriyenin kıymetiyle hüküm olunur. Fakat kıymet diyet miktârına bâliğ olur ise kıymetin on dirhemi tenzil edilir. (Nitekim Kitâbü'd-diyâtta gelecektir).

Mesele 146 - Kâtilin malum olmaması şarttır. Binâenaleyh kâtil beyyine veya ikrâr ile sâbit veyahut kâtil kim idüği beyne'n-nâs ma'rûf olur ise o surette kasâme lazım gelmeyip katlin mûceb ve muktezâsı kâtil üzerine icrâ olunmak lazım gelir. Kezâlik katîlin intihârı (yani kendi kendini katleylediği) malum ve ma'rûf olur ise o surette demi heder olup kasâme ve diyet lazım gelmez.

Mesele 147 - Bir mahalle veyahut bir karye ahalisinden birinin mülk-i mahsûsu olan bir mahalde katîl bulunsa kasâme ve diyet ol mahallin mâlikine lazım gelir, yoksa ol karye veya mahalle ahalisinin umumuna lazım gelmez.

Mesele 148 - Veliyy-i katîlin da'vâsı şarttır. Mesela bir karyede kimsenin mülkü olmayan mahalde katîl bulundukda kasâmenin icrâsından veliyy-i katîlin "*Mûrisimi siz katlettiniz*" diyü karye ahalisinden da'vâ ve taleb-i kasâme etmesi şarttır. Veliyy-i katîl ber-vech-i meşrûh da'vâ ettikde hâkim tarafından lede's-suâl ol karye ahalisi dahi katli inkâr eyledikleri surette içlerinden veliyy-i katîlin intihâb ve ihtiyâr eylediği elli nefer kimseden herbirine maktûlü kendi katletmediğine ve kâtilini dahi bilmediğine hâkim tarafından yemîn teklif olunur. Onlar dahi vech-i meşrûh üzere yemîn ederler ise ahalinin cümlesi üzerine diyet ile hükmolunur. İçlerinde yemînden nükûl eden olur ise nazar olunur: Eğer veliyy-i katîl ahali-i karye üzerine mûcib-i kısâs olan katli iddia etmiş ise, o surette yemînden nükûl eden şahıs üzerine diyetle hükmolunmayıp belki yemîn veya katli ikrâr edinceye değin hapsolunur. Ve eğer veliyy-i katîl ahali-i karye üzerine mûcib-i diyet olan katil iddia etmiş ise o surette yemînden nükûl eden şahıs mecmû'-ı diyetle mahkûmun aleyh olur.

Mesele 149 - Kendüye yemîn teklif olunanlardan biri kâtilin kim olduğunu bilir ise o surette yemîn ederken ma'lûmu olan kâtili istisnâ ederek yemîn eder. Şöyle ki; "*Müdde'înin mûrisini ben katletmedim ve fülândan mâadâ kâtilini dahi bilmem*" diyü yemîn eder.

Mesele 150 - Men aleyhi'l-kasâme elli neferden noksan olur ise yemîn verilen kimselere elli yemîn tamam oluncaya değin tekrar olunur. Mesela, mahall-i katîl olan bir karyede on neferden ziyâde men aleyhi'l-kasâme bulunmasa onlardan herbirine beşer defa yemîn verilir.

Mesele 151 - Ahaliden sıbyân ve mecânîn ve nisvân ve ma‘tûhîn kasâme ve diyette dâhil olmazlar. Fakat bir kadının kendüye mahsus mülkünde katîl bulunur ise o surette onun üzerine kasâme ve diyet vardır.

Mesele 152 - Katîlin bulunduğu mahal ahalisi içinde katîlin vârisi bulunsa katîlin verâsetinden mahrum olmaz. Mesela bir mahallede[385] kimsenin mülkü olmayan hâlî mahalde bulunan katîlin âkil ve bâliğ olan oğlu ol mahalle ahalisinden bulunsa mücerred ol mahalle ahalisinden bulunmakla katîlin mirasından mahrum olmaz.

Mesele 153 - Bir karye ahalisinden bazıları âhar diyârda gâib iken ol karyede katîl bulunup kâtili malum olmamakla ba‘de icrâi'l-kasâme ahali üzerine diyetle hükm olundukda nazar olunur: Eğer gâib olanların ol karyede emlâki var ise onlara dahi diyetten hisse tarh olunur. Eğer emlâki yok ise veyahut olup da derûnunda başkaları sâkin ise o suretlerde gâiblere diyetten hisse tarh olunmaz.

Mesele 154 - Bir kimsenin mülkü olan akâra diğeri vâzı‘u'l-yed iken orada katîl bulunsa, kasâme ve diyet vâzı‘u'l-yed üzerine lazım gelir, yoksa ol akârın mâliki üzerine lazım gelmez. Mesela bir kimsenin mülkü olan bir hânede diğer kimesne icâre veyahut âriyet veyahut gasp tarîkiyle sâkin iken ol hânede diğer bir şahıs katîl olduğu halde bulunup kâtili malum olmasa kasâme ve diyet ol hânenin vâzı‘u'l-yed ve sâkini üzerine lazım gelir, yoksa mâliki üzerine lazım gelmez.

[385] Metinde "bir karyede" denilmişse de kitabın sonundaki düzeltme cetvelinde bu şekilde düzeltilmiştir.

Şerh

Bu meselede İmam-ı A‘zam ile İmâmeyn beyninde ihtilaf vukû‘ bulmuştur. İmam-ı A‘zam, kasâme ve diyetin mâlik üzerine lazım gelmesini ve İmâmeyn, vâzı‘u’l-yed ve sâkin üzerine lazım gelmesini rey-ü içtihad buyurmuşlardır. Lakin bu hususta İmam Ebû Yûsuf Hazretleri’nin re'yi nâsa erfak ve maslahat-ı asra evfak olmakla, “*Onun re'yiyle amel oluna*” diye diyü dokuz yüz elli yedi [h. 957] senesi Rebiülevvel tarihinde Şeyhülislâm-ı esbak Ebussuûd Efendi merhûmun arzı üzerine ferman-ı hümâyün sâdır olmuştur.

Binâenaleyh memâlik-i mahrûsa-i şâhânede bulunan bi’l-cümle hükkâm husûs-i mezkûrede İmam Ebû Yûsuf Hazretleri’nin re'yiyle hükme memur olup, İmam-ı A‘zam Hazretleri’nin reyiyle hükme mezûn olmadıklarından İmam-ı A‘zam Hazretleri’nin reyi mûcebince hükm etseler nâfiz olmaz.

Binâ-berîn bu meselede İmam Ebû Yûsuf Hazretleri’nin kavli ahz olunmuştur.

Mesele 155 - Bir kimsenin mülkü olan akârda diğer kimesne müste'cir veyahut müste‘îr veya gâsıb olduğu halde müstakillen sâkin iken, ol kimesne orada cerîhan maktûl bulunsa, sahib-i mülke kasâme ve diyet lazım gelmez.

Kezâlik ancak bir sokak kapısını müştemil olan hânenin mesela hâriciye tarafında sahibi ikâmet edip, dâhiliye tarafında diğer kimesne müste'cir veya müste‘îr olduğu halde müstakillen sâkin iken ol kimesne dâhiliye tarafında cerîhan katîl bulunsa hâne sahibine kasâme ve diyet lazım gelmez. Keza bir kimse diğer kimesneyi hânesinde bekçi bırakıp âhar diyâra gittikden sonra bekçi ol hânede cerîhan maktûl bulunup kâtili ma‘lûm olmasa hâne sahibine kasâme ve diyet lazım gelmez.

Mesele 156 - İki karyeden âvâz işitilen ve kimsenin mülkü olmayan hâlî bir mahalde katîl bulunup kâtili ma‘lûm olmasa ol karyelerden hangisi katîlin bulunduğu mahalle en ziyâde karîb ise kasâme ve diyet onun ahalisine lazım gelir. Karyeteyn kurbiyette müsâvî olur ise ol halde kasâme ve diyet ikisinin ahalisine lazım gelir. Karye ikiden ziyâde olduğu surette dahi hüküm bu minvâl üzeredir.

Mesele 157 - Birkaç mahalleyi müştemil olan bir kasabanın kenarında kimesnenin mülkü olmayan hâlî mahalde katîl bulunup kâtili ma'lûm olmasa kasâme ve diyet katîlin bulunduğu mahalle akrab olan mahalle ahalisi üzerine lazım gelir, yoksa ol kasabanın umum ahalisi üzerine lazım gelmez.

Mesele 158 - Kasâme ve diyetin vücûbunda i‘tibâr hâl-i cerhadır, yoksa hâl-i mevte değildir. Binâenaleyh bir kimse bir karyede kimesnenin mülkü olmayan hâlî yerde cerh olunup ba‘dehû karye-i uhrâya nakl olunduktan sonra sahib-i firâş olup kalkmadan karye-i uhrâda müteessiren fevt olup cârihi ma‘lûm olmasa kasâme ve diyet karye-i ûlâ ahalisine lâzım gelir, yoksa karye-i uhrâya ahalisine lazım gelmez. Kezâlik bir kimse bir karye içinde kimesnenin mülkü olmayan hâlî mahalde mecrûhan bulunup da kendi hânesine naklolunduktan sonra ol cerhden müteessiren vefat edip cârihi ma‘lûm olmasa ol karye ahalisine kasâme ve diyet lazım gelir.

Mesele 159 - Bir han odalarının birinde birkaç kimesneler me‘an sâkin iken içlerinden birisi ol odada katîl bulunup kâtili ma‘lûm olmasa kasâme ve diyet ancak katîlin oda refiklerine lazım gelir. Ol hanın sair odalarında sâkin olanlara nesne lazım gelmez.

Mesele 160 - Arâzî-i emîriyeden bir tarlada katîl bulunup kâtili ma‘lûm olmasa ol tarlanın bâ-tapu mutasarrıfına kasâme ve diyet lazım gelmez. Belki ol tarladan savt istimâ‘ olunabilecek mertebe karîb bir mahalle veya karye var ise, kasâme ve diyet onun ahalisi üzerine lazım gelir.

Mesele 161 - Bir kasaba mahallâtından sükkân ve ahaliden hâli harap bir mahallede cerîhan katîl bulunup kâtili ma‘lûm olmasa ol mahalleye muttasıl savt istimâ‘ olunur diğer mahalle-i âmire ahalisine kasâme ve diyet lazım gelir.

Mesele 162 - Bir mahallede kimsenin mülkü olmayan hâlî yerde bulunan katîlin veresesi "*Mûrisimizi sen katlettin*" diyü ol mahalle ahalisinden olmayan bir şahs-ı muayyenden da‘vâ etseler, ol mahalle ahalisinden kasâme ve diyet sâkıt olur. Binâenaleyh ol mahalle ahalisi veresenin müdde'âsına şehâdet eyleseler kabul olunur.

Şerh

Bu meselenin mesâil-i müctehed fîhâdan olup İmam-ı A‘zam indinde, sûret-i mezkûrede ahali-i mahallenin şehâdetleri kabul olunmaz. Amma İmâmeyn’in indinde kabul olunur. Ve bu mesele İmâmeyn’in kavli üzere tertib edilmiştir. Çünkü İmâmeyn’in reyi nâsa erfak ve maslahat-ı asra evfak idüğünden, onunla amel olunmak üzre irâde-i seniyye istihsâlini Mecelle-i Cemiyet-i İlmiyye’si bâ-müzekkere makam-ı Meşîhat-ı Ulyâ’ya ifade edip makam-ı müşârun ileyhden dahi atabe-i mülükâneye lede’l-arz İmâmeyn’in kavilleriyle amel olunmak üzere, h. 1293 senesi Ramazan-ı şerîfin üçüncü günü irâde-i seniyye-i şerîf sâdır olmuştur.

Bu meselede kütüb-i fetâvâda İmam-ı A‘zam Hazretleri’nin kavl-i şerîfi ahz olunmuşken, bu risâlede İmâmeyn-i hazreteynin kavl-i şerîfleri ahz olunmasının sebebi budur.

Mesele 163 - Bir mahallede kimesnenin mülkü olmayan hâlî mahalde bulunan katîlin veresesi "*Mûrisimizi sen katlettin*" diyü ol mahalle ahalisinden bir şahs-ı muayyenden da‘vâ etseler, ol mahallenin sâir ahalisinden kasâme ve diyet sâkıt olur. Bu sûrette dahi sâir ahali-i mahalle veresenin müddeâsına şehâdet eyleseler kabul olunur.

Şerh

İmam-ı A‘zam Hazretleri’nin zâhir-i rivâyete göre bu sûrette sâir ahaliden kasâme ve diyet sâkıt olmamak ve binâenaleyh sâir ahalinin şehâdet-i mezkûreleri kabul olunmamak ise de lâkin Abdullah b. Mübârek Hazretleri İmam-ı müşârün ileyh hazretlerinden bunun aksini rivâyet etmiştir.

İşbu rivâyet İmâmeyn’in re'yine muvâfık bulunmuştur.

Rivâyet-i sâniye vakit ve hâle evfak olmakla onun mûcebince amel olunmak üzre irâde-i seniyye istihsâlini Mecelle-i Cemiyet-i İlmiyye’si bâ-müzekkere Makâm-ı Meşîhat-ı Aliyye ifade edip makâm-ı müşârun ileyhden dahi lede’l-arz ol vechile amel olunmak üzre 1293 senesi Ramazan-ı şerîfin üçüncü günü irâde-i seniyye şerefsâdır olmuştur.

Bu mesele kütüb-i fetâvâda zâhir-i rivâyet ahz olunmuşken, bu risâlede onun hilâfı ahz olunmasının sebebi budur.

Mesele 164 - Bir mahalle veya karyede kimesnenin mülkü olmayan hâlî yerde cerîhan katîl bulunan adamın veresesi ol mahalle veya karye ahalisine kasâme ettirmek istediklerinde ahali "*Ol adamı fülân şahıs katletmiştir*" diyü da'vâ ve ikâme-i şuhûd eyleseler, gerek o şahıs ol mahalle veya karye ahasilinden olsun ve gerek olmasın, herhalde ahaliden kasâme sâkıt olur.

Fakat ikâme olunan şuhûdun ol mahalle veya karye ahalisinden olması caiz değildir. Binâenaleyh ahali kendi içlerinden şuhûd ikame eyleseler kabul olunmaz.

Şerh

Bu mesele ile 162. ve 163. meseleler beyninde fark vâzıhtır. Çünkü mes'eleteyn-i mezkûreteynde şahs-ı muayyenin katl eylediğini iddiâ eden veliyy-i katîldir. Bu meselede ise kendi üzerlerine kasâme davâ olunan ahalidir. Binâenaleyh bu meselede ahalinin şehâdetinin adem-i kabûlü müttefekun aleyhtir.

Mesele 165 - Birkaç kimselerin beynlerinde mütefâviten müşterek olan bir mülk-i mahalde katîl bulunsa kasâme icrâ olunduktan sonra diyet ol kimsenin üzerine aded-i ruûslarına göre yani seviyyen hükmolunur. Yoksa mülkten hisseleri nisbetinde mütefâviten hükmolunmaz.

Mesela bir mülk bahçenin sülüsüne bir kimse ve sülüsânına [2/3] diğer kimesne mâlikler iken ol bahçede katîl bulunsa ba'de-icrâi'l-kasâme diyet onların üzerine nısfiyet üzere hükmolunur. Yoksa ol bahçeden hisseleri nisbetinde (1/3) ve sülüsân [2/3] veçhile hükümolunmaz.

Mesele 166 - Bir kimse mülkü olan bir mahalli âhara bey' edip fakat henüz müşteriye teslim etmeksizin ol mahalde katîl bulunsa kasâme ve diyet bâyi' üzerine lazım gelir. Yoksa müşteri üzerine lazım gelmez (154. meseleye müracaat oluna).

Mesele 167 - Bir karye veya mahallede kimsenin mülkü olmayan hâlî mahalde katîl bulunup kâtili ma'lûm olmamakla kasâme icrâ olundukda, gerek gani olsun ve gerek fakir olsun, ol karye veya mahalle ahalisi üzerine diyet müsâvât üzere

hükmolunur. Yoksa bir kimse gani olduğu için ona fakirden ziyade diyetten hisse hükmedilmez.

Mesele 168 - Bir mahalde kasâmeyi mûcip olur surette bulunan katîlin vârisi ma‘rûf olmadığı halde, emîn-i beytülmâl men aleyhi'l-kasâmeye kasâme ettirip beytülmâl için diyet alabilir.

Mesele 169 - Enhâr-ı kebîre ve turuk-ı azîme ve umûmî olan köprü ve hapishânelerde katîl bulunup kâtili ma‘lûm olmasa kasâme lazım gelmez (Çünkü efrâd-ı ahali bu makûle mahallerin hıfz ve tedbîrine mâlik değildir). Belki bu surette beytülmâlden verese-i katîle diyet verilir.

Mesele 170 - Bir kimse bir karye veya mahalle ortasında mecrûh oldukda "*Ol karye veya mahalle ahalisiyle dem ve diyete müteallik da'vâ ve nizâ‘m yokdur*" dedikten sonra ol cerhden müteessiren vefat edip cârihi malum olmasa nazar olunur.

Eğer ol karye veya mahalle ahalisi kavm-i mahsûr (yani 100 neferden ziyade değil) ise, mecrûhun veresesi ahaliden kasâme ve diyet talep edemezler. Ve eğer ahali kavmi gayr-i mahsûr (yani 100 neferden ziyade) ise o surette kasâme ve diyet talep edebilirler.

Mesâil-i Şettâ

Mesele 171 - Bir kimse diğer kimesne üzerine katl kasdıyla teşhir-i silah edip de o kimsenin katlinden başka bir suretle tahlis-i nefs mümkün olmasa onun katli mübâhdır. Yani bu makûle katilden dolayı kâtile kısâs ve diyet ve ta‘zîrden hiçbirisi lazım gelmez. Ama başka bir surette tahlîs-i nefs mümkün ise o surette katl mübah değildir.

Mesela bir kimse diğer kimesne üzerine katil kasdıyla teşhîr-i silah ettikde yakın bir mahalde cemaat-ı kesîre olup o kimesne sayha ve feryad ettiği takdirde ol cemaat yetişip onu katlden halâs edecekleri mukarrer ve müteyakkan iken sayha ve feryâd etmeyip de o kimseyi âlet-i câriha ile katl eylese kısâs lazım gelir.

Kezâlik bir kimse diğer kimesneye cebren zinâ veya livâta etmek isteyip de katlden mâada bir tarîk ile ırzını muhâfaza mümkün olmasa o kimsenin katli

mübâhdır. Ama katleden başka bir tarîk ile ırzını muhafaza mümkün ise o surette katl mübâh değildir.

Kezâ bir kimse diğer kimesnenin 10 dirhem gümüş kıymetinden dûn olmayan bir malını cebren almak murad edip de o kimseyi katilden başka bir suret ile tahlîs-i mal mümkün olmasa onun katli mübahdır. Ama katilden başka bir suretle tahlis-i mal mümkün ise ol halde katil mübah değildir.

Mesele 172 - Gece vakti bir kimsenin hânesine sârik girip bazı emvâlini sirkat edip çıkıp giderken o kimse onun ardından yetişip katilden başka bir surette mâl-ı mesrûku onun yedinden almak mümkün olmamakla o kimse sâriki katl eylese kendisine birşey lazım gelmez. Fakat mâl-ı mesrûkun lâ-ekall 10 dirhem gümüş kıymetinden dûn olmaması şarttır.

Amma mâl-ı mesrûku başka bir sûretle istirdâd mümkün olup da o kimse ol suretin icrâsına teşebbüs etmeyerek sârikı katl eylese nazar olunur: Eğer sâriki âlet-i câriha ile katletmiş ise diyet lazım gelir.

Mesele 173 - Bir kimse zevcesi ve kızı ve kız karındaşı gibi mehâriminden birisini bi't-tav‘ ve bi'r-rızâ bir şahısla zinâ ederlerken görüp de gadabı feverân ederek der-akab zânî ve mezniyyeyi katleylese kâtile nesne lâzım gelmez.

Mesele 174 - Bir kimse kendi menzilinde diğer kimesneyi katl ettikde o kimesneyi mahâriminden biriyle zinâ ederken görüp "*Feverân-ı gazap halinde onu katlettim*" veyahut *“Ol kimesne malımı sirkat kasdıyla hâneme dühûl etti. Başka bir sûrette def‘ mümkün olmadığından mâlımı tahlis için katlettim*" dese maktûl hayâtında o yolda sû-i ahvâl ile mevsûf olup da zâhir-i hal hâne sahibinin iddiasına müsait olduğu takdirde, hâne sahibi bilâ-beyyine yeminiyle tasdik olunup ona taarruz memnû‘dur.

Mesele 175 - Bir kimse diğer kimesne üzerine teşhir-i silah edip fakat onu katletmeyerek dönüp giderken o kimesne onun ardından yetişip onu amden âlet-i câriha ile katleylese kâtile kısâs lazım gelir.

Mesele 176 - Bir sabî bir kimse üzerine teşhîr-i silah edip de meşhûrun aleyh amden onu katleylese diyet lazım gelir. Mecnûn ve ma‘tûh[386] bu hükümde sabî gibidir.

Mesele 177 - Cânînin sabâveti mâni‘-i ta‘zîr değildir. Binâenaleyh bir sabiyy-i mümeyyizden an-kasdin bir cinâyet sudûr etse ta‘zîr olunur.

Mesele 178 - Bir kimse nefsinden tabire muktedir olmayan bir sabîyi velisinin izni olmadığı halde bir mahalle götürüp de sabi orada kendisinden tahaffüz ve ihtiraz mümkün olmayan bir sebeple vefat etse o kimseye diyet lazım gelmez. Fakat ta‘zîre müstahık olur. Sahibinin füc'eten veyahut hummâya tutularak vefat etmesi gibi.

Amma sabî katlolunmak veyahut denizde veya nehirde boğulmak veyahut hayye sokmak veyahut yırtıcı hayvanâttan biri pârelemek veyahut üzerine bir duvar yıkılmak duvar ve cebel gibi yüksek bir mahalden düşmek gibi kendisinden tahaffüz ve ihtiraz mümkün olan bir sebeple sabinin vefatı vuku bulursa o surette ol kimse sabinin diyetini dâmin olur. Fakat sabî kendü kendüyi katleder ise ol halde diyet lazım gelmez.

Mesele 179 - İki üç yaşında olup vâlidesinin hidânesinde olan sabîyi vâlidesi bir oda içinde yalnız bırakıp kendisi diğer mahalle gitmekle kendiliğinden ateşe düşüp muhterikan vefat etse vâlidesine diyet lazım gelir.

Mesele 180 - Bir kimsenin memlûkü olan şahıs, âhar kimesneyi mûcib-i diyet olan katil ile katleylese mevlâsı muhayyerdir: Dilerse ol memlûkü maktûlün veresesine def ve teslim eder ve bu surette verese-i katîl ona malik olur. Ve dilerse o memlûkü maktûlün vermeyip vereseye diyetini verir. Mevlâ memlûkün vereseye defi‘ni ihtiyâr ettikde, verese memlûkü almayıp maktûlün diyetini isteriz diyemez.

Mesele 181 - Bir kimse bir duvar bina ettikde ol duvarı vâhi ve mâil-i inhidâm olarak bina edip ba‘dehu ol duvar birisinin üzerine yıkılıp da onu telef

[386] Metinde "ve ma‘tûh" kısmı yer almasa da kitabın sonundaki düzeltme cetvelinde bulunmaktadır.

eylese duvarı bina eden kimse onun diyetini dâmin olur. Bunda tekaddüm şart değildir. Çünkü tekaddümün şart olması ibtidâ sağlam bina olunup da sonradan mâil-i inhidâm olan duvar hakkındadır.

Mesele 182 - Bir duvar tarîk-i amma yıkılıp da enkazından umuma zarar olmak ihtimali olmakla "*Ol enkâzı ref‘ eyle*" diyü duvar sahibine tekaddüm ve tenbih olunmuş iken ref‘ edecek kadar bir müddet mürûr etmiş olduğu halde ref‘ etmeyip ol enkazdan kazâra bir insan telef olsa, sahibine ol insanın diyeti lazım gelir.

Mesele 183 - İki pehlivân birbiriyle güreşirken birisi diğerini min-gayri cerh darp veyahut yere çarpmasından nâşî vefat etse öbürüsü onun diyetini dâmin olur.

Mesele 184 - Bir kimse katl olundukda diğer kimesne *"Ben onu âlet-i câriha ile amden katlettim*" diyü ikrâr ettikden sonra o kimesne dönüp "*Ben âhar şahsı darbetmek murad etmişdim, âlet-i câriha hataen ol kimesneye isabet etti*" dese. O kimesnenin bu kelamına itibar ve iltifat olunmayıp ikrâr-ı meşrûhuna binâen verese-i kâtil onu kısâs ettirebilir.

Mesele 185 - Bir kimse diğer kimseyi mûcib-i kısâs olan katl ile katlettikten sonra kâtilin kısâsıyla hükm olunmazdan mukaddem maktûlün hasren vârisi olan şahıs ol kâtili kısâsen katleylese kâtilin veresesi mûrislerinin ol kimesneyi ber-vech-i muharrer katlettiğini mu‘terif iken mücerred ol şahıs onu kable’l-hükm katletti diyü ol şahsı kısâs ettiririz veyahut ondan diyet alırız diyemezler.

BÂB-I SÂLİS

CİNÂYET FÎMÂ DÛNE'N-NEFSE DAİR OLUP İKİ FASLI HÂVÎDİR

Fasl-ı Evvel

Cerhin Taksîm ve Aksâmının Tarifi ve Bazı Ahkâm ve Mesâil Beyanındadır

Mesele 186 - Cerh dört kısımdır: Evvelkisi amd, ikincisi hata, üçüncüsü hata mecrâsna cârî, dördüncüsü tesebbüben cerhdir.

(Cerh-i amd); gerek âlet-i câriha ile ve gerek âlet-i cârihanın gayrısıyla cerhi meşrû olmayan bir adamı kasden cerh etmekdir.

Mesele 187 – (Cerh-i hata); kasde makrûn olmayarak hataen bir insanı cerhetmekdir. Sayd zannıyla bir insana kurşun atılıp da ol insanın cerhedilmesi gibi, 17. meselede katl-i hata hakkında beyan olunan tafsilât bunun hakkında dahi cârîdir.

Mesele 188 – (Hata mecrâsına cârî olan cerh); gayr-i ihtiyârî bir fiil ile vukûa gelen cerhdir. Bir kimsenin elinde veya arkasında bulunan bir ağır nesne o kimsenin ihtiyârı olmaksızın elinden veya arkasından âhar kimesne üzerine düşüp de ol kimesneyi cerhetmesi gibi.

Mesele 189 – (Tesebbüben cerh); bir insanın cerhine sebep olmakdır. Şöyle ki; bir şeyde bir insanın alâ ceryi'l-âdet mecrûh olmasına müeddî olan bir fiili ihdâs etmekdir. Bir kimse bilâ-izn-i veliyyü'l-emir tarîk-i âmma bir kuyu hafredip de oraya kazâra bir insan düşüp de mecrûh olması gibi.

Mesele 190 - Mesâil-i âtîyede beyan olunacağı vehile müsâvât ve temâsül şartıyla meşrût olarak cerh-i amd kısâsı, mûcib olur. Cerh-i amddan mâ‘adâsında eğer uzv-ı mecrûh bi'l-külliye kat‘ olunmuş veyahut cerhden nâşî uzv-ı mecrûhun külliyyen menfa‘ati zâil olarak amel-mânde olmuş ise, o sûrette diyeti mûcip olur. Fakat 22. meselenin fıkra-i istisnâiyesinde tesebbüben katlin diyeti mûcip olması hakkında beyan olunan iki şart tesebbüben cerhin diyeti mûcip olması hakkında dahi mu‘teberdir.

Ve eğer cerh sebebiyle uzv-ı mecrûhun bi'l-külliye menfa‘ati zâil olmayıp fakat za‘f târî olsa veyahut yara iyileştikten sonra mecrûhda aybı mûcip bir eser-i cerâhat bâkî kalsa o sûrette hükûmet-i adl lazım gelir. Hükûmet-i adlin tarifi, Kitâbü’d-Diyât’ın mukaddimesinde gelecektir.

Mesele 191 - Cerh mecrûhun mevtine müeddî olarak katle münkalib olmadıkça cârih mecrûhun mirasından mahrûm olmaz. Mesela, bir kimse babasını cerhettikten sonra mecrûh ol cerhden tamâmıyla sıhhat bulduktan sonra hatfe enfihî (yani mahzâ eceliyle) vefât etse, cârih onun mirasından mahrûm olmaz.

Ammâ cerh mecrûhun mevtine müeddî olarak katle münkalib olur ise o surette onda ahkâm-ı katil cereyân edeceğinden hirmân-ı ırsî mûcip olur.

Mesele 192 – A‘zânın kısâsında bedelde müsâvât şarttır. Binâen aleyh zükûr ile inâs beyninde cürûhda kısâs cârî olmaz. Şöyle ki; bir erkek bir kadının veya bir kadın bir erkeğin a‘zâsından birini amden ve bi-gayr-i hakkın cerh ve kat‘ eylese cârihe kısâs lazım gelmez. Belki uzv-ı mecrûhun diyeti lazım gelir.

Kezâlik sagîr ile kebîr beyninde kısâs cârî olmaz. Şöyle ki; kebîr olan bir kimse sagîrin a‘zâsından birisini amden ve bir gayr-i hakkın cerh ve kat‘ eylese cârihe kısâs lazım gelmeyip diyet lazım gelir. Kezâ zaten sakîm veyahud zâid olan bir uzvun cerh ve kat‘ında kısâs lazım gelmez. Mesela, bir kimse diğer kimesnenin çolak olan kolunu veyahut topal olan ayağını veyahut zâid olan parmağını veyahut sağır olan kulağını veyahut çürük olan dişini amden cerh ve kat‘ eylese kısâs lazım gelmez. Belki suver-i meşrûhada ya diyet veya hükûmet-i adl lazım gelir.

Kezâlik hür ile rakîk beyninde kısâs cârî olmaz. Mesela hür olan bir şahıs bir köle veya câriyenin kolunu amden ve bi-gayr-i hakkın tamâm dirseğinden cerh ve kat‘ eylese ol şahsa kısâs lazım gelmeyip o köle veya câriyenin nısıf kıymetini dâmin olur. Kezâlik bir köle veya câriye hür olan bir kimsenin kolunu tamam dirseğinden cerh ve kat‘ eylese ol köle veya câriyeye kısâs lazım gelmez. Belki mevlâ muhayyerdir, dilerse ol köle veya câriyeyi mecniyyun aleyhe def‘ ve teslîm eder ve dilerse mecniyyun aleyhe kolunun diyetini verip cânî olan köle veya câriyeyi alıkor.

Hem cânî ve hem mecniyyun aleyh rakîk oldukları surette dahi cinâyet fîmâ-dûne'n-nefsde kısâs yokdur.

Mesele 193 - Cinâyet fîmâ-dûne'n-nefs'de cânî müte‘addid olduğu surette kısâs yokdur. Mesela iki kimse me‘an bir şahsın uzvunu amden cerh ve kat‘ eyleseler onlardan hiçbirine kısâs lazım gelmeyip ikisi de beraber uzv-ı mecrûhun diyetini verirler.

Mesele 194 - Amden vukû‘ bulan bir cinâyetten nâşî mecniyyun aleyhin a‘zâsından birisi bedenden munkatı‘ ve munfasıl olmayarak bi-aynihî kâim olduğu halde ancak ol uzvun menfa‘at-ı maksûdesi bi'l-külliye zâil olsa, cânîye kısâs lazım gelmeyip ol uzvun diyeti lazım gelir. Mesela bir kimse diğer kimesneyi bi-gayr-i hakkın darp edip de ondan nâşî ol kimesnenin hiçbir uzvu maktû‘ ve mecrûh olmayıp fakat kuvve-i bâsıra veya kuvve-i sâmi‘a veya kuvve-i şâmme veya kuvve-i zâika veya kuvve-i nâtıkası veya racûliyeti veya tevlîdi bi'l-külliye zâil olsa diyet lâzım gelir. Amma menfa‘at-i maksûde bi'l-külliye zâil olmayıp da ona bir mikdar za‘f ve halel târî olur ise, o sûrette hükûmet-i adl lazım gelir.

Mesele 195 - A‘zânın kısâsında dahi mecrûh cârihin cüz'ü olmamak şarttır. Binâenaleyh bir kimsenin a‘zâsından birini ebeveyn veya ecdâd ve ceddâtından birisi amden cerh ve kat‘ eylese cârih kısâs olunmaz, belki mecrûha diyet verir.

Mesele 196 - A‘zânın kısâsında tamâmen ve kâmilen mümâselete riâyet olunmak şarttır. Binâenaleyh ber-vech-i meşrûh mümâselete riâyet mümkün olmayan cürûhda kısâs yoktur. Mesela, bir kimse diğer kimesnenin sağ kolunu bilâ-ziyâde ve lâ-noksan tamâm dirseğinden amden kat‘ eylese kısâsen kat‘ olunacak miktârın ta‘yîni kâbil olmakla mümâselete riâyet mümkün olduğundan kısâsın sâir şerâiti dahi mevcûd olduğu halde cârihin dahi sağ kolu dirseğinden kat' olunarak istîfâ-i kısâs olunabilir. Amma tamâm dirseğinden kat‘ etmeyip de bir mikdar ziyâde veya noksan kat‘ ederek mümâselete riâyet mümkün olmasa, o sûrette kısâs lazım gelmeyip diyet lazım gelir.

Mesele 197 - Katl-i amd gibi cerh-i amdde dahi afv ve ibrâ ve sulh ile kısâs sâkıt olur.

Mesele 198 - Gerek kısâs ve gerek diyetin vücûbunda cârihin ikrâh-ı mu‘teber ile mükreh olmaması şarttır. Binâenaleyh bir kimse diğer kimesneye "*Fülân şahsı cerh eyle*" diyü ikrâh-ı mu‘teber ile ikrâh ve icbâr edip de ol kimesne dahi o şahsı mükrehen cerh eylese cârihe kısâs ve diyetten hiçbirisi lazım gelmez. Belki cerhin mûceb ve muktezâsı mücbir üzerine icrâ olunur. İkrâh-ı mu‘teberin şurûtu 71. meselede tafsîlen beyan kılınmış olmakla, mesele-i mezkûreye mürâcaat oluna.

Mesele 199 - Bir tarafdaki uzuv için diğer tarafda olan uzuv kısâs olunmaz. Mesela sol kol için sağ kol ve bilâkis sağ kol için sol kol kısâs olunmaz. Kezâlik alt çenedeki bir diş için üst çenede ona muhâzî olan diş kısâs olunmaz.

Mesele 200 - Bir kimse diğer kimesnenin gözünü amden çıkarsa mümâselete riâyet mümkün olmadığından cânîye kısâs lazım gelmeyip diyet lazım gelir.

Mesele 201 - Amden kat‘ edilen bir uzvun yarası iyileşerek neticesi ma‘lûm olmadıkça cârih kısâs olunmaz.

Tenbih

Bâlâda beyan olunan mesâilden müstebân olduğu üzre cinâyet fîmâ-dûne’n-nefs gâlib-i ahvâlde ya diyet veya hükûmet-i adl mûcib olur. Gayet nadir olarak bazı kere dahi kısâsı mûcib olur.

Mesele 202 - Mecrûhun yarası tamâmıyla kesb-i iltiyâm edip aslâ eser-i cerâhat kalmasa cârihe diyet veyahut hükûmet-i adl lazım gelmez. Fakat mecrûh ol cerhden nâşî bir müddet sahib-i firâş ve kesbden âciz olarak tabibe ilâç ve müdâvât ettirmiş ise, ol müddetde nafakasını ve tabibin ecr-i mislini ve sarf edilen edviyenin semen-i mislini cârihden alabilir.

Mesele 203 - Bir kimse sagîrin dişini bi-gayr-i hakkın ihrâc eylese fi'l-hâl cânî üzerine diyete hükmolunamaz. Belki cânîden kefil alınarak bir sene-i kâmile te'cîl olunur. Eğer sene hitâmında ihrâc edilen dişin yerinde evvelki gibi bir diş zuhûr eder ise, o sûrette cânîye diyet lazım gelmez. Ve eğer sene hitâmında diş zuhûr etmez

ise, o surette cânî üzerine diyetle hükmolunur. Sene hitâmından evvel sagîr vefât ettiği halde cânîye diyet lazım gelmez.

Mesele 204 - Bir kimse diğer kimesnenin ağzına darp edip bir dişinin nısfını kırmakla nısf-ı bâkîsi kararıp intifâ‘ mümkün olmasa o kimse üzerine dişin tamamen diyeti lazım gelir.

Mesele 205 - Bir kimse dişçiye "*Benim şu ağrıyan dişimi ihrâc eyle*" diyü bir diş tayin edip de dişçi hatâen ol kimsenin başka bir dişini ihrâc eylese, dişçiye ol dişin diyeti lazım gelir.

Mesele 206 - Tırnak için kısâs ve diyet yoktur. Binâen aleyh bir kimse diğer kimesnenin tırnağını çıkarıp da ol tırnak yerine diğer tırnak bitmese ol kimseye hükûmet-i adl lazım gelir. Tırnak ayıplı olarak bitmiş ise o surette dahi hükûmet-i adl lazım gelir.

Mesele 207 - Bir kimse diğer kimesneyi darp edip de ondan nâşî ol kimsenin kasığı yarılıp fıtık illetine mübtelâ olsa, dâribe hükûmet-i adl lazım gelir.

Mesele 208 - Bir kimse diğer kimesnenin (171. ve 172. meselelerde beyan ve tafsil olunduğu vechile) nefsine veya mal veya ırzına bi-gayr-i hakkın taarruz edip de ol kimsenin cerhinden başka bir suretle def‘-i taarruz mümkün olmamakla mütearrazun aleyh ol kimesneyi cerh eylese kendüye nesne lazım gelmez. Amma başka bir suretle def‘-i taarruz mümkün iken ol suretin icrâsına teşebbüs etmeyerek ol kimseyi cerh eylese o surette cerhin mûcebiyle mutearrazun aleyh muâheze olunur.

Kezâlik bir kimse diğer kimesnenin elini ısırıp da o kimesne elini kurtarmak için elini çekdikde ol kimsenin birkaç dişi çıksa o kimseye nesne lazım gelmez.

Mesele 209 - Bir kimse menkûhası olmayan bir kızı itip düşürmekle ondan nâşî ol kızın bekâreti zâil olsa ol kimse onun mehr-i mislini dâmin olur.

Fasl-ı Sânî

Şicâc Beyânındadır

Mesele 210 - Şecce on kısımdır:

Evvelkisi, (mîm'in dammı ve dâd'ın kesriyle) mûzıhadır. Mûzıha şol yaradır ki, onda kemik meydana çıkıp görüne.

İkincisi, (şîn'in kesriyle) hâşimedir. Hâşime ol yaradır ki, onda kemik kırılmış ola.

Üçüncüsü, (mîm'in dammı ve nûn'un fethi ve kâf'ın teşdîd ve kesriyle) münakkiledir. Münakkile şol yaradır ki, onda kemik kırılmakla beraber yerinden oynamış ola.

Dördüncüsü, (hemze'nin meddi ve mîm'in feth ve teşdîdiyle) âmmedir ki, baş kemiğinin iç tarafında ıstılâh-ı etibbâda ümmü'd-dimâğ tabir olunan cilde vâsıl olan yaradır.

Beşincisi, (râ'nın kesriyle) hârisadır ki, onda deri yırtılıp kan çıkmaya.

Altıncısı, (mîm'in kesriyle) dâmi'adır ki, onda kan çıkıp fakat gözdeki yaş gibi mevzi-i cerâhatta birikip seyelân eylemeye.

Yedincisi, (mîm'in kesriyle) dâmiyedir ki, kan seyelân eden yaradır.

Sekizincisi, (dâd'ın kesriyle) bâzı'adır ki, onda yalnız deri kat' olunmuş ola.

Dokuzuncusu, (mîm'in dammı ve tâ'nın fethi ve hâ'nın kesriyle) mütelâhimedir ki, onda deri ile beraber et dahi kat' olunmuş ola.

Onuncusu, kırtâs vezninde simhâkdır ki, onda kemik üzerindeki zar gibi ince deriye kadar yırtılıp fakat ol deri yırtılmamış ola.

KİTÂB-I SÂNÎ

DİYÂT HAKKINDA OLUP BİR MUKADDİME İLE İKİ BÂBI HÂVÎDİR

MUKADDİME

Diyâta Müteallik Bazı Istılâhât-ı Fıkhiyye Beyânındadır

Mesele 211 – (Dâl'in kesrî ve yâ'nın feth ve tahfîfi ile) diyet, cinâyet fi'n-nefsde maktûlün nefsine bedel ve cinâyet fîmâ-dûne'n-nefsde mecrûhun cerhedilen uzvuna bedel cânî üzerine lazım gelen maldır. Cem'i diyât gelir.

Nefsin diyetine "diyet-i kâmile" ve uzvun diyetine hemzenin fethi ve râ'nın sükûnüyla "erş" dahi ıtlâk olunur.

Mesele 212 - Dirhem-i şer'î, 14 kîrât-ı şer'îden ibarettir.

Mesele 213 - Kîrât-ı şer'î, beş âdet mutavassıt [orta] arpa ağırlığından ibarettir.

Mesele 214 - Dinar, 10 dirhem-i şer'î sim-i hâlis kıymetinde olan altındır.

Mesele 215 - Mîmin fethiyle ibn-i mehâd, iki yaşma giren erkek devedir.

Mesele 216 - Bint-i mehâd, iki yaşına giren dişi devedir.

Mesele 217 - Lâm'ın fethiyle ve bâ'nın zamm ve meddiyle bint-i lebûn, üç yaşına giren dişi devedir.

Mesele 218 - Hâ-i muhmelenin kesri ve kâf'ın teşdîd-i fethiyle hikka, dört yaşına giren dişi devedir.

Mesele 219 - Cîm'in ve zâl'ın fethiyle ceze'a, beş yaşma giren dişi devedir.

Mesele 220 - Hükûmet-i adl; ba'de'l-bür' kendüde aybı mûcib bir eser kalan mecrûh, memlûk farz olunarak bir kere ol eserden sâlim olduğu halde ve bir kere de ol eserle ma'îb olduğu halde ehl-i vukûf ma'rifetiyle kendüye kıymet takdîr olunup

bu iki kıymet beynindeki tefâvüt ve noksan sâlimen kıymetin kaçta biri ise, o nisbette diyetin miktarı hükûmet-i adldir.

Mesela, mecrûhun ol eserden sâlim olduğu halde kıymeti 10000 kuruş ve ol eserle ma'îb olduğu halde kıymeti 8000 kuruş olduğu ehl-i vukûf tarafından ihbâr olunsa, bu iki kıymet beyninde tefâvüt olan 2000 kuruş sâlimen kıymeti olan 10000 kuruşun humusu [1/5] olmakla bu surette diyetin humusu hükûmet-i adldir.

Kezâlik mecrûhun ol eser kendide mevcûd olmadığı halde kıymeti 10000 ve ol eser mevcûd olduğu halde kıymeti 9000 kuruş olduğunu ehl-i vukûf beyan eylese işbu iki kıymet beyninde tefâvüt olan 1000 kuruş sâlimen kıymeti olan 10000 kuruşun öşrü [1/10] olmakla bu takdirce diyetin öşrü hükûmet-i adldir.

Kezâ mecrûhun kendide ol eser mevcûd olmayarak kıymeti 20000 kuruş ve ol eser mevcûd olarak kıymeti 10000 kuruş olduğu, ehl-i vukûfun ihbârıyla tahakkuk ettiği halde işbu iki kıymet beyninde tefâvüt olan 10000 kuruş sâlimen kıymetin nısfı [1/2] olmakla şu halde diyetin nısfı hükûmet-i adldir.

Kezâlik mecrûhun ol esersiz kıymeti 20000 ve ol eserle kıymeti 15000 kuruş takdir olunsa kıymeteyn-i mezkûreteyn beyninde olan tefâvüt ki 5000 kuruştur. Sâlimen kıymetin rub'u [1/4] olmakla bu halde diyetin rub'u hükûmet-i adldir.

BÂB-I EVVEL

NEFSİN DİYÂTI HAKKINDADIR

Mesele 221 - Diyet üç nevi malda edâ olunur. Evvelkisi gümüş, ikincisi altın, üçüncüsü devedir.

Mesele 222 - Zükûrdan olan kimsenin gümüşden diyeti 10000 dirhem-i şer‘îdir. Altından 1000 dinardır. Deveden yüz devedir. Katl-i hatada bu yüz devenin yirmisi ibn-i mehâd ve yirmisi bint-i mehâd ve yirmisi bint-i lebûn ve yirmisi hikkadan ve yirmisi ceze‘adan verilir. Şibh-i amdde ibn-i mehâdın mâ‘adası olan dört nevin her birinden yirmi beşer deve verilir.

Mesele 223 - İnâsın diyeti zükûrun diyetinin nıfsıdır. Yani bir kadının gümüşten diyeti 5000 dirhem-i şer‘î ve altından 500 dinar ve deveden 50 devedir. Yüsr ve suhûletine mebnî mine'l-kadîm Memâlik-i Osmâniye'de diyetin gümüşten hükm ve edâsı müteâmel ve müte'âref olunmuştur.

Mesele 224 - Diyet, hâlis olan gümüşten edâ olunur. Hâlisi gışşına miktâren gâlip olan gümüş hâlis hükmünde olduğundan ondan dahi veznen diyet edâ olunabilir. Fî-zamâninâ 20 kuruşa râyic olan sim Mecidiye (83 ayarında olduğu cihetle bunun) hâlisi miktâren gışşına gâlip olduğundan diyetin ondan veznen îfâsı câizdir. Kıymetçe sim Mecidiye'ye muâdil olan sair meskûkât-ı mütedâvileden diyetin edâsı ancak tarafeynin rızâ ve muvâfakatları hâlinde câiz olabilir. Tarafeynin rızâ ve muvâfakatları olmadığı takdirde câiz olamaz. Mesela, zükûrdan olan bir kimsenin sim Mecidiye'den diyet-i kâmilesi 1333 âdet ve bir çeyrek ve bir kuruşluk ve bir yirmi paralık yani 26666 kuruş yirmi paradan ibaret olmakla hâkim dahi ol veçhile diyetin edâsıyla kâtil üzerine hükmettikten sonra, verese-i katîlin ancak Mecidiye olarak meblağ-ı mahkûmun bihi kâtilden mütâlebeye hak ve salâhiyeti vardır. Kâtil meblağ-ı mezbûru sim Mecidiye olarak verese-i katîle edâ ederken verese almayıp "kıymetçe" meblağ-ı mezkûra muâdil olan "*Şu kadar Mecidiye altını ver*" diyü kâtilde cebr edemezler. Kezâlik sûret-i mezkûrede verese-i katîl meblağ-ı mahkûmun bihi sim Mecidiye olarak kâtilden mütâlebe ettiklerinde, kâtil Mecidiye

vermeyip mesela "*Kıymet-i hakîkiyesiyle meblağ-ı mezbûra muâdil şu kadar adet metelik veririm*" diyemez.

Mesele 225 - Fî zamâninâ beş kuruşa râyic olan altılığın gışşı hâlisine miktâren gâlip olduğundan diyetin ondan veznen i'tâsı câiz olamaz.

Mesele 226 - Diyet sinîn-i selâsede tekâsît-i selâse ile edâ olunur. Şöyle ki; vakt-i hükümden itibaren sene-i ûlâ hitâmında diyetin bir sülüsü ve sene-i sâniye hitâmında diğer sülüsü ve sene-i sâlise hitâmında âhar sülüsü edâ olunur.

Mesele 227 - Diyet-i vâhide birkaç kâtile münkasım olarak lazım gelse, kâtillerden her biri kendi hissesini ber-vech-i meşrûh taksît-i selâse ile edâ eder.

Mesela, dört kimse bir şahsı me'an ve hataen katlettikde kâtillerden herbiri kendiye lazım gelen rub'-ı diyetin (1/4) sülüsünü (1/3) evvelki sene ve sülüs-i âharını ikinci sene ve sülüs-i diğerini üçüncü sene hitâmında edâ eder. Kezâlik men aleyhi'l-kasâme olan karye veya mahalle ahâlisinden her biri diyetten kendüye isabet eden hisseyi sinîn-i selâsede tekâsît selâse ile edâ eder.

Mesele 228 - Rakîkin (yani âzadsız köle veya câriyenin) diyeti, kıymetidir. Fakat rakîkin kıymeti hürrün diyeti mikdârına bâliğ olur ise, o surette kıymetten 10 dirhem tenzîl edilir. Mesela, mûcib-i diyet olan katil ile maktûl olan kölenin kıymeti 10.000 dirhem-i şer'î gümüş olsa, o surette 10 dirhem gümüş tenzîl ederek ol kölenin mevlâsına kâtilin 9.990 dirhem gümüş vermesi lazım gelir.

Mesele 229 - Kendi üzerine diyet vâcip olan kâtil verese-i katîle diyeti edâ etmeksizin vefat eder ise, duyûn-ı sâiresi gibi diyetin terekesinden îfâsı lazım gelir.

Mesele 230 - Maktûlün diyeti emvâl-i sâiresi gibidir. Şöyle ki, maktûlün diyetinden duyûnu edâ ve vesâyâsı tenfîz ve bâkîsi beyne'l-verese taksim olunur.

Mesele 231 - Veliyy-i katîl kâtil-i amd ile bir bedel-i muayyen üzerine musâlaha olup da bedel-i sulh te'cîl olunmamış ise filhâl bedel-i sulhun edâsı lazım gelir. Eğer bedel-i sulh te'cîl olunmuş ise muayyen olan ecelin hulûlünde edâsı lâzım gelir.

BÂB-I SÂNÎ

A‘ZÂNIN ERŞ VE DİYETİ HAKKINDADIR

Mesele 232 - El, ayak, burun, kulak[387], dudak, göz, kaş, kadınların memeleri ve meme başları gibi beden-i insanda çift olan a‘zânın her çiftinin erşi diyet-i kâmile yani nefsin tamâm diyetidir. Yalnız bir tekinin erşi diyet-i kâmilenin nısfıdır.

Ricâlin memelerinin erşi olmayıp onlarda hükûmet-i adl vardır.

Mesela, zükûrdan olan bir kimsenin iki kulağının erşi 10.000 dirhem gümüş olup yalnız bir kulağının erşi 5000 dirhem gümüştür. Kezâlik inâsdan olan bir kimsenin iki kulağının erşi 5000 dirhem olup yalnız bir kulağının erşi 2500 dirhemden ibarettir.

Mesele 233 - Kirpik ve göz kapakları gibi adedi dört olan a‘zânın dördünün erşi diyet-i kâmile ve her bir adedinin erşi diyet-i kâmilenin rub‘udur (1/4).

Mesele 234 - Bir dişin erşi diyet-i kâmilenin öşrünün nısfıdır (l/20). Şöyle ki, zükûrdan olan adamın bir dişinin erşi 500 ve inâsdan olan adamın bir dişinin erşi 250 dirhem gümüşten ibarettir.

Mesele 235 - Gerek el ve gerek ayaktan her parmağın erşi diyet-i kâmilenin öşrüdür. Yani zükûrdan olan kimsenin bir parmağının erşi 1000 ve inâsdan olan kimsenin 500 dirhem gümüştür.

Mesele 236 - Üç mafsalı olan parmakların her bir mafsalının erşi bir parmağın erşinin sülüsüdür.

Mesele 237 - İki mafsalı olan parmakların beher mafsalının erşi bir parmağın erşinin nısfıdır. Nısf-ı mafsal için hükûmet-i adl lazım gelir.

Mesele 238 - Lisanın erşi diyet-i kâmiledir. Yani racülün lisanının erşi 10000, mer'enin 5000 dirhem gümüştür.

---

[387] Metinde "El, ayak, burun, kulak" şeklinde sıralama yapılmışsa da kitabın sonunda bu kısım "burun" kelimesi çıkarılarak "El, ayak, kulak" şeklinde düzeltilmiştir.

Mesele 239 - Aklın erşi diyet-i kâmiledir. Mesela bir kimse diğer kimsenin aklını izâle eder bir cinâyette bulunup da o kimesne ondan nâşî mecnûn olsa cânî üzerine o kimesnenin tamamen diyeti lazım gelir. Yani kendüye cinnet ârız olan şahıs zükûrdün ise 10000, inâsdan ise 5000 dirhem gümüş lâzım gelir.

Mesele 240 - Bir kimse diğer kimesnenin arkasına veya karnına darbedip de ondan nâşî o kimesne bevlini imsâk edemeyip selesü'1-bevl illetine mübtelâ olsa dâribe o kimesnenin diyet-i kâmilesini vermek lazım gelir.

Mesele 241 - Şecce-i mûzıhada şâcc üzerine diyetin öşrünün nısfı [1/20] lâzım gelir. Şöyle ki, meşcûc zükûrdan ise 500, inâsdan ise 250 dirhem gümüş lazım gelir.

Mesele 242 - Hâşimede diyetin öşrü lazım gelir. Şöyle ki, meşcûc zükûrdan ise 1000 inâsdan ise 500 dirhem gümüş lazım gelir.

Mesele 243 - Münakkilede diyetin öşrüylü öşrünün nısfı [3/20] lazım gelir. Yani meşcûc zükûrdan ise 1500, inâsdan ise 750 dirhem gümüş lazım gelir.

Mesele 244 - Âmmede diyet-i kâmilenin sülüsü [1/3] lazım gelir.

Mesele 245 - Hârisa ve dâmi‘a ve dâmiye ve bâdı‘a ve mütelâhime ve simhâkın her birinde hükûmet-i adl lazım gelir.

Mesele 246 - Ber-vech-i bâlâ şicâcda erş ve hükûmet-i adlin lüzûmu ba‘de’l-bür' şeccin aybı mûcib bir eseri kaldığı surettedir. Ammâ ba‘de'l-bür’ şeccin aybı mûcib bir eseri kalmaz ise, o surette erş ve hükûmet-i adl lazım gelmez.

Mesele 247 - Cinâyet fîmâ-dûne'n-nefsde cânîye lazım gelen erşin miktârı diyet-i kâmilenin sülüsünü tecâvüz etmez ise, o surette erş bir sene hitâmında edâ olunmak üzere cânî üzerine müeccelen hükmolunur. Ve eğer erşin miktârı diyet-i kâmilenin sülüsü üzerine zâid olur ise, sülüs miktârı sened-i ûlâ hitâmında ve zâid olan miktârı sene-i sâniye hitâmında edâ olunmak üzere hükmolunur. Ve eğer erşin miktârı diyet-i kâmilenin sülüsânı [2/3] üzerine zâid olur ise iki sülüsü [2/3] birer seneden iki sene hitâmında ve zâid olan miktârı üçüncü sene hitâmında edâ olunmak üzere hükmolunur.

Temmeti'r-Risâletü bî-avnillâhi'l-Melikil-Vehhâb.

80. Mesele Zîrinde Vaad Edilen Muhtıra

Kâtil-i âmidin kısâsıyla hâkim tarafından hükmedildikten sonra usûlü vechile i‘lâmı tanzim olunup Bâb-ı Âlî’ye takdim ve oradan dahi i‘lâmın sakk ü sebki tedkik edilmek üzre Bâb-ı Vâlâ-yı Fetvâ-penâhiye irsâl olunarak, Fetvâhane-i Celîle'de i‘lâm tedkîk ve müktezâsı zahr-i‘lâma tahşiye ve temhir edildikten sonra Bâb-ı Âlî’ye iade olunur. İ‘lâmın muvâfık-u usûl olduğu cânib-i celîl-i Fetvâhâne'den tasdîk olunarak kısâsın icrâsı gösterilmiş ise keyfiyet atabe-i cenâb-ı mülûkâneye arz ve kısâsın icrâsı bâbında irâde-i seniyye istihsâl ve mûcebince Dîvân-ı Hümâyûn kaleminden bir kıta ferman-ı âlişan tasdîr olunduktan sonra kâtilin kısâsı icrâ olunmak, mine’l-kadîm devletçe usûl ü kâide ittihâz olunmuştur.

Bilâ-beyyine mazmûnuyla amel ve hüküm câiz olabilecek sûrette senedât-ı şer‘iyye’nin tanzîmine dâir bundan akdem, taraf-ı acizîden kaleme alınıp, Mecelle Cemiyet-i İlmiyyesi’nin tasdîki ve makâm-ı sâmi-i cenâb-ı meşîhatpenâhînin arzı üzerine mer‘iyyet-i ahkâmına irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî şeref-tealluk eden tâ‘limât-ı seniyye lâyihâsına, muahharan cemiyet-i mezkûre ma‘rifetiyle bazı fıkralar ilâve kılınmış olmakla her ilâve müteallik olduğu madde zeyline derc edilerek lâyiha-i mezkûre ber-vech-i âtî tahrîr olunur: [388]

Madde 1 – Bir istid‘â mahkemeye havâle olunup tarafeyn mahkemeye gekdiklerinde gerek müdde‘î ve gerek müdde‘â aleyhin şahsı mahkemece mechûl bulunduğu ve ikâme olunan da‘vâ kendi da‘vâları olduğuna delâlet eder yedlerinde evrâk-ı mu‘tebere bulunmadığı veyâhut da‘vâda hemen yekdiğerini tasdîk ederek bir sanîa şâibesi hissolunduğu takdirce şahıslarını ve isim ve şöhretiyle san‘at ve memuriyet ve mahall-i ikâmetlerini tarif için mahalleleri muhtarlarından veyahut tâbi oldukları esnaf kethüdâsından veya âmir ve zâbitlerinden ve mensûb oldukları devâir ve rüesâ taraflarından bir kıta ilm ü haber getirtilecektir.

Madde 2 – Vekâlet tescîline mahsus olmak üzre mahkemede bir cerîde tutulacaktır. Tarafeynden biri tescîl-i vekâlet edecek oldukta ne sûretle ve kimi tevkîl ettiğini hâkim veya nâibi huzurunda takrîr edip, takrîri aynıyla tescîl cerîdesine yazılıp kendsine imza ve temhîr ettirilecek ve eğer kendisinin yazısı yok ise onun emri ve intihâbıyla diğeri tahrîr edip zîrini kendi mührü ve işâret-i mahsusasıyla tasdîk ettikten sonra takrîr-i vekâlet hâkim veya nâibden hangisi huzurunda vukû bulmuş ise ol dahi imza ve temhîr edecektir. Ve hîn-i tescilde müvekkilin baba ve dedesinin ismi dahi suâl olunarak cerîdeye kayd olunacaktır.

Madde 3 – Madde-i ânifede beyân olunduğu vechile bir mahkemenin hâkim veya nâibi huzurunda vekâlet tescil ve cerîde-i mahsûsasına tahrîr olunduktan sonra

[388] Ömer Hilmi Efendi daha önce kaleme aldığı bu lâyihayı *Mi‘yâr-ı Adâlet* sonuna eklemiştir. Biz de risalenin aslında olmasa da kitabın sonuna eklenmesi sebebiyle bu lâyihâyı burada vermeyi uygun gördük.

muhâkeme hitâm bulmaksızın ol hâkimin azil veya vefatı vukû bulduğu takdirce müvekkil tekrar hâkim-i lâhık huzurunda tescil-i vekâlete muhtaç olmayıp, cerîdede mestûr olan kayıt mûcebince hâkim-i lâhık hasım müvâcehesinde vekîlin vekâletiyle hükmedip murâfaayı rü'yet ü istima' edebilir.

Madde 4 – Zabt-ı da'vâ mevkiinde zabıt kâtibi tarafeynin ifâdelerini kemâl mertebe dikkatle istimâ' ve te'yîd müddeâ zımnında ibrâz edecekleri evrâk ve senedâtı lâyıkıyla mütâlaa ettikten sonra, tarafeynin isim ve şöhret ve mahall-i ikâmetleri ve şahısları tarif olunmuş ise muarriflerin isim ve şöhret ve sûret-i ifâdelerini ve ibrâz olunan senedât ve evrâkın hülâsalarını âdî varaka üzerine zabt ü tahrîr edecekdir.

Madde 5 – Madde-i ânifede beyan olunan zabt-ı da'vâ tarafeynin anlayabileceği açık bir ibare ile yazılacaktır.

Madde 6 – Da'vâ zabt olunduktan sonra zabıt kâtibi tarafeyn ile beraber müsteşârı olan mahkemelerde müsteşâr huzuruna, müsteşârı olmayan mahkemelerde hâkim veya nâibi huzuruna girip zabtı kırâat eder. Ve ba'de'l-kırâat sûret-i zabt tarafeynin ifadelerine muvâfık olup olmadığını müsteşâr veya hâkim veya nâibi ayrı ayrı tarafeynden sual eyler. Tarafeynden her biri sûret-i zabtın ifâdesine muvâfık olduğunu tasdik eder ise derhal ve eğer tasdik etmeyip de zabıtta bir sehv veya noksan vukûundan veyâhut muhâkemece lüzûmu olan bazı şeylerin suâl ve cevâbı zabt ü tahrîr olunmasından dolayı zabtın tashîhine lüzûm görülür ise tashîh edildikten sonra mahkemeye mahsus olan zabıt cerîdesine kayd olunarak zîri tarafeyne imza ve temhîr ettirilecektir. Zabıt cerîdesinde hakk ve silinti vukû bulmayacaktır.

Madde 7 – Zabıt ber-minvâl-ı muharrer cerîde-i mahsûsasına tahrîr ve tarafeyne imza ve temhîr ettirildikten sonra, Dersaâdet'te sadreyn dâirelerinde müsteşâr veya muâvini ve İstanbul Bâb Mahkemesi'nde müsteşâr bulunmadığı halde muâvin ve müşâvirlerinden biri ve mahkeme-i teftîşte müsteşâr bulunmadığı takdirde mahkemenin mümeyyiz-i evveli ve mehâkim-i sâire ile ale'l-umûm taşra mahkemelerinde hâkim veya nâibi ve başkâtibi zabtın zîrini tasdikan imza veya mühr-i zâtîleriyle temhîr edeceklerdir.

Madde 8 – Muhâkemeye mübâşeret olunduktan sonra muhâkemenin hitâmına değin ol muhâkemeye müteallik cereyân edecek bi'l-cümle muâmelât ve tahkîkatın cereyânı akîbinde sâlifü'l-beyân zabıt cerîdesine da'vânın zabtı zîrine hülâsa vechile kayd ü tahrîr olunacağı misilli muhâkemenin rengi değişip de tarafeynin ifâdatına bazı ibare ilâvesi lazım geldiği takdirde zabtı imza ve temhîr eden memurlar ma'rifetiyle tarafeyn huzurunda terkîm ve ilâve olunarak zîrini tarafeyn ve ehemmiyeti olduğu halde memurlar dahi imza ve temhîr edeceklerdir.

Madde 9 – Tarafeynden birine şâhit ikâmesi lazım geldikte evvelâ şâhitleri olup olmadığı kendisinden suâl olunur. Şâhitleri olduğunu beyan ve takrîr ettiği halde, kimler idiği ve isim ve şöhretleri ve onlardan mâ'adâ şâhitleri olup olmadığı ve olduğu takdirde onların isim ve şöhretleri sorulur. Gerek şâhitleri hakkında vâki olacak ifâdâtı ve gerek asla şâhitleri olmadığını söylediği halde ifâdât-ı vâkıası zabıt cerîdesine kayd ile kendisine imza ve temhîr ettirilecektir.

İlâve

İşbu maddenin mebniyyun aleyhi olan *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'*nin 1753. maddesi ber-vech-i âtî îzâh olunur:

Şöyle ki; kendisinde da'vâ şart olmayıp şehâdet-i hisbenin kabûlü câiz olan husûsâtta müddeînin "*Asla şâhidim yoktur*" demesi bilâ-özr te'hîr olunmayan şehâdet-i hisbenin kabûlüne mâni olamayacağı gibi yetim ve gayr-i reşîde müteallik bir da'vâda veli ve vasînin veyâhut beytülmâle müteallik bir da'vâda emîn-i beytülmâlin "*Asla şâhidim yoktur*" diye ikrâr etmesi dahi mesele-i şer'îyyesine tevfîken kabûl-i şehâdete mâni olamaz.

Müddeî "*Asla şâhidim yoktur*" dedikten sonra "*Müdde'â aleyh benim gıyâbımda müddeâ bih olan hususa fülân ve fülân kimseleri işhâd etmiş; buna mukaddemen vukûfum olmadığından asla şahidim yoktur, demiş idim; muahharan kesb-i vukûf ettiğim cihetle şimdi şâhitlerim vardır*" diyerek kelâmeyn-i mütenâkızayn beynini tevfîke tesaddî eder ise ol halde ikâme edeceği şâhitler kabul olunur.

Amma müddeî asla şâhidi olmadığını ikrâr ettikten sonra "*Mukaddemen şâhitler hatırımda olmadığından, yani şâhitlerim olduğunu nisyân etmiş olduğumdan asla şâhitlerim olmadığını ikrâr etmiş idim. Muahharan şâhitlerim olduğunu tezekkür ve tehattur ettim, şâhidim vardır*" dese bu makûle özr ile beyne'd-da'veyeyn vukû bulan tenâkuz şer'an mürtefi' olmadığından, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*'nin 1753. maddesi mûcebince, *ikâme edeceği şuhûdun istimâ'ından hükkâm memnû'dur*).

Madde 10 – Bir muhâkeme faslolundukta ne vechile hükmolunduğu ve hükmün esbâb-ı mûcibesi hülâsa vechile zabta şerh verilip ve zîri hâkim tarafından temhîr edilip ba'dehu i'lâm müsveddesi kaleme alınır.

Madde 11 – Zabıt kâtibi mahkemeye mahsus olan zabıt cerîdesinden sûret-i zabtı aynıyla kendi cerîdesine nakl ü tahrîr edip ondan takrîr eder ve mahkemeye mahsus olan cerîde mahkemenin bir me'men [güvenilir] mahallinde hıfzolunup lazım geldikçe ihraç olunacaktır. Mahkemede deâvînin kesreti nisbetinde mahkemeye mahsus müteaddid zabıt cerîdeleri tutulur.

Madde 12 – Cerîdede muharrer sûret-i da'vâ esas tutularak i'lâm müsveddesi usûl-i sakk üzre kaleme alınır. Hîn-i tesvîdde sûret-i zabtın bazı ibarelerinde kâide-i sakk üzre mahv ü isbat câiz ise de esas meselece tegayyür olmamak şarttır. Tarafeynden biri asla şâhitleri olmadığını ifade ettiği sûrette ifade-i mezkûresi aynıyla i'lâma derc olunup ikâme-i beyyineden izhâr-ı acz tabiriyle iktifâ olunmayacaktır.

Madde 13 – Zabıt kâtibi i'lâm müsveddesini kaleme aldıktan sonra müsvedde evvelâ Sadreyn ve İstanbul Bâb Mahkemeleri'nde vekâyi' kâtibi ve mahkeme-i teftîşte mümeyyiz-i evvel taraflarından tashîh ve ba'dehu müsteşâr tarafından dahi tedkîk ve sûret-i zabta tevfîk olunarak tashîh ve imza vaz'ıyla hâkime takdîm olunur.

Mehâkim-i sâirede mahkemenin başkâtibi var ise onun tarafından müsvedde tashîh olunarak hâkime takdîm olunur; yok ise zabıt kâtibi müsveddeyi bizzat hâkime takdîm eder. Galata ve Havâss-ı Refîa [Eyüp] mahkemeleri gibi merkez nâibi

bulunan mahkemelerde nâib müsteşâr vezâifini îfa edecektir. Müsvedde hâkime takdîm olundukta ba‘de’n-nazar ve’t-tedkîk keşîde edeceği yazıyla mûcebince i‘lâmı tahrîr olunacaktır.

Madde 14 - Ber-vech-i meşrûh i‘lâm yazıldıktan sonra zabıt kâtibi ismini zahr-ı i‘lâma tahrîr ve müsveddeyi tedkîk ve imza eden memurlar tertîb-i sâbık üzre i‘lâmı dahi mütâlea ve zahrını imza veya temhîr edip, ba‘dehu i‘lâm hâkime takdîm olunur.

Madde 15 – Hâkim dahi mütâlea ettikden sonra “*Sicile kayd ü mukâbele oluna*” diyü i‘lâmın zahrına yazıp mukayyide gönderir. Mukayyid dahi ba‘de’l-kayd sicile kayd ü mükâbele ettiğini zahr-ı i‘lâma şerh verip zîrini temhîr ve hâkime iade ettikten sonra hâkim usûlü vechile i‘lâmı temhîr eder.

Madde 16 – Taşraya gönderilmek üzere Dersaâdet mehâkiminden tanzîm olunacak vekâlet hüccetlerinde bâlâda beyan olunan usûl tamâmıyla icrâ olunacaktır.

Madde 17 – Taşra hükkâmı vekâlet takrîrini kazâ dâhilinde ise ol kazânın bidâyet mahkemesinde ve merkez livâ olan kazâda ise livâ bidâyet mahkemesinde, kürsî-i vilâyette ise istînâf mahkemesinde alacakdır (19. maddenin zeylinde beyan olunacağı vechile bu maddenin hükmü Mehâkim-i Nizâmiye'nin riyâseti hükkâm-i şer‘iyyeye muhavvel olan mahallere mahsustur).

Madde 18 – Ber-vech-i muharrer müvekkilin takrîri alındıktan sonra sûret-i takrîri aynıyla cerîdeye kayd ü tahrîr olunup müvekkile mühür veya imza veya işâret-i mahsûsa ile tasdik ettirildikten sonra usûl-i mevzûasına tevfîkan vekâlet hücceti tanzîm ü temhîr olunur.

Madde 19 – Hâkim tarafından ber-minvâl-i muharrer tanzîm kılınan hüccet-i şer‘iyyede beyan olunduğu üzre vekâlet takrîrinin kendi huzurlarında vukû bulunduğunu hîn-i takrîrde hazır bulunan a‘zâ bâ-mazbata tasdîk edecek ve bu tasdîk mazbatası kazâ bidâyet mahkemesinden i‘tâ kılınmış ise ol kazânın mülhak bulunduğu vilâyet istînaf mahkemesinden veyâhut livâ bidâyet mahkemesinden tasdîk olunacaktır.

İlâve

Tasdik mazbatası ayrıca varakaya tahrir olunmayıp vekâlet hüccetinin zahrına tahrîr olunacaktır. Ve tasdîk mazbatasının zîri a‘zânın mühr-i zâtîleriyle temhîr olunacağı gibi, mahkemenin mühr-i resmîsiyle dahi temhîr edilecektir.

Mehâkim-i Nizâmiye'nin riyâseti hükkâm-ı şer‘iyyeye muhavvel olmayan mahallelerde vekâlet takrîri usûl-i mevzuâsına tevfîken hükkâm-ı şer‘iyye tarafından alındıktan ve hüccet-i şer‘iyyesi tanzîm kılındıktan sonra işbu tâlimât-ı seniyye mûcebince vekâlet hüccetinin tasdîki Mehâkim-i Nizâmiye'nin hangisine ait ise müvekkil vekâlet hüccetini müstashiben vekîl ile beraber ol mahkemeye mürâcaat edip mahkeme-i mezbûrede mazmûn-ı hücceti takrîr veyâhut vekâlet hâkimü’ş-şer‘ huzurunda vekîlin gıyâbında kabulüne mevkûfen takrîr edilmiş ise ol halde yalnız müvekkil mahkemeye mürâcaatla mazmûn-i hücceti takrîr ettikten sonra mahkeme tarafından “*Derûn-i hüccette muharrer vekâlet takrîri bizim huzurumuzda dahi tekrar ve iâde olunmuştur*” ibaresiyle vekâlet hüccetinin zahrı tahşiye ve zîri hîn-i takrîrde hazır bulunan a‘zânın mühr-i zâtîleri ve mahkemenin mühr-i resmîsiyle tasdîk olunur.

Mehâkim-i Nizâmiye'de vekâlet hüccetlerinin tasdîki meccânen icrâ olunacaktır.

Madde 20 – Müvekkilin şahsı meçhûl bulunduğu takdirce birinci maddede beyân olunduğu vechile şahsı tarif ettirilecektir.

Madde 21 – Taşrada tanzîm olunan vekâlet hüccetlerinin kemâ fi’s-sâbık Fetvâhâne'den tedkîk ü tatbîki icrâ olunacağı gibi ba‘demâ taşraya gönderilmek üzre Dersaâdet mehâkiminden verilen vekâlet hüccetlerinin mührü mutâbık idiği zahrına Fetvâhâne'den şerh verilecektir.

Madde 22 – Başka beldeye gönderilmek üzre verâset ve vesâyet gibi mevâddın sübûtunu hâvî sened-i şer‘î tanzîmi lazım geldikte taşra hükkâmı 17. madde mûcebince mevâdd-ı mezkûreyi bidâyet veya istînâf mahkemelerinde istimâ‘ ü fasl eder ve taşrada tanzîm olunacak vekâlet hüccetleri hakkında beyan olunan usûl bu misilli sened-i şer‘î hakkında dahi cârî ve mu‘teberdir (Bu maddenin hükmü

Mehâkim-i Nizâmiye'nin riyâsetleri hükkâm-ı şer‘a muhavvel olan mahallere mahsustur).

Madde 23 – Memur ve ümenâ irsâliyle mahallinde istimâ‘ kılınacak husûsâtı tahrîr için mahkemede bir veya birkaç husus cerîdeleri tutulacaktır ve bu cerîdeler zabıt cerîdeleri gibi hıfz olunup husûsa gidilmek lazım geldikte memura verilecektir. Fasl-ı da‘vâ ve tescîl-i vekâlet ve ikrâr ve vakıf ve vasiyet ve muhâle‘a ve tatlîk ve keşf ve taksîm-i akâr ve sulh ve ibrâ ve ihbâr-ı mülk ve ihbâr-ı tasarruf ve tarafeynden birini tahlîf gibi husûsât için hâkim tarafından me’zûnen bir mahalle veya bir karyeye i‘zâm kılınan memur ol mahalle veya karyede muhtârân ve ahâliden birkaç zâtı celb ü cem‘ ile bir meclis akd edip husûsât-ı vâkıayı istimâ‘ ve ba‘dehu husûs cerîdesine kayd ü tahrîr ve zîrini meclisin in‘ikâdına bâis olan ashâb-ı mesâlihe ve hîn-i istimâ‘da hazır bulunan zevâta mühür veya imza veya işâret-i mahsusalarıyla tasdîk ettirdikten sonra muhtar mührüyle dahi temhîr ettirip ba‘dehu kendine terfîk edilen ümenâ ile berâber hâkime inhâ edecektir. Husûsa mahkeme ketebesinden ehliyet ve istikâmeti mücerreb ve ma‘lûm olan zât tayin edilmelidir.

Madde 24 – Bir hüccetin mazmûnuyla hükmolunup mûcebince i‘lâmı tanzîm olundukta ol hüccet mahkemede alıkonulup defter-i sicillâtın hıfzolunduğu mahalde hıfz olunacaktır. Hüccetler ile beraber taşradan vürûd eden tasdîk mazbataları dahi hüccetler gibi hıfzolunacaktır.

Madde 25 – İşbu nizamnâmeye tevfîken tanzîm ü i‘tâ kılınan senedât-ı şer‘iyyenin mazmûnu hasım tarafından inkâr olundukta *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*’nin 1738. ve 1821. maddeleri mantûklarınca, *hükkâm-ı şer‘iyye senedât-ı mezkûrenin bilâ-beyyine mazmûnuyla hükm edilebilir.* Fakat lede’t-tedkîk bir i‘lâm veya hüccet veya bir kayıdda tezvîr ve tasnî‘ şâibesi hissolunduğu takdirce hâkim ol i‘lâm ve hüccet ve kaydın bilâ-beyyine mazmûnuyla hükmetmeyip mazmûnuna beyyine talep eder.

Fî 4 Cemâziyelûlâ, Sene 1296[389]

[389] Bu tarih lâyihânın neşredildiği tarihtir. Bu lâyihâ esasen müellif tarafından kaleme alınmış olduğu için diğer ilavelerle beraber kitabın sonuna eklenmiştir.

İlâve

İşbu ta‘limât-ı seniyye lâyihasının neşrinden mukaddem tanzîm ve i‘tâ olunmuş olan i‘lâmât ve senedâtın bilâ-beyyine mazmûnuyla hüküm câiz olmayıp mazmûnuna beyyine talep olunmak lazımdır.

Bin üç yüz bir senesi, Ramazân-ı Şerîf'in 27. günü, işbu kitâbın tab‘u temsîli hitâm bulmuştur.[390]

[390] Bu tarih *Mi‘yâr-ı Adâlet’*in yayımlandığı tarihtir.

Fihrist

KİTAB-I EVVEL: Cinâyât hakkında olup bir mukaddime ile üç bâbı müştemildir.

Mukaddime: Cinâyâta müteallik bazı ıstılâhât-ı fıkhiyye beyanındadır.

Bâb-ı Evvel: Cinâyet fi'n- nefs hakkında olup yedi faslı hâvîdir.

Fasl-ı Evvel: Katlin taksimi ve aksâmının tarif ve bazı ahkâmı beyanındadır.

Katlin bazı ahkâmı.

Fasl-ı Sânî: Afv ve ibrâ ve sulh hakkındadır.

Afvın rükün ve şerâiti.

İbrâ hakkında.

Sulh hakkında.

Fasl-ı Sâlis: Mûcib-i kısâs ve mûcib-i diyet olan katillere dair bazı mesâil beyanındadır.

İştirâken katle dair.

Kısâstan afva dair.

Fasl-ı Râbi': Şürût ve keyfiyet ve velâyet-i kısâs hakkındadır.

Şürût-i kısâs.

Keyfiyet-i kısâs.

Velâyet-i kısâs.

Fasl-ı Hâmis: Da'vâ ve ikrâr ve şehâdet ve imzâ-i kazâ hakkındadır.

Da'vâ ve ikrâr hakkında.

Şehâdet hakkında.

İmzâ-i kazâ hakkındadır.

İstitrâd: Katilde şehâde ale'ş-şehâde ve kitâbü'l-kâdî ile'l-kâdî ve tahkîm caiz olmadığına dairdir.

Fasl-ı Sâdis: Hâit-i mâil ve cinâyet-i hayvan hakkındadır.

Hâit-i mâilde lazım gelen tekaddümün keyfiyet ve şerâiti.

Cinâyet-i hayvan hakkında.

Tezyîl: Tarîk-i âmma dair bazı ahkâm.

Fasl-ı Sâbi': İskât-ı cenîn hakkındadır.

Bâb-ı Sânî: Kasâmenin tarif ve sebeb ve şürût ve keyfiyet ve hükmü beyanındadır.

Kasâmenin tarif ve sebebi.

Kasâmenin şürûtu.

Kasâmenin keyfiyet ve hükmü.

Mesâil Şettâ: Müdâfaa-i meşrûa ve mesâil-i sâireye dair.

Bâb-ı Sâlis: Cinâyet fimâ dûne'n-nefse dair olup iki faslı hâvîdir.

Fasl-ı Evvel: Cerhin taksim ve aksâmının tarifi ve bazı ahkâm ve mesâili beyanındadır.

Cerhin taksim ve aksâmının tarifi.

Cerhin bazı ahkâm ve mesâili.

A'zânın kısâsında lazım gelen şerâit.

Fasl-ı Sânî: Şicâc beyanındadır.

KİTÂB-I SÂNÎ: Diyât hakkında olup bir mukaddime ile iki bâbı hâvîdir.

Mukaddime: Diyâta müteallik bazı ıstılâhât-ı fıkhiyye beyanındadır.

Bâb-ı Evvel: Nefsin diyâtı hakkındadır.

Bâb-ı Sânî: A‘zânın diyâtı hakkındadır.

Sekseninci meselenin zîrinde va‘dedilen muhtıra. Bilâ beyyine mazmûniyle amel ve hüküm câiz olabilecek sûrette senedât-ı şer‘iyyenin tanzîmine dair tâlimât-ı seniyye ile muahharan Mecelle Cemiyeti ma‘rifetiyle ilâve edilen fıkralar.

SONUÇ

Ömer Efendi Hilmi Tanzimat döneminde yaşamış babası gibi ilmiye sınıfından olan, döneminin ilmi, siyasi, dini çalkantıları içerisinde Ahmed Cevdet Paşa ile beraber yer almış önemli bir şahsiyettir. Yaşamış olduğu dönemde *Kanun-i Esâsî* ve *Mecelle-i Ahkâm-i Adliyye* gibi iki önemli çalışmanın meydana getirilmesinde bizatihi görev almıştır. Şahsiyeti ilmi yetkinliği ve dirayeti sebebiyle Ahmed Cevdet Paşa kendisini Ebû Hanifetü'l-Asr olarak tavsif etmiştir. İlmiye sınıfı içerisinde üstlenmiş olduğu görevler yanında devlet ricali arasında da Temyiz Mahkemesi reisliğine kadar uzanan pek çok görevde bulunmuştur.

Ömer Hilmi Efendi Osmanlı Devleti'nin son dönemi olan Tazminat devrinde gerçekleşen kanunlaştırma hareketlerinde önmeli rol oynamıştır. *Mecelle'*yi meydana getiren ulema arasında yer alması bunun en bariz öreneğidir. Ancak kendisi bununla yetinmemiştir. Kanunlaştırma üslubunu eser telif etmede kendisine örnek almıştır ve eserlerinde bu üslubu takip ederek kanunlaştırma hareketlerinin en önemli isimlerinden biri haline gelmiştir. Kanun metni şeklinde eser telif etmesi ve eserlerinin yarı resmi olarak devletin çeşitli kurum ve görevlilerince kullanılması sebebiyle sivil kanunlaştırma girişimlerinde bulunduğu iddia edilmiştir.

Bu şekilde vakıf hukukunda *İthâfu'l-ahlâf fi ahkâmi'l-evkaf,* arazi hukukunda *Ahkâmu'l-Arâzî* ve ilk *Mecelle* şerhlerinden *Mir'âtü'l-Mecelle*'yi telif etmiştir. Telif ettiği eserlerden biri de çalışma konumuz olan *Mi'yâr-ı Adâlet'*tir. Eser ceza hukukunun cinayet ve diyet bahislerindeki meseleleri cem etmiştir. Eser kaynak vermeden meseleleri serd eder. Müellif başlıklandırma olarak eseri iki ana bölüme ayırmış ve bunları "kitab" diye isimlendirmiştir. Sonrasında her iki bölüme ıstılahları içeren mukaddime koymuştur. Ardından eseri bablara, babları fasıllara, faslları da meselelere ayırmıştır. Eserde 247 mesele mevzu bahis edinilmiştir. Ele alınan meseleler ya yaşanmış ya da yaşanması muhtemel konulardan oluşmaktadır. Bol örnek vererek meselelerin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Bazen ihitilaflı meselelerde tercih edilen görüşü ve tercih sebebini vermiştir.

Biz de çalışmamızda Ömer Hilmi Efendi'nin hayatını ve eserini geniş bir şekilde incelemeye çalıştık. Eserde kanunlaştırma üslubu metot olarak uygulanması sebebiyle kaynak verilmemiştir. Ömer Azmi Efendi'nin bu eserin kaynaklarını serdettiği çalışmasındaki kaynakları kendi tespitlerimiz ile cem ettik. Hangi kaynak hangi mesele için verilmiştir bunları tek tek beyan ettik. Bu şekilde ulaşmış olduğumuz bir netice de Ömer Hilmi Efendi'nin eserinde Hanefi mezhebi merkezli bir eser ortaya koymayı hedef edindiğidir. Zira bütün kaynaklar Hanefi mezhebine dair olan eserlerden oluşmaktadır. İddia edildiği gibi eserinin kanunlaşmasını hedeflediyse de bunu Hanefi mezhebini merkeze alarak gerçekleştirdiği açıktır.

Manastırlı İsmail Efendi'nin Mekteb-i Hukuk'da verdiği dersleri bir öğrencisi bir araya getirmesiyle bir şerh meydana gelmiştir. Bu şerhin esere kattıklarını da ortaya koymaya çalıştık. Son olarak eserin kendisini latinize ederek yeniden istifadeye sunduk.

Biz bu çalışma ile Osmanlı Devleti'nde İslâmî ilimlere yönelik yapılmış çalışmalardan birini günümüze taşımış olduk. Geleceğe dair bir şeyler ortaya koymak için geçmişte yapılmış olan eserlerin gün yüzüne çıkarılıp ve bunun üzerinden yeni bir bilim geleneği inşa edilmesi açısından bu tür eserlerin incelenmesi pek mühimdir. Bizim bu naçizane çalışmamızın bu yolda bir katkı sağlayacağını umarız.

KAYNAKÇA

Ağırakça, Muhammed Hamidullah:	**19. Yüzyıl Mısır'ında Kanunlaştırma Hareketleri** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2011.
Afyoncu, Erhan:	"Defter Emini", **DİA**, İstanbul, 1994, IX, 91-93.
Ahmed Cevdet Paşa:	**Mârûzât,** Bâb-ı Âli Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2010.
Akgündüz, Ahmed:	**İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyatı,** Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2011.
Akgündüz, Ahmed:	"İtkânî", **DİA**, İstanbul, 2001, XXIII, 464-465.
Akgündüz, Ahmed:	"Dürerü'l-hükkâm", **DİA**, İstanbul, 1994, X, 26.
Akgündüz, Ahmed:	"Fetâvâ-yı Ankaravî", **DİA**, İstanbul, 1995, XII, 438-439.
Akgündüz, Ahmed:	"Güzelhisârî", **DİA**, İstanbul, 1996, XIV, 331.
Albayrak, Sadık:	**Son Devir Osmanlı Uleması**, İ.B.B.K.İ.D. Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1996.
Arslan, Emine:	**Nukullu Fetva Mecmualaarı ve Mehmed Fıkhi el-Ayni'nin el-Ecvibetu'l-kania Adlı Eserinin Bunlar Arasındaki Yeri,** (Yayımlanmamış Doktora tezi), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul, 2010.
Artuk, İbrahim:	"Madalya", **DİA**, İstanbul, 2003, XXVII, 301-302.

Aydın, Mehmet Akif:	"Mecelle", **DİA**, İstanbul, 2003, XXIII, 231-235.
Mustafa Bakır:	"İbn Melek", **DİA**, İstanbul, 1999, XX, 175-176.
Baki, Süleyman:	**Manastırlı İsmail Hakkı Kelami Görüşleri ve 'Telhisu'l-Kelam fi Berahini Akaidi'l-İslam' İsimli Eseri** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2001.
Baktır, Mustafa:	"el-Eşbâh ve'n-Nezâir", **DİA**, İstanbul, 1995, XI, 458-459.
Baltacı, Cahid:	**XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri,** İfav Yayınları, İstanbul, 2005.
Bardakoğlu, Ali:	"Câmiu'l-fusûleyn", **DİA**, İstanbul, 1993, VII, 108-109.
Bebek, Adil:	"Hayâlî", **DİA**, İstanbul, 19998, XVII, 3-5.
Bedir, Murtaza:	"Nesefî", **DİA**, İstanbul, 2006, XXXII, 567-568.
Beydilli, Kemal:	"Vak'a-ı Hayriyye", **DİA**, İstanbul, 2012, XLII, 454-457.
Bilmen, Ömer Nasuhi:	**Hukûkı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, Bilmen Yayınları, İstanbul, t.s.
Bursalı Mehmed Tahir:	**Osmanlı Müellifleri**, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1333.
Ceyhan, Abdullah:	"Gedizli Mehmed Efendi", **DİA**, İstanbul, 1996, XIII, 550-551.

:	**Cerîde-i İlmiyye**, İstanbul, 1332, C. I, S. 4.
DİA:	(Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi), "Kanun", **DİA,** İstanbul, 2001.
Dindar, Bilal:	"Bedreddîn Simâvî", **DİA**, İstanbul, 1992, V, 331-334.
Duman, Ali:	"Fıkıh ve Siyaset Arasında İçtihat: Manastırlı İsmail Hakkı'nın Gözünden II. Meşrutiyet Döneminde İçtihat'a Bir Bakış", **Bilimname**, 2/5, Kayseri, 2004.
Ebû Gudde, Abdussettar**:**	**Şerhu Kavâidi'l-külliyye**, Mektebetü ravâi''l-memleke, Suudi Arabistan, 2010.
Ekinci, Ekrem Buğra; Şimşirgil, Ahmet:	**Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle,** KTB Yayınları, İstanbul, 2008.
Eren, Cüneyt:	**Peygamberimize Adanmış Manzumeler "Bedîiyyat",** Sütun Yayınları, İzmir, 2005.
Erdem, Sami	"Türkçede Mecelle Literatürü", **TALİD**, **Türk Hukuk Tarihi**, c.3, sy. 5, say. 673–722, İstanbul, 2005.
Erk, Hasan Basri:	**Meşhur Türk Hukukçuları,** İstanbul, 1958.
Erk, Hasan Basri:	"Büyük Türk Hukukçuları", **Ankara Barosu Hukuk Dergisi**, V, say: 68, Aralık, 1949.
Ergin, Osman Nuri:	**Türkiye Maarif Tarihi,** Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

Gayretli, Mehmet:	**Tanzimat Sonrasından Cumhuriyete Kadar Olan Dönemde Kanunlaştırma Çalışmaları** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul, 2008.
Gövsa, İbrahim Alaettin:	**Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, Yedigün Neşriyatı, İstanbul, t.y.
Gümüş, Sadrettin:	"Cürcânî", **DİA**, İstanbul, 1993, VIII, 134-136.
Güngör, Mevlüt:	"Cessâs", **DİA**, İstanbul, 1993, VII, 427-428.
Gür, Refik:	**Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Açısından Mecelle,** Sebil Yayınları, İstanbul, 1991.
Gürlek, Dursun:	**Ayaklı Kütüphaneler,** Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2015.
Hamidullah, Muhammed:	"Serahsî", **DİA**, İstanbul, 2009, XXXVI, 544-547.
Has, Şükrü Selim:	"Halebî", **DİA**, İstanbul, 1997, XV, 231-232.
Hatiboğlu, İbrahim:	"Leknevî", **DİA**, İstanbul, 2003, XXVII, 133-137.
Hoca Sâdeddin:	**Tâcü't-tevârîh**, İstanbul, 1279.
Hüseyin es-Semnekânî:	***Hizânetü'l-müftîn,*** http://kadl.sa/item.aspx?id=cblm43S95mTrz0VdWOtcAQ6Id7ul2LTDWvxdeLOMSM0kdYcm744y4d45cAiCIMV

Işın, Ekrem, Kara, İsmail:	**Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi,** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
:	**İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi Sicil Dosyaları**, nr. 906.
İz, Mahir:	**Yılların İzi,** Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1990.
İpşirli, Mehmet:	"Huzur Dersleri", **DİA**, İstanbul, 1998, XVIII, 441-444.
İpşirli, Mehmet:	"Şeyhülislâm", **DİA**, IIIIX, İstanbul, 2010, 91-96.
İpşirli, Mehmet:	"Kadızâde", **DİA**, İstanbul, 2001, XXIV, 96-97.
İpşirli, Mehmet:	"Çatalcalı Ali Efendi", **DİA**, İstanbul, 1993, VIII, 234-235.
İpşirli, Mehmet:	"Abdurrahman Efendi", **DİA**, İstanbul, 1988, I, 289-290.
İpşirli, Mehmet:	"Abdullah Efendi", **DİA**, İstanbul, 1994, I, 100-101.
İpşirli, Mehmet:	"Dürrîzâde Mustafa Efendi", **DİA**, İstanbul, 1994, X, 38.
Kahraman, Abdullah:	"Tarablusî", **DİA**, İstanbul, 2012, XLI, 291-292.
Kallek, Cengiz:	"Kudûrî", **DİA**, İstanbul, 2002, XXVI, 321-322.
Kallek, Cengiz:	"Hasîrî", **DİA**, İstanbul, 1997, XVI, 383.
Kallek, Cengiz:	"Fetâvâ-yı Ali Efendi", **DİA**, İsyanbul, 1995, XII, 438

Kallek, Cengiz:	"Hidâye", **DİA**, İstanbul, 1998, XVII, 471-473.
Kallek, Cengiz:	"Fetâvâ-yı Abdurrahim", **DİA**, İstanbul, 1995, XII, 437.
Kara, İsmail:	**Din ile Modernleşme Arasında**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.
Karaçavuş, Ahmet:	**Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim Cemiyetleri** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.
Kaplan, Hayri:	"Şa'rânî", **DİA**, İstanbul, 2010, XXXVIII, 347-350.
Karnobat:	**Entsiklopedija na Balgarija,** lll.
Kaşıkçı, Osman:	**İslâm ve Osmanlı Hukukunda Mecelle,** Osav, İstanbul, 1997.
Kâtip Çelebi:	**Keşfü'z-zunûn,** Ankara, 2007.
Kılıç, Hulûsi:	"Fîrûzâbâdî", **DİA**, İstanbul, 1993, XIII, 142-145.
Kılıç, Hulûsi:	"Ahteri", **DİA**, İstanbul, 1989, II, 184-185.
Kılıç, Muhammed Tayyip:	**İslâm Hukukunda Kanunlaştırma Olgusu** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara, 2008.
Kızılkaya, Necmettin:	"Zeylaî", **DİA**, İstanbul, 2013, XLIV, 354-355.

Kızılkaya, Necmettin:	**Hanefi Mezhebinde Kavâ'id İlmi ve Gelişimi**, Konya, 2011.
Koca, Ferhat:	*"*Fetvahâne*",* **DİA**, İstanbul, 1995, XII, 496-500.
Koca, Ferhat:	"el-Fetâva'l-Velvâliciyye", **DİA**, İstanbul, 1995, XII, 448-449.
Koca, Ferhat:	"Kâsânî", **DİA**, İstanbul, 2001, XXIV, 531.
Koca, Ferhat:	"Merginânî", **DİA**, İstanbul, 2004, XXIX, 182-183.
Koca, Ferhat:	"el-Fetâva't-Tatarhâniyye", **DİA**, İstanbul, 1995, XII, 446-447.
Koca, Ferhat:	"el-Muhtasar", **DİA**, İstanbul, 2006, XXXI, 64-66.
Koca, Ferhat:	"İbn Hümâm", **DİA**, İstanbul, 2000, XXI, 87-90.
Koca, Ferhat:	"Molla Hüsrtev", **DİA**, İstanbul, 2005, XXX, 252-254.
Koca, Ferhat:	"Fudayl Çelebi", **DİA**, İstanbul, 1996, XIII, 207-208.
Koca, Ferhat:	"Mesud Efendi", **DİA**, İstanbul, 2003, XXIX, 344-345.
Koçkuzu, Ali Osman:	"Aynî", **DİA**, İstanbul, 1991, IV, 271-272.
Kiel, Machiel:	*"*Karinâbâd", **DİA**, İstanbul, 2001, XXIV, 490-492.
Mardin, Ebû'l-Ulâ:	**Huzur Dersleri**, İstanbul 1951.

Mardin, Ebû'l-Ulâ:	**Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa,** Mardin Belediyesi Yayınları, Mardin, 2011.
Manastırlı İsmail Hakkı:	**Şerhu Mi'yâri'l-Adâle**, İ.Ü. MRKZ, Türkçe, nr. 9549, Yazma, 1316. 78 vr.
Manastırlı İsmail Hakkı:	**Tercümetü'r-Risâleti'l-Hamîdiyye (Beyyinât-I Ahmediyye),** İstanbul, 1307/1889.
Manastırlı İsmail Hakkı:	**Ahkâm-ı Şehr-i Sıyâm**, İstanbul, 1309/1892.
Manastırlı İsmail Hakkı:	**Mevâhibü'r-Rahmân fî Menâkibi'n-Nu'mân**, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1310/1893.
Manastırlı İsmail Hakkı:	**Metâlib-i İrfâniyye ve İzâhât-ı Nûniyye**, Şirketi Sahâfiye-i Osmaniye Matbaası, İstanbul, 1312/1894.
Manastırlı İsmail Hakkı:	**Vesâilü'l-Felâh Fî Mesâili'n-Nikâh,** Alem Matbaası, İstanbul, 1313/1895.
Manastırlı İsmail Hakkı:	**Mevâidü'l-İn'âm Fî Berâhin'i Akâidi'l-İslâm**, İstanbul, Şirketi Sahâfiye-i Osmaniye Matbaası, 1314/1896.
Manastırlı İsmail Hakkı:	**Tefsîr-i Sûre-i Yâsîn,** Mekteb'i Mülkiyeyi Şahane Matbaası, İstanbul, 1316/1898.
Manastırlı İsmail Hakkı:	**Telhîsu'l-Kelâm fî Berâhîn-i Akâidi'l-İslâm**, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1329/1911.
Manastırlı İsmail	**Nefâisû'l-Kelâm fî Mehâsini Vezâifi'l-İslâm**,

Hakkı:	Mühendishâne Bahri-ı Hümâyun Matbaası, İstanbul, 1308/1891.
Manastırlı İsmail Hakkı:	**Mevâiz,** İstanbul, 1324/1906.
Manastırlı İsmail Hakkı:	**Şerhu's-Sadr bi-Fezâili Leyleti'l-Kadr**, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1325/1909.
Manastırlı İsmail Hakkı:	**Vesâyâ ve Ferâiz Mecmuâsı**, Matbatü Âmir, İstanbul, 1326/1908.
Manastırlı İsmail Hakkı:	**Kosova Sahrâsı Mev'izası**, Selanik, 1327/1909.
Manastırlı İsmail Hakkı:	**Usûl-i Fıkıh**, İstanbul, 1328/1910.
Mehmed Süreyya:	**Sicill-i Osmânî,** Tarih Vakfı, İstanbul, 1996.
Nizami, K. A:	"Evrengzîb", **DİA**, İstanbul, 1995, XI, 537-539.
Öğüt, Sâlim:	"Fetâvâ-yı Feyziyye", **DİA**, İstanbul, 1995, XII, 443.
Ömer Azmi Efendi:	**Îdâhu'l-Cinâyât,** Uhuvvet Matbaası, İstanbul, 1328.
Ömer Hilmi Efendi:	**Mi'yâr-ı Adâlet,** Hacı Muharrem Efendi Matbaası, İstanbul, 1301.
Ömer Hilmi Efendi:	Lois*:* **Regissant Les Proprietes Dedices (Awkafs),** trc: Simon Dahhah, C.G. Stavrides, Marsilya: İmprimerie L.

	Sauvion, 1895.
Ömer Hilmi Efendi:	Trc. C.R. Tyser – D.G. Demetriades, *A. Gift to Posterity on the Laws olf Evqaf*, Nicosta, 1922.
Ömer Hilmi Efendi:	**Mirâtü'l-Mecelle,** Medrese-i Hukuk 5. Kısım, Dermatbaa-i Medrese-i Sanayi-i Şâhâne, İstanbul, 1298.
Ömer Hilmi Efendi:	**Ahkâmu'l-Arâzî**, Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1301.
Ömer Hilmi Efendi:	**İthâfu'l-ahlâf fi ahkâmi'l-evkaf**, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1307.
Ömer Hilmi:	**Hak ve Adâlet**, Şems Matbaası, İstanbul, 1339. http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/kitablar/52000500005600057000490009500114001150006 9.pdf
Ömer Rıza Kehhale:	**Mu'cemü'l-müellifîn**, Beyrut 2015.
Özege, M. Seyfettin:	**Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu**, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1971.
Özcan, Tahsin:	"Osmanlı Vakıf Hukuku Çalışmaları", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, III/5, İstanbul, 2005.
Özcan, Tahsin:	"Sadık Mehmet Efendi", **DİA**, İstanbul, 2008, XXXV, 395-396.
Özcan, Tahsin:	"Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi", **DİA**, İstanbul, 2007, XXXIV, 288-290.

Özcan, Tahsin:	"Şeyhîzâde", **DİA**, İstanbul, 2010, XXXIX, 86.
Özcan, Tahsin:	"Mehmed Emin Efendi", **DİA**, İstanbul, 2003, XXVIII, 461-462.
Özdilek, Recep:	"Gânim el-Bağdâdî", **DİA**, İstanbul, 1996, XIII, 350-351.
Özen, Şükrü:	"Radiyyuddin Serahsi", **DİA**, İstanbul, 1995, XXXVI, 542-544.
Özen, Şükrü:	"Zâhidî", **DİA**, İstanbul, 2013, XLIV, 81-84.
Özen, Şükrü:	"Tenkîhu'l-usûl", **DİA**, İstanbul, 2011, XL, 454-458.
Özen, Şükrü:	"Teftâzânî", **DİA**, İstanbul, 2011, XL, 299-308.
Özen, Şükrü:	"Sadrüşşerîa", **DİA**, İstanbul, 2008, XXXV, 427-431.
Özel, Ahmet:	"Kâdîhân", **DİA**, İstanbul, 2001, XXIV, 121-123.
Özel, Ahmet:	"el-Bezzâzî", **DİA**, İstanbul, 1992, VI, 113-114.
Özel, Ahmet:	"İbn Nuceym" **DİA**, İstanbul, 1999, XX, 236-237.
Özel, Ahmet:	"Timurtâşî", **DİA**, İstanbul, 2012, XLI, 188-189.
Özel, Ahmet:	"Haskefî", **DİA**, İstanbul, 1997, XVI, 387-388.
Özel, Ahmet:	"el-Âlemgîriyye", **DİA**, İstanbul, 1989, II, 365-366.

Özel, Ahmet:	"İbn âbidîn", **DİA**, İstanbul, 1999, XIX, 292-293.
Özel, Ahmet:	"İbn Âbidinzâde", **DİA**, İstanbul, 1999, XIX, 293-294.
Özel, Ahmet:	"Mehdî el-Abbâs", **DİA**, İstanbul, 2003, XXVIII, 375-376.
Öztürk, Osman:	**Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle**, İsav Yayınları, İstanbul, 1973.
Pala, Ali İhsan:	"Osmânî", **DİA**, İstanbul, 2007, XXXIII, 478-479.
Pekcan, Ali:	"Remlî", **DİA**, İstanbul, 2007, XXXIV, 563-564.
Şamlı, Ali Osman:	**Manastırlı İsmail Hakkı'nın Tefsirciliği** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2016.
Şeker, Fatih Mehmet:	**Modernleşme Devrinde İlmiye,** Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015.
Şemseddin Sami:	**Kamus-u Türki**, İstanbul, 1989.
Şenel, Abdulkadir:	"Molla Miskîn", **DİA**, İstanbul, 2005, XXX, 259.
Sadgrove, Philip Charles:	"Tahtâvî", **DİA**, İstanbul, 2010, XXXIX, 438-439.
Sinanoğlu, Mustafa:	"Hamevî", **DİA**, İstanbul, 1997, XV, 456-457.
Sungurbey, İsmet:	**Eski Vakıfların Yeni Sorunları,** T.C. Maltepe

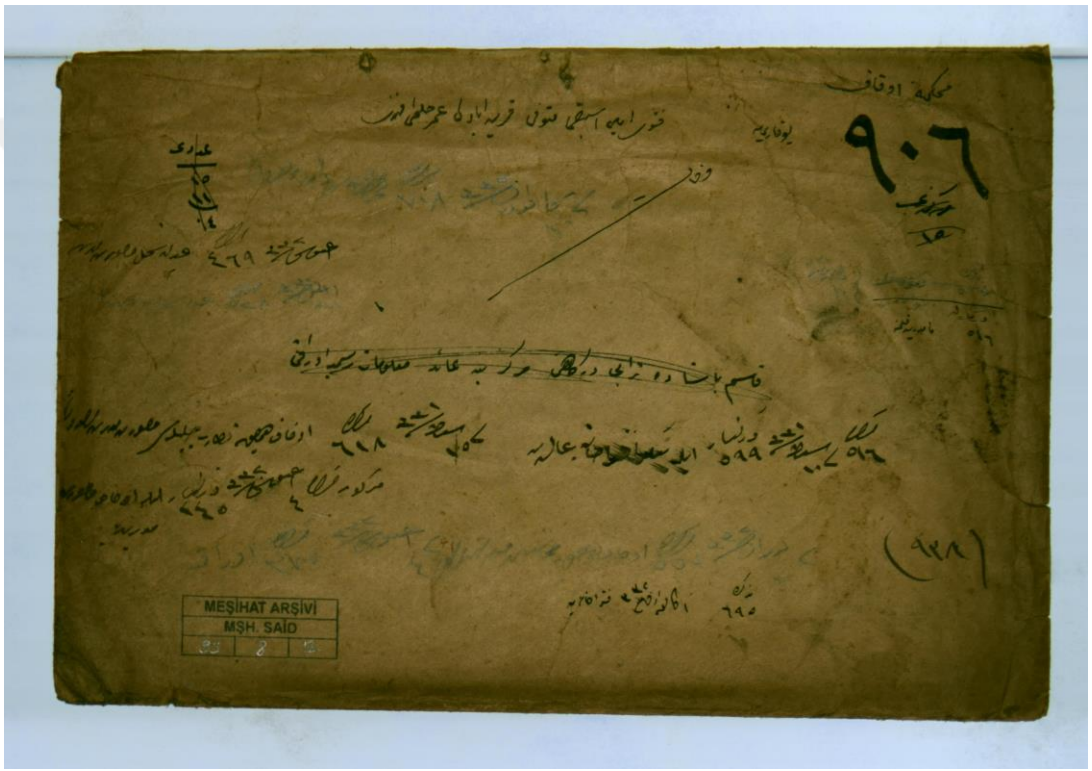
	Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2001.
Sungurbey, İsmet:	**Eski Vakıfların Temel Kitâbı,** Sulhi Garan Matbaası Varisleri Koll. Ş.T.İ, İstanbul, 1978.
Tayşi, Mehmet Serhan:	"Feyzullah Efendi", **DİA**, İstanbul, 1995, XII, 527-528.
Topal, Şevket:	**Karinâbâdi Ömer Hilmi Efendi ve Mi'yâr-ı Adâlet Adlı Eseri,** Ahenk Yayınları, Van, 2007.
Topal, Şevket:	"Karinâbâdi Ömer Hilmi Efendi (1945-1889)", **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi,** VI, Konya, 2005, s. 69-76.
Topal, Şevket:	"Şürünbülâlî", **DİA**, İstanbul, 2010, XXXIX, 274-276.
	Sırât-ı Mustakîm, İstanbul, 1912.
T. C. Kültür Bakanlığı Anılar ve Müzeler Genel Müdürlüğü:	**Nadir Osmanlı Sikke, Nişan ve Madalyaları,** İstanbul 1999.
Unan, Fahri:	"Pâye", **DİA**, XXXIV, İstanbul, 2007, 193-194.
Unan, Fahri:	"Mevleviyet", **DİA**, İstanbul, 2004, XXIX, 467-468.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı:	**Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
Uzunpostalcı, Mustafa:	"Burhanuddîn el-Buharî", **DİA**, İstanbul, 1992, VI, 435-437.

Yahya, Mustafa:	"Hâmidî", **DİA**, İstanbul, 1997, XV, 24-26.
Yaman, Ahmed:	"Kuhistânî", **DİA**, İstanbul, 2002, XVI, 348.
Yaşaroğlu, Mehmet Kamil:	"Mecâmiu'l-Hakâik", **DİA**, İstanbul, 2003, XXVIII, 217
Yazıcı, Gülgün:	"Kâmî", **DİA**, İstanbul, 2001 XXIV, 279-280.
Yavuz, Salih Sabri:	"Manastırlı İsmail Hakkı", **DİA**, İstanbul, 2003, XXVII, 564.
Yörük, Ali Adem:	**Medrese-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2008.

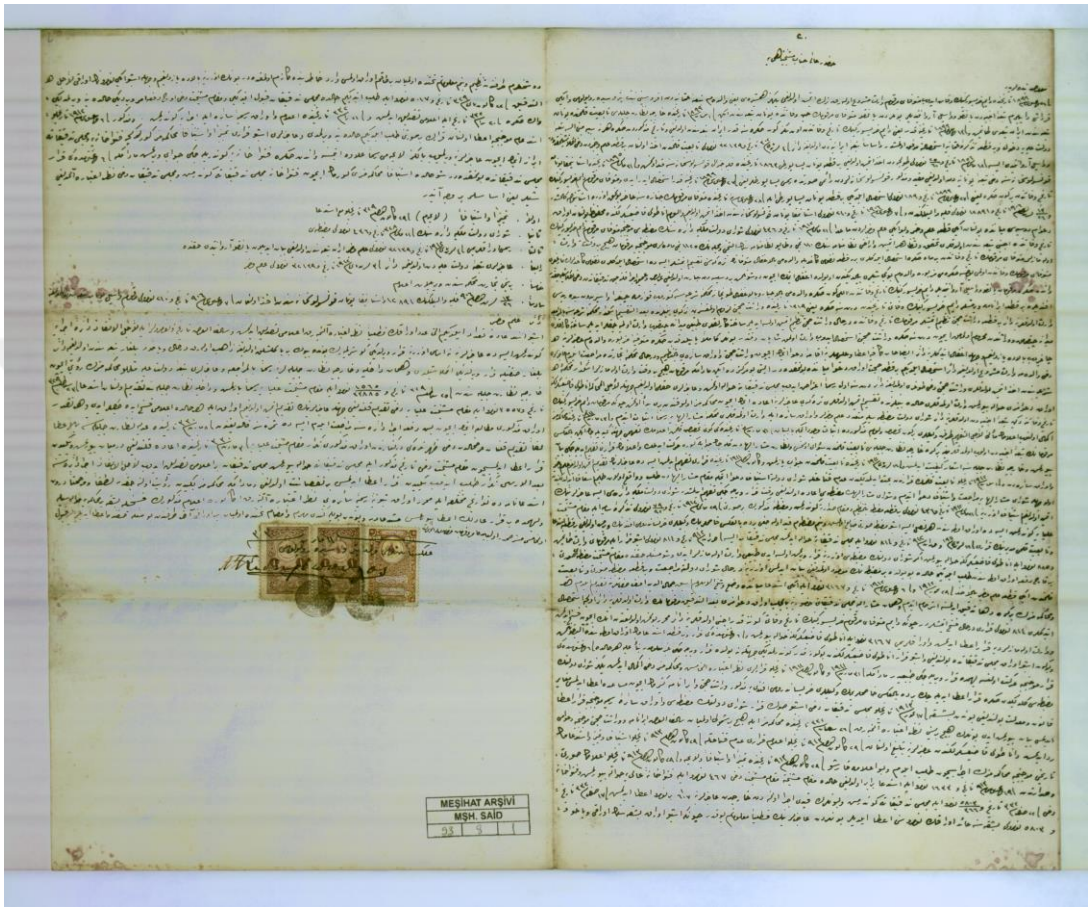
EKLER

Ömer Hilmi Efendi'nin İstanbul Müftülüğü Meşîhât Arşivindeki Kaydı:

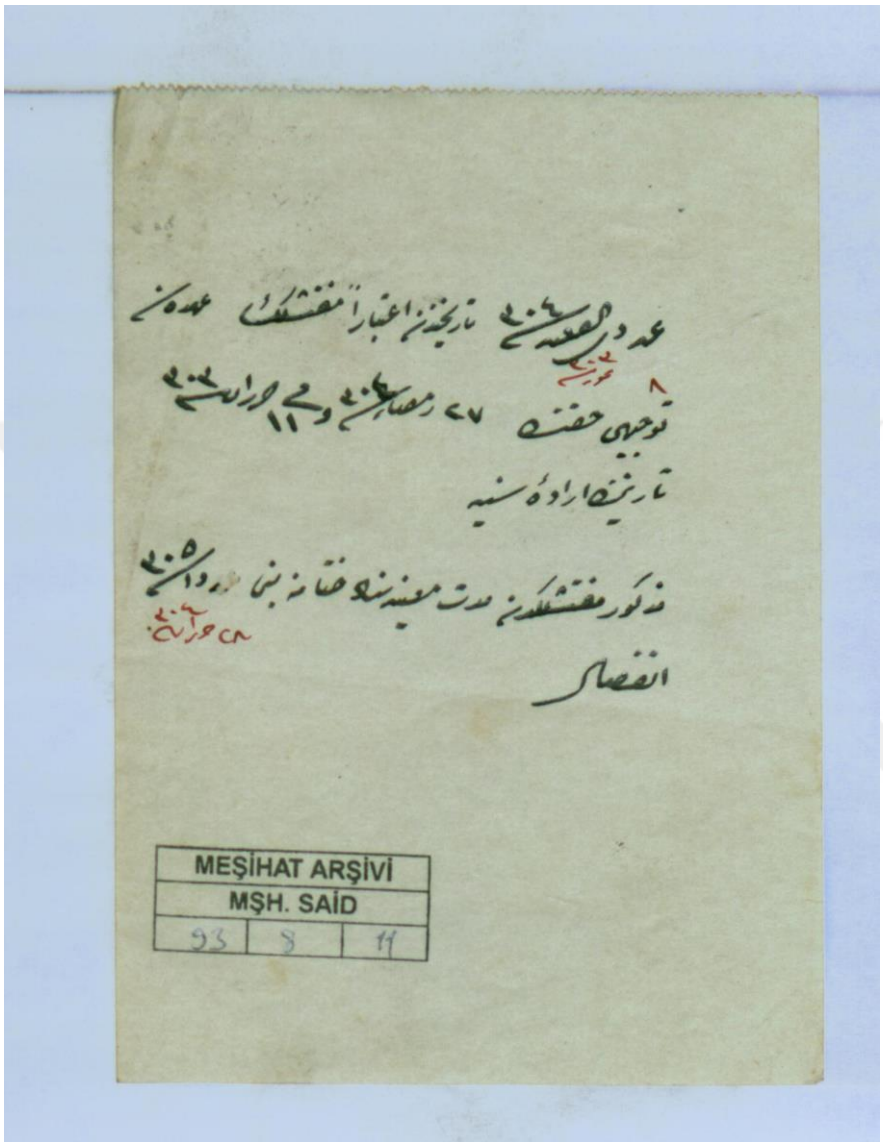
EK - 1

EK - 2

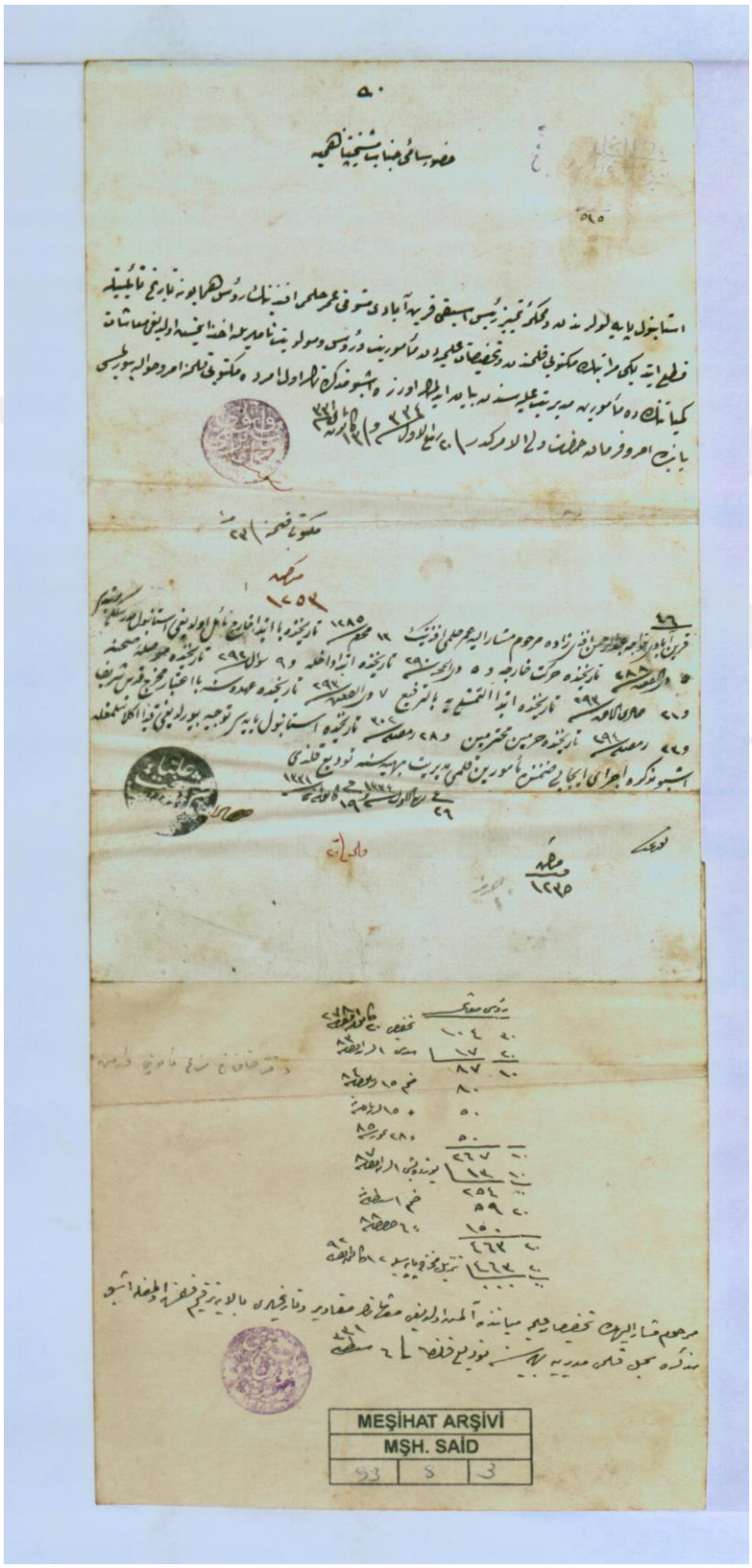

EK – 3

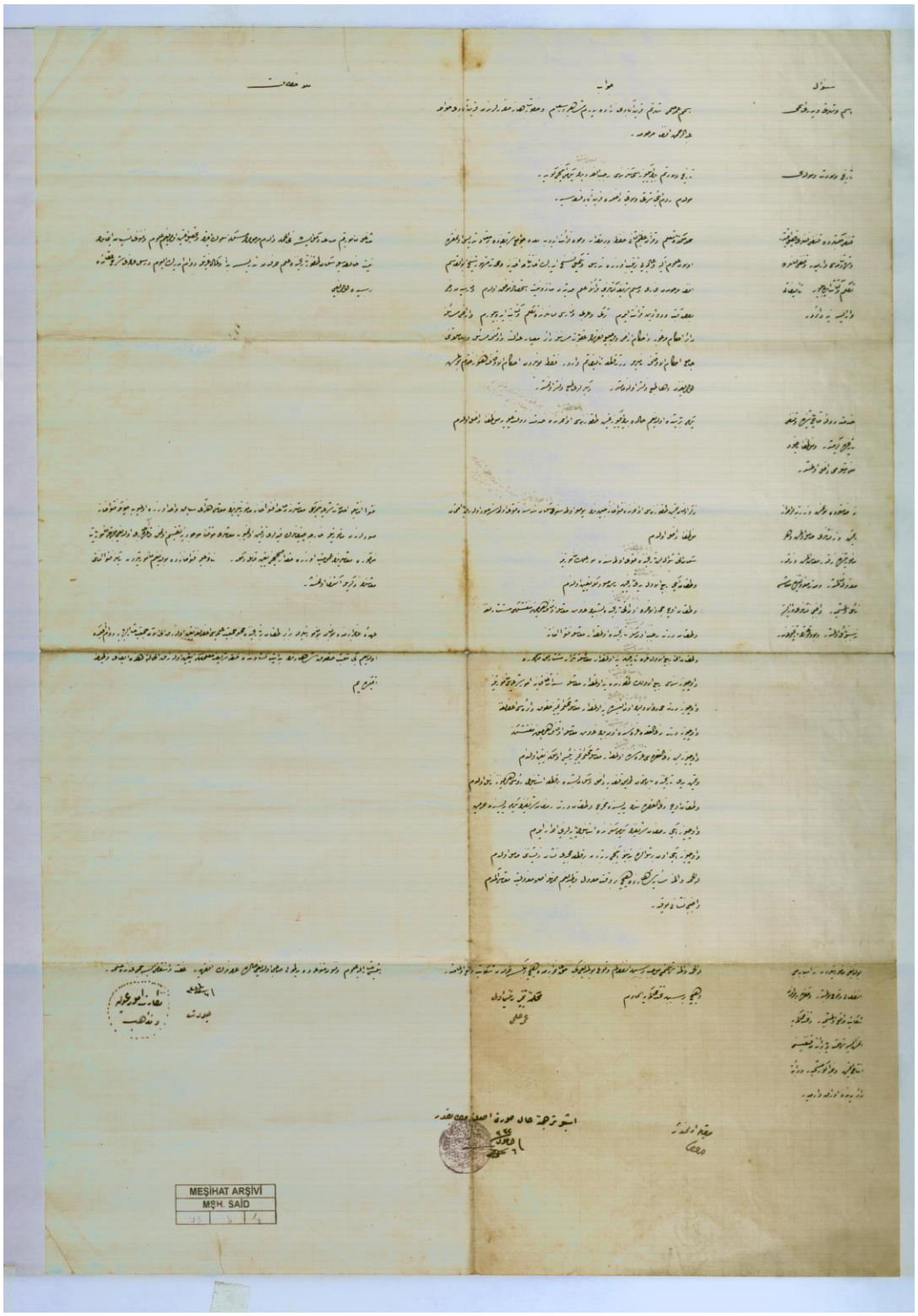
MEŞİHAT ARŞİVİ
MŞH. SAİD
93 | 8 | 11

EK – 4

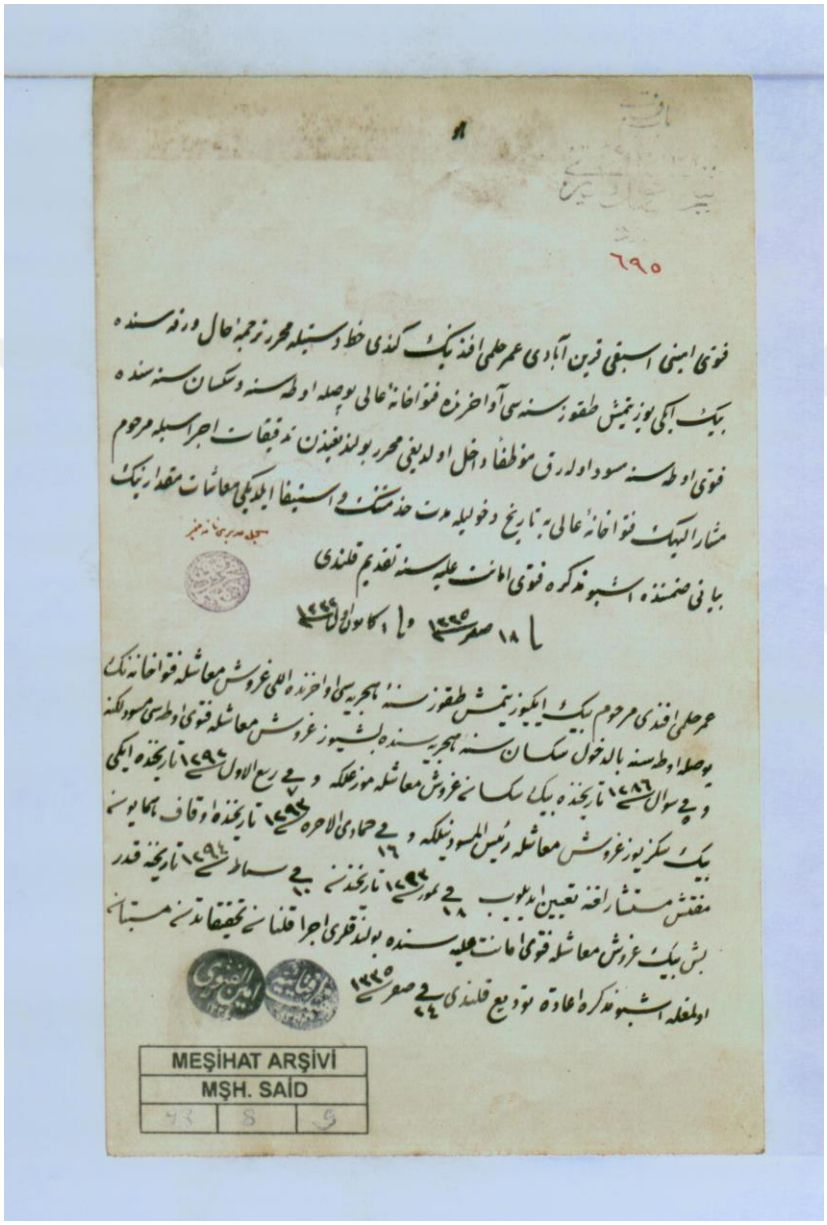
MEŞİHAT ARŞİVİ
MŞH. SAİD
93 | S | 3

EK – 5

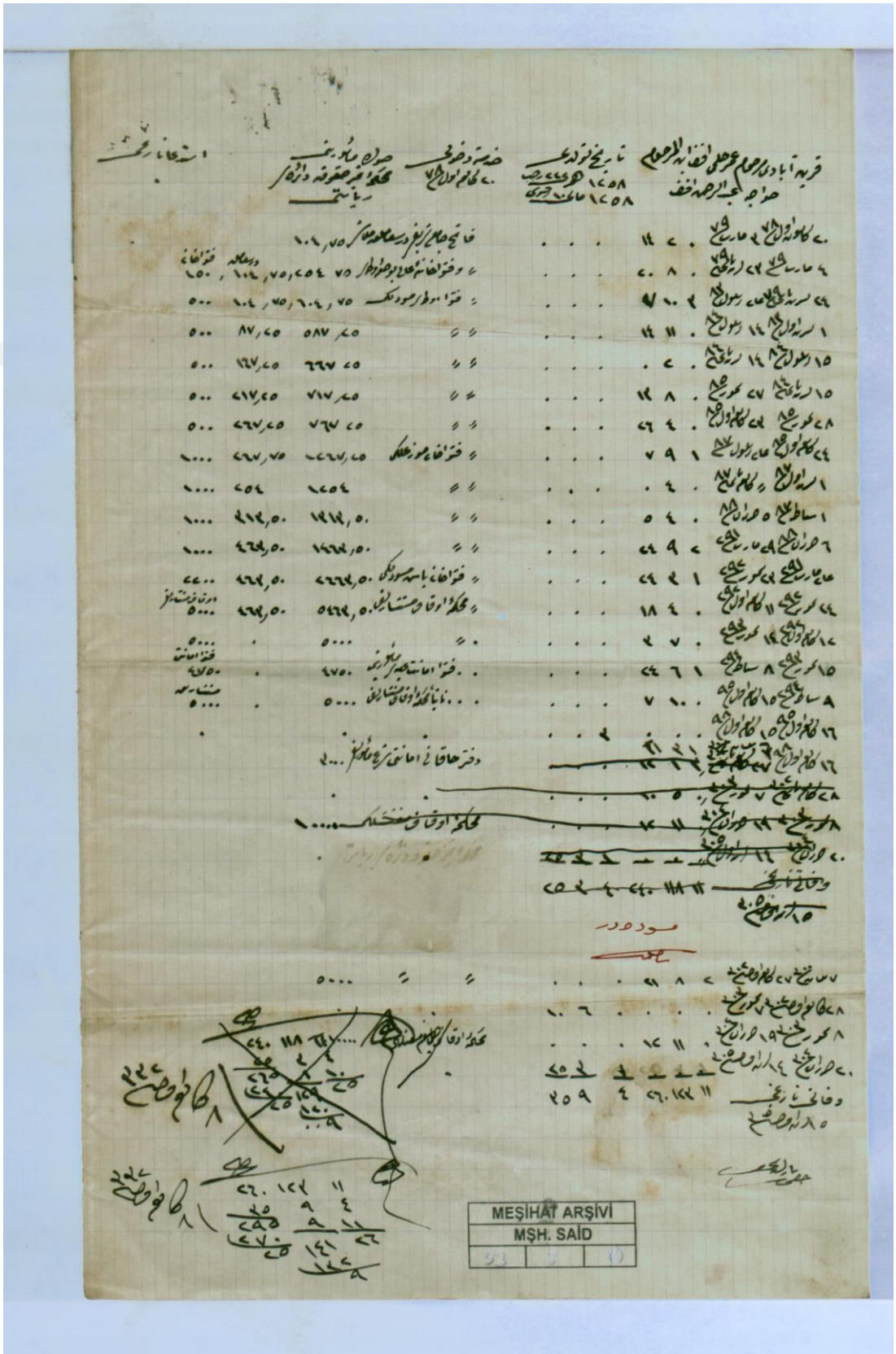
MEŞİHAT ARŞİVİ
MŞH. SAİD

EK – 6

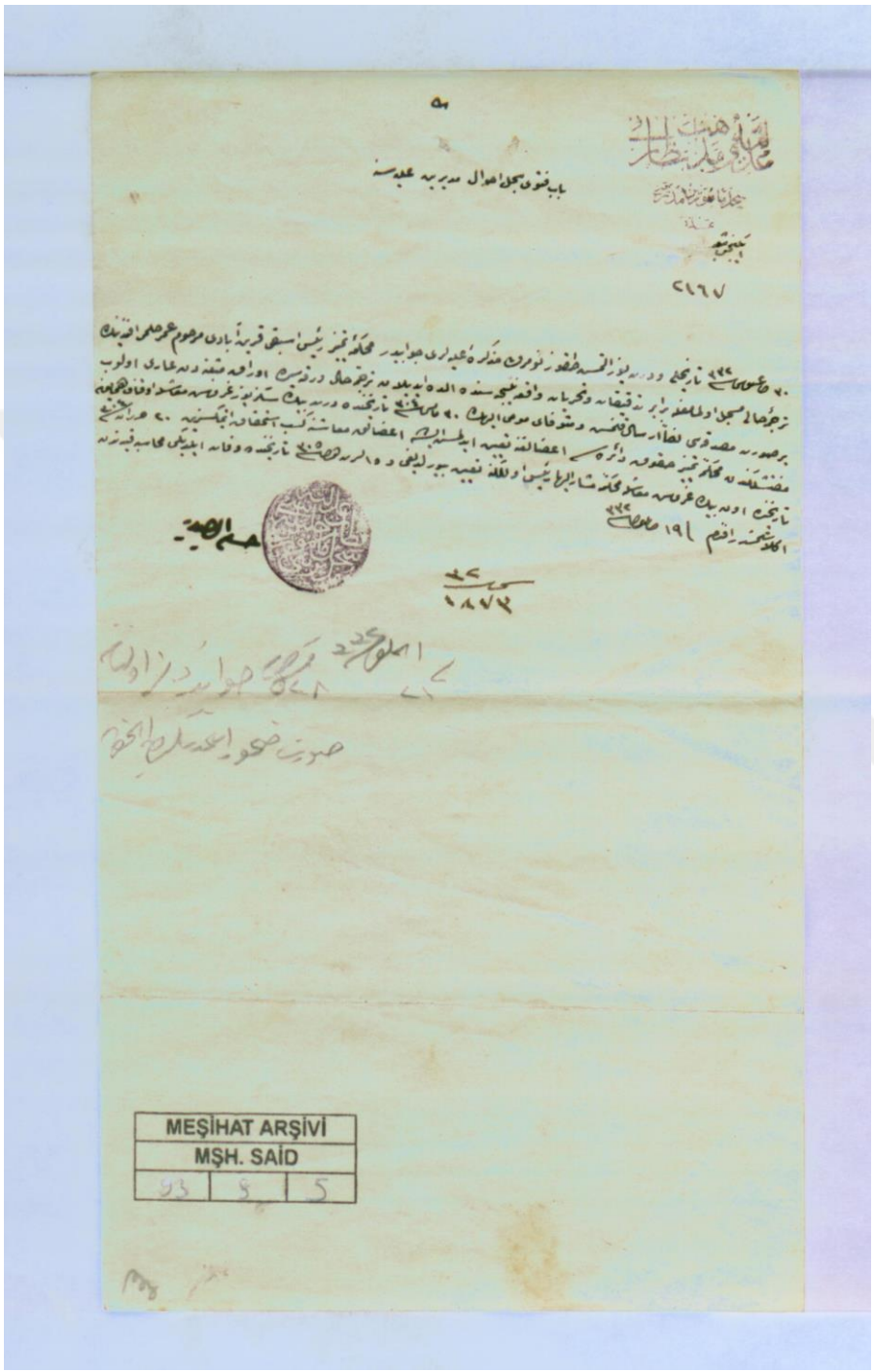

MEŞİHAT ARŞİVİ
MŞH. SAİD

EK- 7

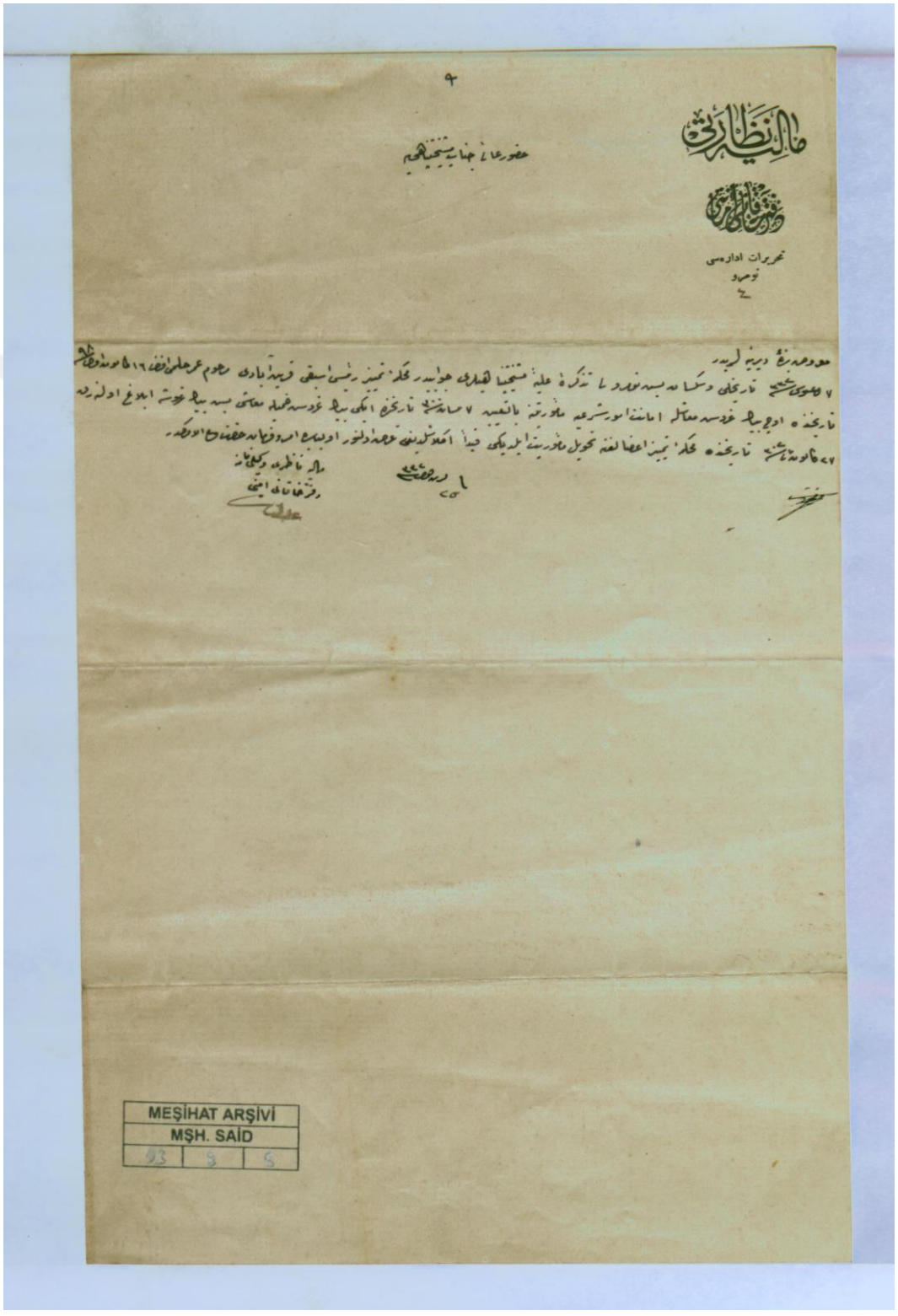

EK – 8

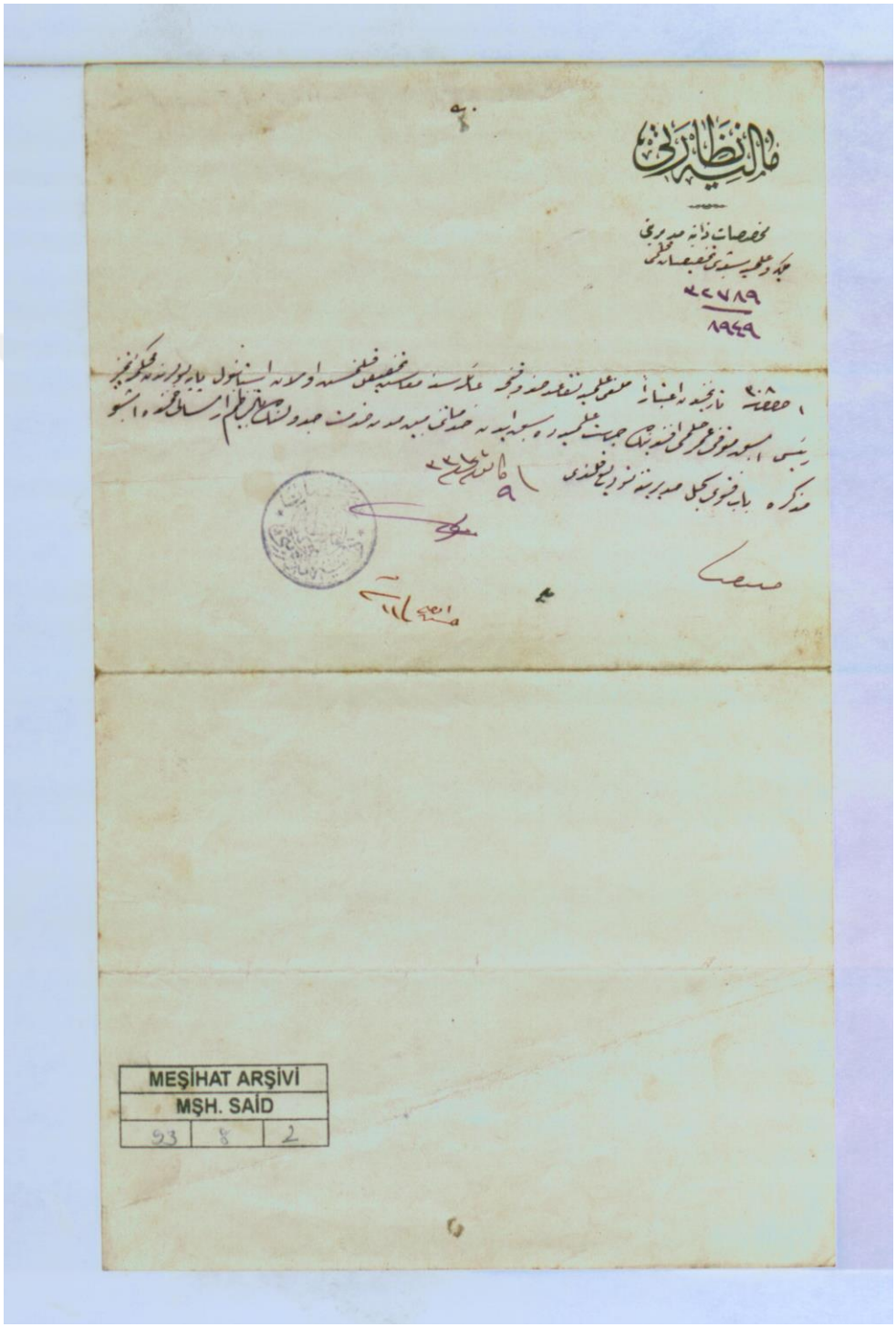

MEŞİHAT ARŞİVİ
MŞH. SAİD
93 | 5 | 5

EK - 9

MEŞİHAT ARŞİVİ
MŞH. SAİD
93 | 3 | 5

مالیه نظارتی

MEŞİHAT ARŞİVİ
MŞH. SAİD
93 | 8 | 2